

UNIVERZITET U BEOGRADU
FILOZOFSKI FAKULTET

Sanela B. Ristić Ranković

PROBLEM EKSPLANATORNOG JAZA I
STRATEGIJA POZIVANJA NA POJMOVE O
FENOMENALNIM ASPEKTIMA MENTALNIH
STANJA

doktorska disertacija

Beograd, 2020.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOSOPHY

Sanela B. Ristić Ranković

THE EXPLANATORY GAP PROBLEM AND THE
PHENOMENAL CONCEPTS STRATEGY

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2020.

Podaci o Mentoru i članovima Komisije

Mentor:

Dr Živan Lazović, redovni profesor
Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

Članovi komisije:

Dr Mašan Bogdanovski, vanredni profesor
Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

Dr Voin Milevski, docent
Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

Datum odbrane: _____

Mentoru, prof. dr Živanu Lazoviću, zahvaljujem se na dugogodišnjoj nesebičnoj podršci, posvećenom vremenu i stručnim savetima tokom pisanja ove disertacije.

Suprugu, Saši Rankoviću, zahvaljujem se na bezuslovnoj podršci.

Sadržaj:

1. Uvodne napomene	1
1.1. Struktura disertacije	2
2. Problem svesti i fizikalizam	7
2.1. Možemo li definisati svest?	7
2.2. Šta se podrazumeva pod fizikalizmom?	8
3. Fenomenalni aspekt svesti	12
4. Nejgelov “kako izgleda biti” argument	18
5. Argument na osnovu novog znanja	25
6. Kripkeov modalni argument protiv fizikalizma	35
7. Čalmersov argument na osnovu zamislivosti zombija	38
7.1. Dovođenje u pitanje prve premise argumenta: jesu li zombiji zaista zamislivi?	39
7.2. Dovođenje u pitanje druge premise argumenta: da li zamislivost povlači mogućnost?	41
8. Eksplanatorni jaz	46
9. Strategija pozivanja na pojmove o fenomenalnim aspektima mentalnih stanja	53
9.1. Lorov prepoznavalački model kvalitativnih pojmova	56
9.2. Majkl Tajovo shvatanje kvalitativnih pojmova	63
9.2.1. Tajov odgovor na argument na osnovu novog znanja	66
9.2.2. Eksplanatorni jaz je iluzija	68
9.2.3. Prednosti Strategije	70
9.3. Džon Perijeva refleksivno-referencijalna teorija	70
9.3.1. Perijev odgovor na argument na osnovu novog znanja	77
9.3.2. Perijeva analiza modalnog argument	84
9.4. Dejvid Papinoovo shvatanje kvalitativnih pojmova	85
9.4.1. Kvalitativni pojmovi shvaćeni kao indeksički pojmovi	85
9.4.2. Kvalitativni pojmovi shvaćeni kao perceptivni pojmovi	87
9.4.3. Papinoov odgovor na argument na osnovu novog znanja	91
9.4.4. Papinoov odgovor na modalni argument	91
9.4.5. Papinoova analiza problema eksplanatornog jaza	95
10. Problemi Strategije	100
10.1. Da li kvalitativni pojmovi otkrivaju prirodu kvalitativnih svojstava?	100
10.2. Primedbe Majkl Taja	102
10.3. Maks Blekova primedba	104

10.4. Stoldžerova primedba Strategiji	105
10.5. Može li se priroda kvalitativnih pojmovov objasniti fizikalnim pojmovima?	107
11. Zaključna zapažanja	111
12. Literatura	113
13. Biografija autora:	119

Problem eksplanatornog jaza i strategija pozivanja na pojmove o fenomenalnim aspektima mentalnih stanja

Sažetak:

Naš osnovni cilj u ovoj disertaciji biće da prikažemo i analiziramo problem eksplanatornog jaza u filozofiji duha kako bismo utvrdili da li taj problem predstavlja nepremostivu teškoću za fizikalizam. Nastojaćemo da pomirimo postojanje eksplanatornog jaza sa fizikalističkim tumačenjem prirode svesti pomoću strategije koja polazi od suštinske razlike između pojmova o fenomenalnim aspektima mentalnih stanja (kvalitativnih pojmova) i fizikalnih pojmova.

Osnovna pretpostavka od koje polazimo jeste da nam je za obnovu fizikalističkog rešenja problema svesti neophodna prihvatljiva analiza problema eksplanatornog jaza kao i suočavanje sa antifizikalističkim argumentima. Kritički ćemo analizirati i različite varijante shvatanja kvalitativnih pojmova. To je posebna vrsta pojmova kojom referiramo na fenomenalna svojstva sopstvenog iskustva. Njihovo distinktivno svojstvo je nepostojanje a priori veze sa ostalim pojmovima koje posedujemo. Služeći se fizikalnim pojmovima prilikom opisivanja neurofizioloških svojstava izostavljamo kvalitativna svojstva svesti, odnosno, kako izgleda neko svesno iskustvo iz perspektive onog ko doživljava iskustvo o kome je reč. Međutim, dok dualizam ovu tezu smatra osnovom antifizikalističkih argumenata, pokazaće se da je ona ne samo kompatibilna sa fizikalizmom, već je i fizikalistički odgovor na eksplanatorni jaz.

U radu se zastupa stav da je moguće pokazati da kvalitativni i fizikalni pojmovi, uprkos logičkoj nezavisnosti, referiraju na iste entitete. Osim toga, ozbiljno se suočavamo sa dualističkim intuicijama koje opstaju i nakon svedočanstva u prilog psihofizičkom identitetu. Preispitaćemo najvažnije argumente protivnika pomenute strategije i pokušati da na njih odgovorimo. Cilj rada je da ponudi ubedljivo objašnjenje za davanje prednosti fizikalističkom tumačenju svesti.

Ključne reči:

Eksplanatorni jaz, fenomenalna svest, *kvalije*, kvalitativni pojmovi, psihofizički iskazi identiteta, fizikalizam, dualističke intuicije, naučno objašnjenje.

Naučna oblast: Filozofija

Uža naučna oblast: Filozofija duha

Abstract:

In this thesis our basic aim is to present and analyze the explanatory gap problem in philosophy of mind in order to answer the question: Is this the insurmountable problem for physicalism? We will try to reconcile the existence of the explanatory gap and physicalistic explanation of the nature of consciousness by appealing to the phenomenal concepts strategy.

The main assumption is that an acceptable analysis of the explanatory gap problem, as well as confronting with the anti-physicalistic arguments, is necessary condition for renewal of the physicalistic solution to the problem of consciousness. In this dissertation, the author critically examines the various notions of phenomenal concepts. Those are the special kind of concepts which we use to refer to phenomenal properties of our own experience. Their distinctive feature is the non-existence of a priori connection with other concepts we possess. By using the physical concepts in describing neurophysiological properties we leave out the phenomenal properties of consciousness, e.i. what it is like to have a conscious experience from the subjective point of view. However, since dualism regards this thesis as a basis of anti-physicalist arguments, it will turn out that not only it is compatible with physicalism, but it is also physicalistic response to the explanatory gap.

The thesis supports the standpoint that it is possible that phenomenal and physical concepts refer to the same entities, despite their logical independence. In addition to that, we are facing dualist intuitions that prevail even after the evidence in favor of psychophysical identity. We will examine the most prominent arguments against the aforementioned strategy and try to argue them. The aim of the thesis is to offer convincing explanation for giving advantage to physicalistic interpretation of consciousness.

Key words:

Explanatory gap, phenomenal consciousness, *qualia*, phenomenal concepts, psycho-physical identity statements, physicalism, dualist intuitions, scientific explanation.

Scientific field: Philosophy

Scientific subfield: Philosophy of Mind

Problem eksplanatornog jaza i strategija pozivanja na pojmove o fenomenalnim aspektima mentalnih stanja

1. Uvodne napomene

Argumenti da svest može postojati nezavisno od fizičkog tela i da kompletno znanje fizikalnih istina ne pruža i znanje o fenomenalnom aspektu svesnog iskustva potkrepljuju zaključak o postojanju eksplanatornog jaza. Zagovornici postojanja eksplanatornog jaza ukazuju na nemogućnost da se ponudi adekvatno objašnjenje svesti pozivanjem na kauzalne uloge mentalnih stanja. Oni podsećaju na to da nam uspešni tipovi objašnjenja primenljivi u oblasti prirodnih nauka nisu od pomoći u objašnjenju fenomenalnih sadržaja svesti. U slučaju objašnjenja pojava u prirodnim naukama, u stanju smo da događaje objasnimo pozivanjem na njihove kauzalne uloge, dok je to u slučaju svesnog iskustva samo delimično izvodljivo.

Uobičajeno je mišljenje da su glavni “krivci” za ovakav utisak nepremostivog eksplanatornog jaza između neurofizioloških procesa u centralnom nervnom sistemu i mentalnih stanja kojih smo neposredno svesni *kvalije*, odnosno kvalitativna fenomenalna svojstva svesnog iskustva.

Strategijom pozivanja na pojmove o fenomenalnim aspektima mentalnih stanja¹ (u daljem tekstu: Strategija), jaz se tumači kao posledica specifične prirode pojmova koje koristimo da iz perspektive prvog lica opišemo naše fenomenalno (kvalitativno) svesno iskustvo iz perspektive prvog lica (u daljem tekstu: kvalitativni pojmovi). Detaljno razmatranje će pokazati da kvalitativni pojmovi nisu asociirani ni sa kakvim opisom ili kauzalnom ulogom, već se direktno odnose na objekte na koje referiraju. Drugačije rečeno, izolovani su od svih drugih pojmova koje posedujemo, fizikalnih, funkcionalnih i psiholoških. Kao takvi, oni za razliku od fizikalnih pojmova nisu podložni konceptualnoj analizi. Nema, međutim, razloga zbog kojih kvalitativni i fizikalni pojmovi ne mogu referirati na istu stvar. Ključna ideja je da posedovati neki kvalitativni pojam znači da odgovarajuće fizičko svojstvo sagledavamo iz subjektivne perspektive. Pošto kvalitativni pojmovi nisu u vezi ni sa fizikalnim, ni sa funkcionalnim pojmovima, fizikalistu ne iznenađuje to što možemo zamisliti zombije, ili što je fizikalno-funkcionalno objašnjenje svesti manjkavo. Prema mišljenju autora koji prihvataju Strategiju, argumenti protiv fizikalizma, kao što su argument na osnovu novog znanja, argument koji se poziva na zamislivost zombija, kao i problem eksplanatornog jaza, posledica su pogrešnog razumevanja upravo kvalitativnih pojmova i sasvim su u skladu sa fizikalističkom pozicijom.

Uz nekoliko značajnih izuzetaka, danas postoji gotovo opšte slaganje među filozofima koji se bave problemom svesti da nas naučna slika sveta suočava sa eksplanatornim jazom: čak i kada imamo potpuno fizikalno-funkcionalno znanje o svesnim mentalnim procesima i mozgu, njihov odnos ostaje zagonetka. Okolnost da tako veliki broj filozofa smatra nemogućim premošćavanje eksplanatornog jaza glavni je podsticaj da pokušamo da u ovom radu pružimo temeljnu analizu i ukažemo na moguće rešenje problema. Problem eksplanatornog jaza izgleda posebno zanimljiv upravo zbog toga što su

---

¹*Phenomenal Concept Strategy* je izraz koji srećemo prvi put u Stoljar, D. (2005).

u njemu ukrštene dve naizgled nespojive intuicije koje su u zaleđu dugotrajne debate u filozofiji duha. Jedna je izražena u našoj nespremnosti da poričemo izuzetnost i mističnost svesti, a druga u sklonosti da svest tumačimo kao jednu od karika u jedinstvenom kauzalnom lancu fizičkih zbivanja. Uverena sam da dosledni fizikalista mora odgovoriti na izazov koji postavlja problem fenomenalne svesti. Strategijom koja se poziva na pojmove o fenomenalnim aspektima mentalnih stanja razjasnićemo zašto se unutar fizikalističke slike sveta javlja problem eksplanatornog jaza, odnosno, zašto su kvalije prepreka mogućnosti uspostavljanja razumljivih psihofizičkih veza

Dejvid Čalmers, tvorac jednog od najpoznatijih i najdiskutovanijih argumenata protiv fizikalizma, argumenta koji se poziva na zamislivost zombija, priznaje da je strategija zasnovana na razlici kvalitativnih i fizikalnih pojmova najprivlačnija opcija za fizikaliste koji ne ignorišu postojanje *teškog* problema svesti.² Uprkos tome, on tvrdi da nijedna verzija Strategije nije uspešna. Cilj ovog rada biće da odgovori na prigovore i formuliše jednu uspešnu verziju strategije koja se poziva na pojmove o fenomenalnim aspektima mentalnih stanja.

U odnosu na ostale pristupe koji naizgled samo konstatuju postojanje problema svesti, prednost Strategije vidim u tome što ona otvara prostor za rešavanje problema. U radu ću braniti tezu da se ukazivanjem na problem eksplanatornog jaza tradicionalnom problemu odnosa duha i tela daje ne više ontološki, nego epistemološki status, što pruža mogućnost za nove pristupe.

Odgovor na pitanje zašto se eksplanatorni jaz javlja predstavlja prvi korak ka rešavanju problema, odnosno uklanjanju jaza. Pošto ponudim odgovor za koji smatram da je uverljiv, nastojaću da ukažem na moguće načine otklanjanja problema. U te svrhe preispitaćemo tezu koju podrazumevaju brojni autori pesimistični u pogledu mogućnosti rešenja problema svesti - da je deduktivno-nomološki model objašnjenja (Hempel-Openhajmov) jedini prihvatljivi tip objašnjenja. Prema tom modelu, objašnjenje je uspešno onda kada se eksplanandum može deduktivno izvesti iz eksplanansa. Ali, usled izolovanosti kvalitativnih pojmova od drugih pojmova, iskaze koji sadrže prve nemoguće je deduktivno izvesti iz iskaza koji sadrže druge pojmove (na primer, iz iskaza koji sadrže fizikalne ili funkcionalne pojmove). Kao posledica, javlja se eksplanatorni jaz.

1.1. Struktura disertacije

Nakon uvodnih razmatranja formulisaćemo stanovište fizikalizma koje nedvosmisleno zastupamo u ovom radu i izložićemo Papinoov argument koji se poziva na kauzalnu zatvorenost fizičkog koji smatramo najuspešnijim argumentom u prilog fizikalizmu.³

---

² Chalmers, (1995) i Chalmers, D. (2007a).

³ Papineau, D. (1998) i Kim, J. (2005).

U narednom, trećem poglavlju, bavićemo se fenomenalnim aspektom svesti. Svesno iskustvo određeno je fenomenalnim svojstvima, za koja je karakteristično to kako ih subjekt *doživljava*, kako mu iskustvo introspektivno *izgleda*. Kvalitativni aspekt svesnog iskustva prvi je tako okarakterisao Tomas Neigel, koristeći sintagmu “kako izgleda imati neko određeno iskustvo”. On je terminom *kvalija* označio introspektivno dostupna fenomenalna svojstva mentalnih stanja, zahvaljujući kojima ta stanja, kada smo u njima, identifikujemo, razlikujemo ili poistovećujemo. Kvalije su svojstva koja, u okviru problema svesti, sa sobom donose i neka “teška” pitanja i generalno se smatraju uzrokom su postojanja eksplanatornog jaza.

Zatim slede poglavlja u kojima ćemo razmatrati četiri najvažnija antifizikalistička argumenta. To su Neigelov argument, argument na osnovu novog znanja, Kripkeov modalni argument i argument koji se poziva na zamislivost zombija.

Argumentaciju Strategije ilustrovaćemo na primeru Džeksonovog misaonog eksperimenta o neuronaučnici Meri. U tom eksperimentu, zamišljamo da Meri provodi čitav svoj život u crno-belom sobi i u tom okruženju stiče sva fizičko-funkcionalna znanja o bojama i percepciji boje. Međutim, uprkos iscrpnim informacijama koje poseduje, ona nije u stanju da sazna kako izgleda videti nešto crveno, jer ovo znanje zahteva posedovanje takvog iskustva i poznavanje odgovarajućeg kvalitativnog pojma. Kvalitativni pojam koji se tiče iskustva viđenja, recimo, crvenog paradajza jeste ono što će Meri steći tek kada napusti svoj dotadašnji svet i zaista proživi iskustvo viđenja crvenog. Zašto joj njeno obuhvatno znanje nije bilo dovoljno da stekne odgovarajući pojam tokom boravka u crno-belom sobi? Zastupnici Strategije tvrde da je razlog u tome što su kvalitativni pojmovi izolovani od ostalih pojmova, usled čega se ni iskazi koji ih sadrže ne mogu dedukovati iz iskaza koji sadrže fizikalne ili funkcionalne pojmove. Sasvim je opravdano tvrditi, dakle, da je Meri sticanjem iskustva viđenja crvenog naučila nešto novo, ali to njeno znanje nema ontoloških implikacija. Doživевši prvi put iskustvo viđenja crvenog paradajza, Meri je formirala jedan nov pojam koji referira na isto svojstvo na koje i fizikalni pojam koji je već znala. Istu fizičku činjenicu, dakle, sagledavamo iz različitih perspektiva – a razlika u pojmovima rezultat je različitih načina predstavljanja (iz perspektive prvog ili perspektive trećeg lica), a ne različitih ontoloških kategorija.

Važan argument protiv fizikalizma je i takozvani argument na osnovu zamislivosti.⁴ U najkraćem, ovim argumentom se tvrdi da iz zamislivosti nezavisnog postojanja fizičkog i fenomenalnog sledi metafizička mogućnost njihove različitosti. Strategija pozivanja na kvalitativne pojmove poslednjih godina predstavlja najuspešniju odbranu od takozvanih argumenata na osnovu zamislivosti. Jednostavna formulacija argumenta na osnovu zamislivosti glasi: Pretpostavimo da je P kompletan fizikalni opis aktualnog sveta i Q kompletan fenomenalni opis sveta. Čini se da možemo da zamislimo scenario po kome P važi, a Q ne važi. Na primer, možemo zamisliti mogući svet fizički identičan aktualnom u kome nedostaje svest, odnosno, svet zombija, bića identičnih ljudima u fizičko-funkcionalnom pogledu, ali bez fenomenalne svesti. Uzevši u obzir karakteristike

---

⁴ Robert Kirk u “Science and Behavior” (1974) prvi konstruiše takozvani *Zombi argument*, ali ga Čalmers razvija i čini popularnim u *The Conscious Mind: in Search of a Theory of Conscious Experience* (1996).

kvalitativnih pojmova, mogućnost da se ove situacije zamisle ne dovodi u pitanje fizikalističku sliku sveta. Opisujući svoje zombi dvojnike identičnim fizikalno-funkcionalnim pojmovima kojima opisujemo sebe ne obavezujemo se na primenu istih kvalitativnih pojmova kojima opisujemo svoje iskustvo, čak ni na primenu bilo kojih kvalitativnih pojmova. Razlog je nepostojanje apriorne veze između odgovarajućih fizikalnih i kvalitativnih pojmova, odnosno, pojmovna izolovanost kvalitativnih pojmova.

Postoji, dakle, epistemički jaz između našeg znanja fizikalnih istina i našeg znanja istina o fenomenalnoj svesti: znanje fizičkih istina nije dovoljno za znanje fenomenalnih istina. Drugačije rečeno, $P \rightarrow Q$ nije a priori istina. Strategija pozivanja na pojmove o fenomenalnim aspektima mentalnih stanja rešava ovaj problem naglašavajući postojanje epistemičkog jaza između fizikalnih i fenomenalnih istina o svetu, odnosno, tvrdeći da P ne povlači Q apriori. Neki autori smatraju da ova situacija implicira postojanje ontološkog jaza, ali Strategija jaz tumači kao posledicu specifične prirode kvalitativnih pojmova, a ne kao posledicu ontološke razlike. Za fizikalizam je, naravno, $P \rightarrow Q$ nužan iskaz, dok je za Strategiju taj iskaz nužan ali aposterioran.

U osmom poglavlju detaljno ćemo izložiti problem eksplanatornog jaza, kao i različite pristupe u tumačenju tog problema. Eksplanatorni jaz rezultat je činjenice da je svest fenomen za čije razumevanje je neophodno uzeti u obzir razliku između perspektiva prvog i trećeg lica, pri čemu se za shvatanje svesti mora koristiti prva perspektiva, perspektiva same svesti. Oni koji tvrde postojanje eksplanatornog jaza – da je koristeći isključivo fizikalno-funkcionalne termine nemoguće naučno objasniti fenomenalni aspekt svesnog iskustva – ne osporavaju već ustanovljene korelacije između fizičkog i mentalnog, kao ni uverenje po kome su stanja svesti zavisna od odgovarajućih fizičkih stanja, ali smatraju da nam ove korelacije ne omogućavaju da uvidimo prirodu i osnov takve povezanosti, odnosno, ne vode nas ka razumevanju odnosa mentalnog i fizičkog.

Ne slažu se svi filozofi u proceni važnosti postojanja jaza. Neki filozofi, Čalmers i Džekson, recimo, smatraju da mogućnost pristupa svesti iz drugačijih kognitivnih perspektiva oslikava dublje ontološke razlike između dve vrste svojstava, fizičkih i nefizičkih. Drugi, kao Levin i Neigel na primer, smatraju da je neopravdano izvoditi metafizičke posledica iz epistemičkog jaza, odnosno, da argument na osnovu eksplanatornog jaza ne povlači dualizam, već je saglasan sa fizikalizmom.

Zastupnici Strategije nisu iznenađeni postojanjem eksplanatornog jaza. Prema njihovom mišljenju, objašnjenje fenomenalnog iskustva fizikalnim ili funkcionalnim pojmovima ne može biti potpuno. Razlog je taj što pojmovi koje upotrebljavamo u fizikalno-funkcionalnom opisu ne obuhvataju one kvalitativne aspekte svesnog iskustva koje opisujemo u eksplanandumu.

Važna pretpostavka i Strategije i ovog rada jeste razlikovanje eksplanatornog i epistemičkog jaza. Epistemički jaz je posledica pomenute razlike između fizikalnih pojmova i pojmova koji se odnose na fenomenalne aspekte mentalnih stanja, odnosno, nemogućnosti apriornog izvođenja jednih iz drugih. Eksplanatorni jaz, na drugoj strani, rezultat je činjenice da se za rešenje problema fenomenalne svesti ne može ponuditi jedan poseban tip objašnjenja, tzv. Hempelov model objašnjenja.

U devetom poglavlju bavićemo se analizom različitih verzija strategije koja se poziva na pojmove o fenomenalnim aspektima mentalnih stanja, odnosno, različitim tumačenjima kvalitativnih pojmova. Zastupnici Strategije smatraju da su antifizikalističke primedbe rezultat svojevrstne “kognitivne iluzije” nastale usled specifičnosti kvalitativnih pojmova. Unutar različitih verzija tumačenja kvalitativnih pojmova mogli bismo da istaknemo sledeći zajednički element: te kvalitativne pojmove primenjujemo direktno na različite vrste svog svesnog iskustva s obzirom na to kako nam izgleda imati odgovarajuća iskustva, a ne, kao što je to slučaj sa fizikalnim pojmovima, s obzirom na kauzalnu ulogu koju imaju objekti njihove referencije ili opis koji im pridružujemo. Uopšte nije neophodno da znamo kauzalnu ulogu oseta bola ili iskustva viđenja crvenog, da bismo bili u stanju da mislimo o ovim iskustvima. Doživljaj samog iskustva o kome je reč dovoljan je da mislimo o njemu i formiramo pojam direktno. Introspektivno stečeni, kvalitativni pojmovi su nesvodivi na druge vrste pojmova, ali ova činjenica ne sprečava da fenomenalna svojstva budu identična sa fizičko-funkcionalnim svojstvima nervnog sistema.

Osoba koja nikada nije videla ništa crveno ne može da obrazuje kvalitativni pojam crvenog vizuelnog iskustva, jer je svaki kvalitativni pojam neraskidivo povezan sa specifičnom iskustvenom perspektivom iz koje sam subjekt doživljava odgovarajuće iskustvo. Sa druge strane, za razumevanje fizikalnih pojmova kao što su, na primer, “drvo” ili “knjiga” nije neophodno posedovati neko specifično iskustvo. Drugačije rečeno, subjekt može da poseduje kvalitativni pojam P iskustva I samo ako je bio u prilici da doživi iskustvo I.

Prva verzija koju ćemo izložiti je Lorov prepoznavalački model, budući da su njegovi radovi izvor čitave Strategije. Prema njegovom mišljenju, subjekt poseduje kvalitativni pojam P iskustva I samo ako ima sposobnost ili dispoziciju da prepozna, razazna ili identifikuje I kad ima iskustvo I. Ovako formirani pojmovi su tipski demonstrativi zasnovani na sposobnosti trenutnog klasifikovanja određenih događaja ili situacija.

Lor i Taj se slažu da kvalitativni pojmovi ukazuju na objekte direktnim prepoznavanjem fenomenalnog mentalnog stanja kad god ga subjekt doživljava, ali za razliku od drugih prepoznavalačkih pojmova (npr. *crveno*), ti pojmovi su izolovani od drugih vrsta pojmova (dok je, recimo, pojam *crveno* u vezi sa pojmovima kao što su površina, osvetljenje i slično).

I Majkl Taj tvrdi da su kvalitativni pojmovi prepoznavalački.⁵ Recimo da mislim da je voda bezbojna tečnost i svesna sam te svoje misli. Čin prepoznavanja misli isti je kao i sama misao, on ništa ne dodaje misli “Voda je bezbojna tečnost”. Isto važi i za kvalitativne pojmove. Oni nisu izvodljivi iz drugih vrsta pojmova, a introspekcija je pouzdan način uviđanja fenomenalnog karaktera pravilne upotrebe tih pojmova. Taj ističe sledeće karakteristike kvalitativnih pojmova: 1) oni ostavljaju trag u sećanju kao rezultat proživljenog iskustva, 2) mogu da “prizovu” neke mentalne slike kao odgovor na izvesne

---

⁵ Tye, M. (2003).

kognitivne zadatke i 3) omogućavaju razlikovanje između fenomenalnih kvaliteta na koje referiraju direktno, putem introspekcije.

U Papinoovoj verziji, naglasak je na postupku kojim dolazimo do kvalitativnih pojmova, odnosno, načinu na koji ih stičemo.⁶ Pošto kvalitativni pojmovi referiraju direktno na iskustvo, do njih dolazimo reaktiviranjem ili simulacijom samog iskustva na koje se oni odnose. Osim toga, oni na neki način, sadrže samo iskustvo na koje referiraju. Papino⁷ razlikuje dve upotrebe kvalitativnih pojmova: introspektivnu i imaginativnu. Kada koristimo kvalitativni pojam bola prilikom introspekcije bolnog mentalnog stanja, bolno iskustvo je konstituent samog čina introspekcije. Bol koji osećamo i onaj koga smo introspektivno svesni jedno je isto stanje. Kada zamišljamo ili se sećamo bolnog iskustva, takođe koristimo kvalitativni pojam, mada je u ovom slučaju Papino neodlučan da li (odnosno u kojoj meri) je bolno iskustvo (ili nešto slično ovom iskustvu) sastavni deo našeg razmišljanja o bolu. Izgleda prihvatljivo da postoje pojmovi koje možemo steći samo ukoliko imamo iskustva dogovarajuće vrste, ali je Papino svestan nedovoljne uverljivosti teze da je, kada subjekt razmišlja o bolu (seća ga se ili zamišlja) nužan deo tog čina razmišljanja posedovanje iskustva koje je u nekom pogledu slično bolnom iskustvu.

Zajednički zaključak je da su iskazi koji sadrže kvalitativne pojmove nesvodljivi na iskaze koji sadrže fizikalne i da je to razlog zašto su psihofizički iskazi identiteta aposteriorni (iako nužni). Mogućnost da zamislimo da su određeni iskazi psihofizičkog identiteta netačni, odnosno, da je u pitanju kontingentna istina, posledica je upravo njihove aposteriornosti. Dakle, uspostavljajući razliku između kvalitativnih i fizikalnih pojmova, zastupnici strategije pozivanja na kvalitativne pojmove uspešno objašnjavaju zašto su ljudi tako skloni dualističkim intuicijama uprkos važenju fizikalizma.

U desetom poglavlju razmotrićemo najozbiljnije primedbe upućene Strategiji i pokušati da odgovorimo na njih. Pre svega, Čalmersov *glavni argument* (eng. *Master Argument*)⁸ kojim se tvrdi da pozivanje na kvalitativne pojmove ili otvara novi eksplanatorni jaz sa kojim se fizikalisti ne mogu izboriti, ili ti pojmovi ne mogu obaviti zadatak zbog kojeg su uvedeni, odnosno, ne mogu objasniti našu epistemičku situaciju. Detaljno razmatranje mnogih odgovora koje autori⁹ upućuju Čalmersu otkriće da *glavni argument* pokazuje postojanje epistemičkog, ali ne i ontološkog jaza, odnosno, da on ne dodaje ništa novo drugim antifizikalističkim argumentima koje ćemo u radu preispitati i sa kojima Strategija uspešno izlazi na kraj.

U zaključnom poglavlju ispitaćemo eksplanatornu snagu Strategije.

Pokazaćemo da Strategija pozivanja na kvalitativne pojmove doprinosi razumevanju antifizikalističkih argumenata i pokazuje da oni nisu u stanju da ozbiljno ugroze fizikalizam, kao i da uspeva da objasni razloge za neprihvatanje psihofizičkog identiteta uprkos empirijskom svedočanstvu koje govori njemu u prilog.

---

⁶ Papineau, D. (1999).

⁷ Papineau, D. (2002).

⁸ Chalmers, D. (2007a), Chalmers, D. (2002b).

⁹ Dejvid Papino, Katalin Balog i Esa Diaz-Leon.

2. Problem svesti i fizikalizam

2.1. Možemo li definisati svest?

Svakome od nas je sopstvena svest neposredno dostupna, ipak u prirodi nema fenomena koji nam je, kao svesnim bićima, toliko blizak, a u isto vreme toliko zagonetan i sistematskom istraživanju nedostupan kao što je to fenomen svesti.

Sigmund Frojd i Viljem Džejms su smatrali da je definicija svesti nepotrebna jer je reč o suviše poznatom fenomenu dok, sa druge strane, neki savremeni filozofi, kao što je Mek Gin, smatraju svest misterijom koja je potpuno nedostupna rezumevanju.

Ned Blok je na pitanje: “Šta je to što filozofi zovu kvalitativnim stanjem?” odgovorio: “...kao što je Luis Armstrong jednom rekao kada su ga pitali šta je džez: “Ako morate da pitate, znači da nikada nećete uspeti da saznate.””¹⁰

Sva težina zagonetke svesti izbija u prvi plan upravo pri pokušaju da se odgovori na neka pitanja o njoj: Da li je teškoća da se odgonetne priroda svesti načelna ili praktična? Da li je reč o fenomenu čije razumevanje prevazilazi naše kognitivne sposobnosti? Ili je svest ipak moguće objasniti redukovanjem na neurofiziološka stanja mozga? Nije li utisak o nerešivosti problema svesti bar delom proistekao iz naše privrženosti dualističkom ontološkom polazištu? Ili je misterija možda samo prividna zato što je i svest tek jedan od mnogih prirodnih fenomena dostupnih naturalističkom objašnjenju? Brojnost navedenih pitanja reflektuje se u različitim pristupima, analizama i pokušajima rešavanja zagonetke svesti: od shvatanja svesti kao nečeg natprirodnog što u principu izmiče naturalističkom objašnjenju, do dosledno naturalističkih pristupa koji konstatuju složenost problema i naše oskudno poznavanja fenomena, ali dele optimističniji stav u pogledu ponuđenih naučno zasnovanih modela, programa ili bar nacrtu rešenja. U dijapazonu ovih oprečnih pozicija, posebno mesto zauzima Strategija pozivanja na pojmove o fenomenalnim aspektima mentalnih stanja i to pre svega zato što se nameće kao jedno, na prvi pogled, kompromisno rešenje.

Osnovna ideja Strategije je da su pojmovi koji se odnose na fenomenalna svojstva mentalnih stanja semantički nezavisni od fizikalnih, funkcionalnih i psiholoških, odnosno, da je nemoguće izvođenje iskaza koji sadrže kvalitativne pojmove iz iskaza koji sadrže fizikalne pojmove. Ista ideja je često služila kao polazište dualističkih argumenata, dok je zastupnici Strategije smatraju ključnom za objašnjenje postojanja eksplanatornog jaza iz fizikalističke perspektive.

---

¹⁰ Ned Block, (1980), str. 278.

2.2. Šta se podrazumeva pod fizikalizmom?

U ovom radu zastupa se fizikalističko shvatanje svesti.

Termin “fizikalizam” uveli su Oto Nojrat i Rudolf Karnap, verovatno želeći da izbegnu metafizičke pretpostavke koje se obično povezuju sa tradicionalnim terminom “materijalizam”. Prema Hempelovom tumačenju, ovi autori su pod fizikalizmom podrazumevali lingvističku tezu prema kojoj je svaki iskaz posebne nauke u krajnjoj instanci ekvivalentan sa nekim iskazom fizike. Uprkos jenjavanju pozitivističkih ambicija i uverenja da se svaka metafizička teza može otpisati kao kognitivno besmislena, termin “fizikalizam” opstaje u savremenoj filozofiji. Tradicionalnim pojmom materije ukazivalo se na inertnu protežnu supstanciju, dok fizika već dugo priznaje etitete koji nisu materijalni u ovom smislu, ali su svakako fizički. Ipak, savremeni fizikalizam je sačuvao jednu pretpostavku nekadašnjeg materijalističkog učenja, monističku tezu da postoji samo jedna vrsta entiteta i da je ona fizička. Kada su u pitanju svojstva, mnogi fizikalisti su nešto tolerantniji prema nefizičkim svojstvima pa su, recimo, zadovoljni idejom da su mentalna svojstva samo determinisana fizičkim, ne obavezujući se na to da su na njih svodljiva. Zanimljivo je da oni takav tolerantniji stav zastupaju uprkos činjenici da je, istorijski posmatrano, prihvatljivost redukcionizma vodila do uverljivosti fizikalizma, a ne obrnuto.

Čalmers razlikuje nekoliko vrsti fizikalističkih pozicija:¹¹

Fizikalizam tipa A: apriorni fizikalizam prema kojem postoji samo jedna vrsta svojstava u svetu i jedna vrsta pojmova kojom ukazujemo na ta svojstva. Pristalice teorije identiteta i analitičkog funkcionalizma su reprezentativni predstavnici ovog fizikalizma. Prema ovom stanovištu nauka će rešiti problem svesti, a eksplanatorni jaz ne postoji ili se može prevazići.

Fizikalizam tipa B: aposteriorni fizikalizam prema kojem postoji samo jedna vrsta svojstava u svetu, ali postoje dva različita načina predstavljanja (eng. *modes of presentation*). Zastupnici ovog stanovišta tvrde da postoji eksplanatorni jaz, ali da je u pitanju samo epistemički, a ne i ontološki jaz. Strategija pozivanja na kvalitativne pojmove predstavlja jednu verziju fizikalizma tipa B. Specifična priroda kvalitativnih pojmova onemogućava kauzalnu analizu što rezultira eksplanatornim jazom. Budući fizikalisti, pristalice Strategije insistiraće na tome da kvalitativni pojmovi označavaju fizička svojstva. Predstavnici su Brajan Lor, Džon Peri, Majkl Taj¹², Dejvid Papino, Esa Diaz-Leon, Katalin Balog i drugi.

Fizikalizam tipa C: apriorni fizikalizam, odnosno, eliminativizam, prema kojem je samo pitanje trenutka kada će buduća nauka uspešno rešiti problem svesti. Predstavnici su Pol i Patriša Čerčland i Danijel Denet.

Generalno, fizikalizam nudi vrlo uticajnu verziju hipoteze po kojoj su naša svesna iskustva fizičke prirode, tako da bi neuronauka trebalo da ima krucijalnu ulogu prilikom

---

¹¹ Chalmers, D. (2002b).

¹² Tye, M. (2000) i Tye, M. (2003). Međutim, u novijim radovima Majkl Taj osporava svoje ranije stavove kao i samo postojanje kvalitativnih pojmova.

istraživanja svesti.

Dejvid Luis smatra hipotezu eksplanatorne adekvatnosti fizike centralnom za savremeni fizikalizam (eng. *explanatory adequacy of physics*).¹³ Reč je o hipotezi da postoji jedinstveni skup naučnih teorija koji pruža istinito i iscrpno objašnjenje svih fizičkih pojava (svih pojava opisanih fizičkim terminima). Pojave su objašnjene pozivanjem na teorije o pojavama koje su njihovi sastavni elementi, one su objašnjene pozivanjem na njihove sastavne elemente i tako sve do fundamentalnih čestica ili oblasti u kojoj vlada nekoliko jednostavnih zakona. Osnovna ideja je da fizičke pojave mogu biti objašnjene pomoću zakona koji upravljaju ponašanjem fundamentalnih čestica koje postulira fizika. Hipoteza eksplanatorne adekvatnosti fizike ne implicira tezu da je sve fizičke prirode. Za to je neophodna još jedna pretpostavka – pretpostavka da je mentalno kauzalno efikasno. Mentalna stanja imaju fizičke posledice, smatra Luis, i zahvaljujući tome učestvuju u objašnjenju tih fizičkih posledica. Imajući u vidu da se prema hipotezi eksplanatorne adekvatnosti samo fizičkim pojavama mogu objasniti druge fizičke pojave, sledi da su mentalna stanja fizičke pojave.

Drugi fizikalisti, kao što su Papino i Kim, pozivaju se direktno na tezu kauzalne zatvorenosti fizičkog izbegavajući pominjanje eksplanatorne adekvatnosti i smatrajući fizikalizam ontološkom, a ne metodološkom doktrinom.¹⁴ Prema njihovom mišljenju, fizikalizam je teza da nema fundamentalnih mentalnih stanja i da je stvarnost fizičke prirode, odnosno, da se priroda univerzuma iscrpljuje u sveukupnosti fizičkih činjenica.

Najuspešniji argument u prilog fizikalizmu jeste Papinoov kauzalni argument koji se poziva na uzročnu zatvorenost fizičkog (eng. *The Causal Argument*).¹⁵

- Svesna mentalna stanja imaju fizičke posledice (teza mentalne uzročnosti, odnosno, kauzalne efikasnosti mentalnog);
- Sve fizičke posledice su u potpunosti uzrokovane fizičkim uzrocima (teza uzročnezatvorenosti fizičkog domena);
- Posledice mentalnih uzroka nisu sistematski dvostruko determinisani (negira se pojava dvostruke determinacije, nijedna posledica nema više od jednog dovoljnog uzroka);
- Dakle, mentalni uzroci su identični fizičkim uzrocima (fizikalizam je istinit).

Plauzibilnost argumenta ogleda se i u činjenici da ga je jako teško pobijati. Sve tri premise je, zapravo, moguće odbaciti, ali su posledice ovog negiranja, za većinu filozofa, neprihvatljivije od samog fizikalizma.

Prva premisa je vrlo intuitivna i široko prihvaćena teza da je svest kauzalno efikasna. (Svesna stanja poput želje da podignem ruku uzrokuju fizički događaj podizanja ruke). Negiranje prve premise vodilo bi epifenomenizmu, stanovištu o svesti kao nusproduktu

¹³ Lewis, D. (1966), . str. 17–25, 23–24. i Papineau, D. (2002), str. 232–256.

¹⁴ Papineau, D. (1998), Papineau, D. (2002), Kim, J. (2005).

¹⁵ Papineau, D. (1998), Kim, J. (2005).

fizičkog sveta koji ne deluje povratno na njega. Epifenomenalizam, međutim, otvara više problema nego što rešava. Ako fenomenalna svojstva nisu u stanju da utiču na fizička svojstva i pojave onda ne postoji način da saznamo da ona postoje. Ovom primedbom ozbiljno je dovedeno u pitanje da li je epifenomenalizam uopšte koherentna pozicija. Uprkos ukazivanju na inkonzistentnost, kao i principijelnoj nemogućnosti da se epifenomenalizam empirijski proveri, i dalje se kao jedan od nedostataka argumenta koji se poziva na kauzalnu zatvorenost fizičkog domena navodi upravo to što vrlo eksplicitno unapred odbacuje epifenomenalizam.¹⁶

Druga premisa je, prema Papinou, *empirijska* teza koja važi u aktualnoj fizičkoj teoriji. To je teza kauzalne zatvorenosti fizičkog domena. Negiranjem druge premise negira se, dakle, kauzalna zatvorenost fizičkog. Kim definiše kauzalnu zatvorenost fizičkog na sledeći način: „Svaki fizički događaj koji ima uzrok u trenutku t , ima fizički uzrok u trenutku t' “.¹⁷

Treća premisa je princip kauzalnog isključenja: „Ako događaj e ima dovoljan uzrok c u trenutku t , nijedan događaj u t različit od c ne može biti uzrok e “.¹⁸ Negiranje treće premise vodi višestrukoj determinaciji (eng. *overdetermination*) – situaciji u kojoj dva uzroka (fizički i mentalni) uzrokuju jedan fizički događaj i to tako da bi se taj događaj desio i u slučaju da jedan od ova dva uzroka nije bio prisutan.

Kada sve uzmemo u obzir, fizikalizam se čini uspešnijim od alternativnih stanovišta, ali suočava se sa teškoćama pri objašnjavanju kvalitativnih aspekata svesti fizikalnim pojmovima, ostavljajući eksplanatorni jaz. Strategija pozivanja na kvalitativne pojmove zastupa fizikalizam uprkos eksplanatornom jazu, ne eliminišući kvalije i ne napuštajući fizikalističku poziciju. Ciljevi ove fizikalističke pozicije su skromniji. Fizikalizam ne mora da premosti eksplanatorni jaz, ali mora da objasni zašto se jaz javlja.

Pozicija koju zastupamo u ovom radu može se najbolje ilustrovati Perijevim *antecedentnim fizikalizmom*. Peri pretpostavlja da je u sukobu materijalizma i dualizma, ukoliko nijedna strana nema krucijalnih argumenata protiv suprotne pozicije, metodološki opravdanije prihvatiti materijalizam.¹⁹ Ključni razlog je činjenica da je jedina plauzibilna varijanta dualizma – epifenomenalizam (koji negira kauzalnu efikasnost mentalnog i kao takav se oglašuje o Okamovu oštricu), izrazito kontraintuitivan i ugrožava integritet i zdravorazumskog i naučnog pogleda na svet.

Peri svoju poziciju naziva antecedentnim ili *prima facie* fizikalizmom i ilustruje je je analogijom sa Hjumovim objašnjenjem problema zla u jedanaestom dijalogu *Dijaloga o prirodnoj religiji*.²⁰ Za nekog ko je prihvatio postojanje svemoćnog, svedobrog Boga postojanje zla neće ugroziti to verovanje jer ta osoba pretpostavlja da nije u stanju da razume u potpunosti planove i postupke jednog takvog Boga, niti može biti sigurna da zlo koje opaža nije neophodni deo Božjih planova. Isto tako, Peri sebe smatra filozofom koji unapred pretpostavlja fizikalizam, i suočava se sa problemom fenomenalnih aspekata mentalnog, svestan skromnih znanja o tome šta sve postoji u fizičkom svetu kao i šta bi sve

¹⁶ Papineau, D. (1998), str. 376-377.

¹⁷ Kim, J. (1993), str. 280; i Kim, J. (2005), str. 15.

¹⁸ Kim, J. (1998), str. 17.

¹⁹ Perry, J. (2001a), str. 25-29.

²⁰ Perry, J. (2001a), str. 25.

nauka mogla jednoga dana da objasni. Fizikalizam, međutim, nije dogma poput religijskih na koje Hjum ukazuje, već je stanovište na koje se obavezujemo, kome se posvećujemo i nećemo od njega odustati bez jasnih i ubedljivih argumenata. Antecedentni fizikalisti ne poriču postojanje kvalija, ni subjektivnog karaktera svesnog iskustva – ali pružaju naturalističko objašnjenje ove pojave. Tek nakon toga razmatraju argumente protiv fizikalizma i preispituju ima li razloga za zabrinutost.

3. Fenomenalni aspekt svesti

U ovom poglavlju objasnićemo šta se podrazumeva pod fenomenalnim aspektom svesti.

Prirodu mentalnih stanja i njihovu vezu sa fizičkim stanjima nećemo moći da razumemo u potpunosti ukoliko se ne oslonimo na rezultate naučnog proučavanja bazičnih nervnih struktura i mehanizama. Imajući u vidu prednosti fizikalističke pozicije s pravom se postavlja pitanje šta je to što problem odnosa duha i tela, odnosno, mentalnih i moždanih stanja, još uvek čini filozofskim problemom. Dok tradicionalni problem mentalne kauzalnosti neki savremeni autori²¹ smatraju “tehničkim” problemom čije rešenje iziskuje samo dovoljno pažljivu i temeljnu analizu pojma kauzalnosti i fizičke realizacije, to ne važi i za problem fenomenalne svesti koji ostaje kamen spoticanja kako za fizikaliste tako i za dualiste. Na ovaj problem se često ukazuje pozivanjem na kvalije svesnog iskustva, odnosno, fenomenalni aspekt svesti.

Ned Blok je uveo pojam fenomenalne svesti u filozofsku terminologiju kako bi istakao specifičnost subjektivnog aspekta svesti.²² Nastojeći da reši konfuziju nastalu usled višeznačnosti svesti on uvodi razliku između P-svesti (fenomenalne svesti) koju čini subjektivno iskustvo i A-svesti koju čine određeni sadržaji dostupni u kognitivnom sistemu koje koristimo pri zaključivanju i racionalnoj kontroli govora i radnji (eng. *access consciousness*).²³ Ako usredsredimo svoju pažnju na fenomenalni karakter iskustva, primetićemo da su nam introspektivno dostupni izvesni kvaliteti kao što su miris slanog morskog vazduha, bolnost tupog kontinuiranog bola, zaslepljujuće crvenilo posmatranja zalaska sunca, gorki ukus crne čokolade. Ovi kvaliteti nazivaju se kvalijama.

Glavni izvor termina *kvalija*, prema Krejnovom istraživanju, jeste Luisova rasprava u *Mind and the World Order* (1929).²⁴ Prema Luisu, kvalije su svojstva sadržaja iskustva, one nisu objektivne osobine stvari u spoljašnjem svetu, već subjektivna svojstva koja je teško izraziti u svakodnevnom govoru osim kroz fraze kao što je “kako izgleda imati takvo i takvo iskustvo”²⁵. Iako kvalije igraju važnu ulogu u Luisovoj teoriji, on ih ipak nije smatrao relevantnim za problem odnosa svesti i moždanih stanja. Interes za kvalije kao krucijalne za problem svesti Krejn pronalazi u eseju Herberta Fajgla “The “Mental” and the “Physical”“ iz 1958. Dok Luis negira da je moguće saznati subjektivne kvalije, Fajgl smatra da je to moguće tako što smo sa njima direktno upoznati (eng. *acquaintance*). Postavivši pitanje može li fizikalizam da objasni naše znanje kvalija Fajgl formuliše problem svesti na najeksplicitniji način.

---

²¹ Crane, T. (2000). Krejn govori o preovlađujućem mišljenju u savremenoj filozofiji duha.

²² Block, N. (1995).

²³ Za razliku od fenomenalne svesti za koju je karakteristično ono kako izgleda biti svestan, pristupna svest je svest dostupna u vidu sadržaja (mentalnih reprezentacija), u kontroli govora, rezonovanja i akcije.

²⁴ Crane, T. (2000), str. 15-16.

²⁵ Krejn u “The origins of qualia” (str. 14.) navodi Persa kao prvog filozofa koji još 1866. u *Collected Papers*, koristi pojam “quale” i “qualia”, ali ukazujući generalno na to kako iskustvo izgleda, a ne ograničavajući se na kvalije iskustva u današnjem smislu reči.

Danas se termin “kvalija” (lat. množina: *Qualia*, jednina: *Quale*), u nešto široj upotrebi koristi se kako bi se referiralo na introspektivno pristupačne kvalitativne aspekte našeg iskustva kao što su osećaj probanja čokolade, bolnost bola, doživljaj iznenadnog glasnog zvuka i slično. Pod uticajem čuvenog članka T. Nejjela, kvalitativni aspekt nekog iskustva M najčešće se opisuje sintagmom “kako izgleda imati iskustvo M”.²⁶

Obično se smatra da većinu svojih iskustava introspektivno identifikujemo tako što uočavamo kvalitativne aspekte u pogledu kojih se razlikuju ili liče jedno na drugo. Iskustvo iznenadnog zvuka ne “izgleda” nam isto kao kada ugledamo blesak munje. Preliivanje nijansi crvene na nebu neposredno pred zalazak sunca sunca izgleda nam drugačije od zelene naknadne slike. Svrab osećamo drugačije od bola; probadajući bol drugačije od gorućeg. Kvalije, dakle predstavljaju kvalitativni sadržaj svesti zahvaljujući kojem *nekako izgleda biti svestan*.

Većina nas zna kakav je osećaj kada nas nešto boli ili kako nam izgleda doživljaj viđenja crvenog, ali niko od nas ne zna kako izgleda nekom drugom kada proživljava ista ova iskustva. Slepa osoba ne zna kako izgleda videti crveno, gluva ne zna kako izgleda čuti zvuk. Kvalije su, dakle, saznatljive samo iz perspektive prvog lica, zahvaljujući introspektivnom uvidu koji subjekt ima u sadržaje svog iskustva (svoje svesti) onda kada ih iskušava.²⁷

Uprkos važnosti pojma kvalija za formulisanje problema svesti još uvek ne postoji konsenzus po pitanju toga jesu li kvalije fizičke prirode ili, uprkos nesumnjivoj zavisnosti mentalnog od moždanih stanja (potvrđenoj mnogobrojnim kliničkim i eksperimentalnim svedočanstvima), ipak ima mesta i za izvesna *sui generis* mentalna svojstva.

Ned Blok²⁸, recimo, ističe da bi trebalo da je očigledno da kvalije postoje i da je teorija svesti isto što i teorija kvalija: kvalije su ono što jedna uspešna teorija svesti treba da objasni. Sličan je i Čalmersov pristup, ali ne i Denetov²⁹ i Majkl Tajov³⁰, jer oni negiraju samo postojanje kvalija. Otkud toliko neslaganje o nečemu naizgled tako očiglednom?

Sporovi se javljaju i u pogledu toga koja mentalna stanja poseduju kvalije. Moglo bi se reći da je konsenzus postignut u slučajevima:

- perceptivnog iskustva (viđenje zelenog, mirisanje pokošene trave, slušanje muzike, kušanje slatkog...);
- telesnih osećaja (trpeti oštar bol, osećati žeđ, vrtoglavicu, umor...);
- doživljaja strasti i emocija (osećati strah, ljubav, žalost, kajanje...);
- raspoloženja (biti depresivan, ushićen, ozlojeđen);

---

²⁶ T. Nejjel, (1994).

²⁷ O subjektivnom aspektu svesti i značaju razlike između perspektive prvog i perspektive trećeg lica u pristupu svesti govorićemo više u sledećem poglavlju u kome se bavimo Nejjelovim argumentom.

²⁸ Block, N. (1980).

²⁹ Dennett, D. (1991).

³⁰ Tye, M. (2009).

Kada su u pitanju takva mentalna stanja kao što su verovanja, želje i nadanja, takvog konsenzusa nema.³¹

U skladu sa našim trenutnim svrhama, bićemo slobodni da zanemarimo izvesna radikalnija stanovišta po kojima sva mentalna stanja poseduju fenomenalne karakteristike. Prihvatićemo, u stvari, predlog F. Džeksona³² o razlikovanju kognitivnih mentalnih stanja (misli, verovanja, želje, nadanja i sl.), za koja naizgled nema doslovnog smisla pitati kako izgleda biti u njima, odnosno, stanja kojima nedostaje fenomenalni aspekt, i fenomenalnih mentalnih stanja za koja je karakteristično da nekako izgleda imati ih, pri čemu se kao paradigmatični primeri najčešće navode razna perceptivna iskustva.³³ Obično se smatra da se kognitivna mentalna stanja mogu uspešno analizirati i identifikovati pozivanjem na psihološki (ili intencionalni) modus (znanje, verovanje, želja...) i propozicijski (ili intencionalni) sadržaj (ono što se zna, veruje, želi...). Tako se verovanje da pada kiša, na primer, u pogledu našeg iskustvenog doživljaja (modusa), ne razlikuje od verovanja da je sunčano, ali se razlikuje na osnovu propozicijskog sadržaja (ono u šta se veruje u jednom i drugom slučaju). Na drugoj strani, nadanje da pada kiša je različitog psihološkog modusa od verovanja da pada kiša, a istog propozicijskog sadržaja. Ova vrsta analize je, međutim, neprimenjiva na perceptivno iskustvo, osećaje i raspoloženja. Osnovna teškoća sa ovakvim fenomenalnim mentalnim stanjima jeste u određivanju onoga što bi bio njihov propozicijski sadržaj, zbog čega se ona tradicionalno identifikuju i razlikuju na osnovu toga kako nam *izgleda* doživljavati ih, odnosno, na osnovu svojih fenomenalnih svojstava. U skladu sa tim, to kako nam izgleda kada vidimo nešto crveno omogućava nam da ovo mentalno stanje identifikujemo kao različito od, recimo, mentalnog stanja viđenja sivog.

U minimalnom i najmanje spornom smislu kvalije se definišu kao ona svojstva koja čine da iskustvo nekako *izgleda* subjektu koji ga doživljava. Ako su kvalije definisane kao fenomenalna svojstva izvesnih mentalnih stanja, da li se uopšte može poricati njihovo postojanje? Dekart – koji se može smatrati filozofom kod kojeg je problem odnosa mentalnog i fizičkog prvi put formulisan u najoštrijem, dualističkom vidu – u svojoj potrazi za iskazima u čiju istinitost može biti potpuno siguran, nije nikada posumnjao da njegova mentalna stanja imaju izvesna svojstva po kojima ih prepoznaje, seća ih se i razlikuje jedno od drugog. I savremeni egzorcista dekartovskih duhova, D. Denet, priznaje da svesno iskustvo (kao, uostalom i sve što je stvarno) ima izvesna svojstva. Kvalija bi, međutim, trebalo da su naročita svojstva, toliko posebna da problem svesti čine naizgled nerešivim primenom standardnih metoda kognitivne i neuronauke.

Filozofi su tradicionalno skloni da kvalijama dodeljuju poseban epistemološki, semantički i ontološki status. Ta posebnost proističe iz sledećih specifičnosti koje im se, po pretpostavci, pripisuju:

---

³¹ Postoje teorije o tome da možemo govoriti i o *kvalitativnom iskustvu* razumevanja rečenice, *kvalitativnom iskustvu* iznenadnog pomišljanja na nešto, da *nekako izgleda* iznenada se setiti nečeg, odnosno, da i neke misli imaju kvalije (Horgan and Tienson (2001)).

³² Brandon-Mitchell D. and Jackson F. (1996), str. 122-123.

³³ Džekson, pri tom, smatra da postoje načini da se ukaže na distinkciju između mentalnih stanja za koja nekako izgleda imati ih i onih za koja to ne važi, samo ukoliko je osoba već poznaje iz svog sopstvenog mentalnog života. Ako to nije slučaj ne postoje reči koje će joj pomoći da shvati razliku o kojoj je reč.

- 1) *privatnost* – kvalija su dostupne samo subjektu o čijem svesnom iskustvu je reč;
- 2) *neopisivost*, odnosno, nemogućnost da se drugim osobama saopšti kako izgleda imati određeno iskustvo (što bi se moglo smatrati posledicom privatnosti) – kvalije su shvatljive jedino subjektu koji ima odgovarajuće svesno iskustvo;
- 3) *intrinzičnost* – kvalija su jednostavni, atomski entiteti nepodložni daljoj analizi, zbog čega ni ne postoji ništa na šta bismo se mogli osloniti prilikom opisa jednog takvog svojstva;
- 4) *neposrednost* – kvalija su direktno i trenutno, introspektivno dostupne svesti, odnosno, imati iskustvo određene kvale podrazumeva da osoba zna da ima iskustvo određene kvale, kao i da zna sve što se može znati o tom kvale;
- 5) *nepogrešivost* – subjekat ne može pogrešiti po pitanju toga koje kvale karakteriše njegovo iskustvo. (S veruje da ima kvale P povlači da S ima kvale P).

Jedno takvo određenje je blisko Ned Blok ovom definisanju kvalija. Prema njegovom mišljenju kvalije su svojstva svesnog iskustva koja izmiču kauzalno-funkcionalnoj analizi i saznanju i ne mogu se poistovetiti sa subjektovom introspektivnom usmerenošću na sopstveno iskustvo. U skladu sa tim, on tvrdi:

“... najveći rascep u filozofiji duha, a možda i u čitavoj filozofiji – jeste između dva viđenja svesti. Ta dva viđenja se razlikuju po pitanju toga ima li u fenomenalnom karakteru svesnog iskustva nečega što je iznad intencionalnog, sazajnog i funkcionalnog. ...ima li “qualia”, odnosno, kvalitativnih svojstava svesnog iskustva. Oni koji smatraju da fenomenalni karakter svesnog iskustva izmiče intencionalnom, sazajnom i funkcionalnom veruju u kvalije.”³⁴

Sidni Šumejker,³⁵ takođe, smatra da su kvalije neobjašnjive funkcionalistički, da su „sirovi osećaji” mentalnih stanja specifično unutrašnjeg karaktera. Sa ovim viđenjem se slaže i Džekson³⁶ ističući da su kvalije nefizička i nefunkcionalna intrinzična svojstva svesti.

Ovo je, ipak, vrlo restriktivno određenje pojma. Mnogi osporavaju postojanje ovako shvaćenih kvalija. Njihov veliki protivnik, D. Denet³⁷ tvrdi da takva intrinzična, privatna, neposredno data i nefizička svojstva ne postoje i da su kvalije samo “izmišljotina filozofa koja ne donosi ništa osim zbrke i ne referira ni na kakva stvarna svojstva”³⁸

I dok se mnogi slažu da kvalije nemaju sve ove sporne odlike, ipak smatraju da kvalitativna svojstva predstavljaju veliki problem.

Čini se da je relativno bezazlen i nekontroverzan način da definišemo kvalije, da tvrdimo da su to ona svojstva koja moramo imati u sopstvenom iskustvu kako bismo bili u

³⁴ Block (2003), str. 165.

³⁵ Shoemaker, S. (1975).

³⁶ David Braddon-Mitchell and Frank Jackson, (1996), str.123-4.

³⁷ Dennett, D. (2002).

³⁸ Uporediti sa: Dennett, D. (2002).

stanju da formiramo pojam o njima. Pa ipak i tu se javljaju sporovi. Reći da su kvalije svojstva čije pojmovno znanje iziskuje iskušavanje tih svojstava ne znači automatski da to moraju biti svojstva samog iskustva. Nije tako uverljivo da smo naučivši kako izgleda probati jabuku naučili nešto o iskustvu, intuitivnije je da smo naučili nešto o jabuci (kakvog je ukusa).³⁹ Pa ipak u savremenoj literaturi se gotovo podrazumeva da su kvalije svojstva samog iskustva.⁴⁰

Ovaj standard, međutim, ne stavlja tačku na proliferaciju pojma “kvalija” jer čak i kada ih shvatamo isključivo kao svojstva svesnog iskustva i dalje postoji opcija intencionalnog i neintencionalnog tumačenja tih svojstava.

Reprezentacionalisti, kao što su Taj i Drecke, tvrde da su sva mentalna svojstva intencionalna, uključujući i kvalije, dok će druga strana (kojoj pripada Ned Blok na primer) tvrditi da su kvalije neintencionalne.

Spektar savremenih pozicija, kojima se ne možemo detaljno baviti u ovom radu, pokazuje da ne postoji neproblematična formulacija pojma kvalija. Kako bismo utvrdili na koji pojam ćemo se pozvati, barem na samom početku tumačenja svesti i njenog uklapanja u fizikalističku sliku sveta, preispitaćemo šta je to što kvalije čini osnovom antifizikalističkih argumenata.

Tradicionalno se kvalijama pripisuje presudna uloga prilikom formulisanja primedbi fizikalizmu. Dejvid Čalmers se slaže sa tezom da subjektivno iskustvo omogućava antifizikalističke argumente.⁴¹ On pojam kvalije upotrebljava za one osobine koje karakterišu svesna stanja prema načinu na koji ona postoje za sam subjekt (načinu na koji ih doživljavamo).⁴²

Kao radnu definiciju pojma “kvalija” prihvat ćemo sledeće određenje: kvalije su svojstva svesnog iskustva koja određuju kako ta iskustva izgledaju samom subjektu, odnosno, svojstva svesti zahvaljujući kojima, da upotrebimo još jednom izraz T. Nejgela, *nekako izgleda imati svest*.

Kvalitativni pojmovi koji se odnose na kvalije formiraju se na isti način, iz perspektive prvog lica, subjektivim introspektivnim uvidom u sadržaj sopstvene svesti. Ma kako rečima izrazio svoj iskustveni doživljaj, subjekt neće moći drugima da u potpunosti predoči kako izgledaju kvalitativni aspekti njegovog iskustva, ali će uvek moći da kvalitativne pojmove koji se odnose na takve sadržaje njegovog iskustva projektuje na druge osobe. Dakle, za kvalije bi trebalo da važi da ako ih iskušavate, imaćete potpuno znanje o njima; u suprotnom, bilo kakvo znanje koje o njima možete steći biće, u najmanju ruku, posredno i nepotpuno. Ali razlog za nepotpunost možda ne leži u samoj prirodi kvalija, već upravo u prirodi pojmova koji se na njih odnose.

Naglasimo, dakle, da ovo određenje kvalija nije prepreka za naučno, empirijsko ispitivanje, kao i da ne isključuje mogućnost da se ispostavi da je introspektivno verovanje

---

³⁹ Repreznatacionalisti, kao što su Drecke, i Majkl Taj, smatraju da kvalije nisu svojstva iskustva.

⁴⁰ Levin izlaže argument u prilog očiglednosti ove teze u uvodnom poglavlju *ConsciousExperience*, (1995).

⁴¹ Chalmers, D. (2002b).

⁴² Inače, Čalmers svoju poziciju naziva naturalistički dualizam – i zastupa stav da je svest nesvodljiva i fundamentalno drugačija od bilo čega fizičkog, ali je prouzrokovana fizičkim sistemom.

o nekom aspektu kvalija pogrešno. Ukratko, ništa u ovom određenju kvalija nije u suprotnosti sa tezom da su one fizička svojstva.

Nakon prihvatanja ovog određenja, najzagonetnije pitanje u vezi sa kvalijama jeste: zašto one izgledaju tako kako izgledaju? Ova zagonetnost često se formuliše u terminima eksplanatornog jaza – teze da ništa što znamo ili što možemo zamisliti o mozgu ne može da objasni zašto nam određena svesna stanja izgledaju upravo onako kao nam izgledaju, zašto ne izgledaju drugačije ili zašto čak nikako ne izgledaju.

4. Nejgelov “kako izgleda biti” argument

Kao što smo već ukazali, izraz “(subjektu S) nekako izgleda imati svesno iskustvo M”, kojim smo okarakterisali fenomenalni aspekt subjektive svesti, opšteprihvaćen je i preuzet od T. Nejgela. U svom članku “Kako izgleda biti slepi miš.”⁴³ Nejgel ističe da upravo ovaj aspekt svesti, kao nesvodljiva subjektivna činjenica, predstavlja glavnu prepreku zadovoljavajućem rešenju psihofizičkog problema.

Nejgelov argument je važan jer u osnovi ekspanatornog jaza leži teza da je *kako izgleda* aspekt svesti izostavljen iz objašnjenja svesti.⁴⁴ Prema ovom shvatanju, između fizičkog i mentalnog postoji nepremostivi eksplanatorni jaz, a psihofizički iskazi identiteta su nerazumjivi čak i ako su istiniti.

Sama činjenica da je neki organizam svestan znači da nekako izgleda biti taj organizam. Nejgel ovo svojstvo zove „subjektivni karakter iskustva”⁴⁵

Subjektivni karakter iskustva (SKI): organizam X poseduje svesna mentalna stanja ako i samo ako samom organizmu X nekako izgleda biti organizam X.

Subjektivni karakter iskustva je ono što ne može biti analizirano terminima koji se odnose na funkcionalna ili intencionalna stanja; ono što ne može biti obuhvaćeno nijednom od poznatih redukcionističkih analiza mentalnog budući da su sve one saglasne i sa njegovim odsustvom.

U osnovi, Nejgelova argumentacija usmerena je protiv redukcionističke teorije po kojoj mentalna stanja mogu biti svedena na fizičko-funkcionalna stanja mozga. Naime, Nejgel smatra da subjektivni karakter svesnog iskustva izmiče bilo kojoj objektivnoj naučnoj teoriji svesti; da su kvalije svojstva svesnog iskustva koja, čak ni u principu, ne mogu biti obuhvaćena nijednim objektivnim naučnim objašnjenjem; i da, dok u nauci, pa i filozofiji, težimo objašnjenjima koja imaju objektivni karakter, suštinsko obeležje svesnog iskustva je subjektivnost. Nejgel ne osporava da bi fizikalizam bio najprijateljičije rešenje problema svesti, ukoliko bi uspeo da mentalno svede na fizičko, ili u najminimalnijem smislu, na činjenice koje bi mogle da budu izražene u okviru jedne naučne (objektivne) teorije sveta. Međutim, on nastoji da pokaže da je nemoguće zadovoljiti ovaj uslov i da je, stoga, fizikalistički pristup pogrešan. Kako bi se odbranio fizikalizam, subjektivno iskustvo, odnosno, kvalitativni aspekt svesti mora biti fizikalno objašnjen. Problem je u tome što je svaki subjektivni fenomen suštinski vezan za jedinstvenu tačku gledišta, dok je za objektivnu, fizičku teoriju nužno da napusti pojedinačnu tačku gledišta.

U sažetom obliku, Nejgelova argumentacija bi se mogla ovako rekonstruisati:

1) činjenice o svesnom iskustvu mogu biti shvaćene sa samo jedne, *subjektivne* tačke gledišta – iz perspektive prvog lica;

---

⁴³ T. Nejgel, (1994).

⁴⁴ Levine, J. (1997).

⁴⁵ Nejgel, T. (1974).

- 2) činjenice o svesnom iskustvu ne mogu biti shvaćene ni sa koje druge tačke gledišta, odnosno, iz perspektive trećeg lica (iz 1));
- 3) fizičke činjenice, ili uopšte činjenice koje bi mogle biti izražene u okviru objektivnog naučnog objašnjenja, u načelu mogu biti shvaćene sa bilo koje tačke gledišta;
- 4) činjenice o svesnom iskustvu nisu fizičke činjenice, odnosno, nisu činjenice koje mogu biti izražene unutar naučnog objašnjenja; (iz 2) i 3), po Lajbnicovom zakonu);
- 5) redukcija svesnog iskustva na fizička stanja mozga je moguća samo ako svesno iskustvo može biti obuhvaćeno u okviru jednog naučnog objašnjenja;
- 6) redukcija svesnog iskustva na fizička stanja mozga nije moguća (iz 4) i 5)).

Dakle, ukoliko je redukcija nužan uslov fizikalističke teorije svesti, fizikalizam je lažan; ukoliko nije nužan uslov, pogrešne su bar one fizikalističke teorije koje podrazumevaju redukciju mentalnog na fizičko.

Nejgelova argumentacija se može osporavati na više načina. Primedbe se mogu uputiti premisama 1), 2) (koja je nešto preciznija) i 3). Premisa 5) eksplicira (ili bi to trebalo da čini) podrazumevani pojam redukcije, međutim, kako nije sasvim jasno u kom smislu Nejgel koristi ovaj pojam, nećemo se zadržavati na analizi tog dela argumentacije. Druga mogućnost je da se, ukoliko želimo da osporavamo Nejgelov argument, pridružimo Pol Čerčlandu i drugima koji kao osnovni problem ističu prelazak sa premisa 2) i 3) na premisu 4). Razmotrićemo obe ove mogućnosti.

Počnimo analizom prve dve premise. One nam daju izvestan odgovor na pitanja: šta je to svesno iskustvo, odnosno, šta znači biti svestan? Na osnovu tog odgovora Nejgel, uz neke dodatne pretpostavke, dolazi do zaključka da je tako shvaćena svest osnovna prepreka redukciji mentalnog na fizičko, odnosno, objektivnom objašnjenju mentalnih fenomena. Kao što smo videli, Nejgelov kriterijum svesnosti je da “neki organizam poseduje svesna mentalna stanja ako i samo ako (samom tom organizmu) nekako izgleda biti taj organizam”⁴⁶. Drugim rečima, mogli bismo reći da je svesno mentalno stanje ono stanje za koje važi da za biće čije je to mentalno stanje *tom biću* nekako izgleda posedovati ga. Kako, međutim, razumeti izraz *nekako izgleda biti X*? Čini se da Nejgel ovim izrazom ne želi samo da saopšti da postoji odgovarajuća dopuna za “biti X je kao.....”. Kada bi to bio slučaj, teško da bi ovaj izraz uspeo da nam saopšti da je neko X svesno ili da izrazi bilo šta značajno o našem razumevanju svesti, jer se sam izraz može dopuniti na mnoštvo načina. Dodatkom “samom tom organizmu” ukazuje se na potrebnu dopunu praznine “.....”. Reč je, naime, o onim svojstvima (fenomenalnih mentalnih stanja) kojih je jedan organizam neposredno svestan, tj. svestan je da ih poseduje. Nejgela interesuje kako izgleda biti, recimo, slepi miš, ali u sasvim odredjenom smislu: interesuje ga kako *sâmom slepom mišu* izgleda biti slepi miš. Izraz “nekako izgleda biti X”, upućuje, dakle, na ono za šta je Nejgel zainteresovan, na fenomenalna mentalna stanja, ali nam ne pruža nikakvu analizu, opis, niti kaže bilo šta značajnije o tome kako je to biti organizam sa izvesnim mentalnim stanjima.

---

⁴⁶ T. Nejgel, (1974), str. 71.

Objasnenje prve premise, ipak, ukljuuje pokušaj opisa toga kako izgleda biti, recimo, slepi miš. Reč je samo o ilustraciji, ali vrlo živopisnoj. Svi se mi slažemo da slepi miševi imaju svest, ali šta ako se zapitamo kako to izgleda biti slepi miš?⁴⁷ Zar nemamo utisak da nam je pitanje razumljivo samo zato što *nama* nekako izgleda biti ljudsko biće? Pa ipak, kako se slepi miševi veoma razlikuju od nas, izgleda da možemo da pružimo samo opis *funkcionisanja* jednog takvog organizma. Slepim miševim se orijentišu uz pomoć neke vrste sonara kojim su u stanju da percipiraju oblik, veličinu, udaljenost, kretanje... objekata i to sa preciznošću ravnoj vizuelnom iskustvu ljudi. Mi, takođe, imamo ograničene sposobnosti percipiranja lokacije ili kretanja objekata putem auditivnog iskustva, ali su one neuporedivo slabije u odnosu na sposobnosti slepih miševa. Zato, ako se upitamo kako izgleda biti slepi miš samom slepom mišu, odnosno, iz perspektive one vrste čulnog iskustva koje to biće poseduje, nećemo doći do zadovoljavajućeg odgovora, jer nismo u stanju da formiramo iole razrađeniju koncepciju njihovog subjektivnog iskustva. Isti zaključak dobija se i ukazivanjem na činjenicu da neko ko je slep ili gluv ne može razumeti (imati pojam o tome) kako izgleda vizuelno, odnosno, auditivno iskustvo.

Na ovom mestu, Neigel ponavlja jednu Lokovu tezu iz *Ogleda o ljudskom razumu*⁴⁸ i ističe element koji, po mom mišljenju, stoji u osnovi njegovog argumenta. Lok tvrdi, sasvim u skladu sa empirističkim stanovištem, da su izvesne ideje, koje se tiču sekundarnih kvaliteta: boja, ukusa, mirisa, zvuka i dr, takve da ih možemo steći samo posredstvom odgovarajuće vrste čulnih podataka. Ukoliko ne posedujemo potrebne čulne informacije, nismo u stanju da formiramo ideje o sekundarnim kvalitetima. Loku je, doduše, promakla razlika između oseta i pojmova, jer on koristi termin "ideja" i za jedno i za drugo. Neigel vodi računa o ovoj distinkciji i zaključuje da smo u stanju da formiramo **pojam** o izvesnim svojstvima iskustva jedino ako posedujemo iskustva određene vrste, ili barem dovoljno slična iskustva na osnovu kojih možemo zamisliti i iskustvo o kome je reč. Ova teza odnosi se pre svega na fenomenalna svojstva iskustva, odnosno kvalije, i pojmove koji im odgovaraju – **kvalitativne pojmove**. U slučaju znanja o tome kako izgleda biti slepi miš, problem predstavlja nedostatak pojmova kojim bismo obuhvatili subjektivni aspekt iskustva koje je slepom mišu neposredno dato, a traženi pojam bismo mogli da formiramo jedino ako bismo imali iskustvo dovoljno slično onom slepog miša.

Neigel ovim stavom o zavisnosti formiranja određene vrste pojmova od posedovanja specifičnog iskustva anticipira poziciju Strategije i tezu koju će Stoldžer nazvati *tezom o neophodnosti odgovarajućeg iskustva*.⁴⁹

Tip iskustva koje posedujemo, ili možemo posedovati, određen je ne samo našom neurofiziološkom konstitucijom i vrstom čulnog aparata, već i onim što Neigel zove

---

⁴⁷ Primer slepog miša nije najadekvatniji za analizu svih aspekata svesti. Slepim mišem, gotovo izvesno, ne poseduje svest u istom smislu u kojem je čovek poseduje. Pa ipak, čini se neproblematičnim fenomenalni aspekt njegove svesti- to da mu nekako izgleda kada je u nekom mentalnom stanju, iako je, međutim, pitanje kako bi slepi miš mogao biti svestan toga kako mu izgleda kada poseduje neko fenomenalno stanje. Zato možemo govoriti o svesnosti slepog miša samo u takvom smislu da to ne obavezuje na postuliranje bilo kakvog kognitivnog ili propozicionalnog sadržaja te svesti.

⁴⁸ Lok, Dž. (1962).

⁴⁹ Stoljar, D. (2005).

specifičnom “tačkom gledišta”. Po njegovom mišljenju, to nikada nije prosto individualna tačka gledišta ili oblast iskustva pojedinca, niti je u vezi sa prostornom pozicijom ili individualnim preferencijama, već je više tip iskustva koji predstavlja građu na osnovu koje projektujemo ili zamišljamo i ona iskustva koja trenutno ne posedujemo. Oblast svesnog iskustva koju posedujemo je ograničena, pa je samim tim ograničena i naša moć imaginacije; za potpuno razumevanje nečijih svesnih iskustava neophodno je usvojiti (ukoliko smo to uopšte u stanju da učinimo) tačku gledišta te osobe. U ovom zapažanju krije se razlog zbog kojeg Nejgel, uprkos naizgled radikalnijim početnim pretenzijama (izraženim u četvrtoj premisi), na kraju brani slabije gledište da “ne bi bilo ispravno zaključiti da je fizikalizam nužno lažan”,⁵⁰ ali da, s obzirom na nedostatak potrebnih pojmova o fenomenalnom iskustvu, ne možemo čak ni zamisliti kako bi to mentalna stanja i događaji mogli biti identični fizičkim stanjima i događajima, kao ni šta bi to uopšte značilo.⁵¹ Reč je, kao što smo već istakli, o zavisnosti naše sposobnosti da formiramo pojmove specifičnih svojstava od određene vrste iskustva. Ako se složimo sa ovim gledištem, smatra Nejgel, složićemo se i da ne možemo razumeti kako bi jedan fizički sistem posedovao fenomenalnu mentalnu stanja, niti šta bi značilo reći da nekako izgleda proživljavati fizičke procese, jer nam nedostaje konceptualni aparat kojim bismo takvu pojavu objasnili. Fizikalizam zato predstavlja stanovište koje ne možemo razumeti, pa ako je i istinit, njegov status je isti kao što bi bio status hipoteze o identitetu materije i energije da ju je predložio neki presokratovski filozof. Nejgel, dakle, smatra da je teza o identitetu fizičkih i mentalnih stanja, za nas, pod ovim okolnostima (usled nedostatka odgovarajućeg konceptualnog aparata) nerazumljiva, pa zato i neprihvatljiva.

“Kada nam se kaže „*X* je *Y*” obično znamo *u kom* bi to smislu trebalo da bude istinito, ali to zavisi od datog pojmovnog ili teorijskog okvira, a nije nešto što nam pruža sama reč „je”. Znamo kako i „*X*” i „*Y*” referiraju, i znamo na koju vrstu stvari referiraju, i imamo neku opštu predstavu o tome kako dva referencijalna puta mogu konvergirati ka jednoj stvari, bilo da je ona predmet, osoba, proces, događaj ili nešto drugo. Ali kada su dva člana identifikacije vrlo različita, ne mora biti toliko jasno kako bi identifikacija mogla biti istinita. Može se desiti da nemamo čak ni najgrublju predstavu o tome kako bi dva referencijalna puta mogla konvergirati, ili ka kojoj vrsti stvari bi mogli konvergirati, i samo ako nam se ponudi odgovarajući teorijski okvir, moći ćemo to da razumemo. U nedostatku takvog okvira, identifikacija će imati prizvuk nečeg tajanstvenog.”⁵²

Nejgel, dakle, zaključuje da nam nedostaje teorijski okvir kojim bismo objasnili kako je moguće da mentalni i fizikalni termini referiraju na ista svojstva. Ako su mentalni procesi zaista fizički procesi onda bismo morali da tvrdimo da nekako izgleda preživljavati izvesne fizičke procese, ali bi i dalje bila misterija šta znači tvrditi nešto tako, šta uopšte znači da tako nešto postoji. Drugim rečima, javlja se eksplanatorni jaz između fizikalnih,

---

⁵⁰ T. Nejgel, (1974), str. 75.

⁵¹ Sam Nejgel varira osnovnu ideju. On počinje opštom primedbom fizikalizmu, a završava, kako izgleda, ne toliko zamerkom fizikalizmu koliko uopšte teorijama koje zanemaruju razliku između subjektivnog i objektivnog.

⁵² T. Nejgel, (1974), str. 76.

objektivnih opisa funkcionisanja svesti i kvalitativnog, subjektivnog opisa mentalnog iskustva.

Za razliku od Nejjela, zastupnici Strategije su optimističniji po pitanju pronalaženja teorijskog okvira kojim će objasniti kako je moguće da kvalitativni i fizikalni pojmovi referiraju na ista fizička svojstva. Ne samo da će pokazati da su iskazi identiteta mentalnog i fizičkog nužni, već će ispuniti i sledeći zahtev, objasniće zašto nam pomenuti iskazi izgledaju kontingentno. Ukratko, objasniće zašto se javlja eksplanatorni jaz.

Vratimo se sada na analizu treće premise. Treća premisa tiče se prirode naučnog objašnjenja, koje mora počivati na objektivnom ili bar intersubjektivno proverljivom opisu događaja, što znači da je nezavisno od bilo koje specifične tačke gledišta. Zašto je u nauci neophodno ovo neutralisanje specifičnih subjektivnih perspektiva? Izgleda da Nejjel pod objektivnošću naučnog objašnjenja podrazumeva to da ga može prihvatiti svaki racionalni subjekat koji, naravno, uvek polazi od svoje tačke gledišta. Pojedinačne tačke gledišta se razlikuju, a objektivno objašnjenje bi po pretpostavci trebalo da važi za svaku od njih. To onda znači da bi i pojmovi koji u objašnjenju figuriraju morali biti intersubjektivno razumljivi i dostupni. Iz tog razloga, prema Nejjelovom mišljenju, subjektivan karakter svesnog iskustva, odnosno njegova određenost specifičnom, subjektivnom tačkom gledišta, predstavlja osnovnu prepreku mogućnosti naučnog (objektivnog) objašnjenja svesti. Kada je reč o svesnom iskustvu, postoji značajna asimetrija između subjektivne i objektivne perspektive, perspektive prvog i trećeg lica. Jer, samo se iz perspektive prvog lica mentalna stanja javljaju kao stanja čija je primarna karakteristika da *nekako izgleda* biti u njima. Odnosno, njihova fenomenalna svojstva dostupna su isključivo iz perspektive prvog lica, te su, stoga, upravo ta svojstva ono što izmiče "objektivnom posmatraču". Pošto fizikalistička, objektivna teorija sveta nije u stanju da obuhvati ova fenomenalna subjektivna svojstva, suštinska za oblast mentalnog, odnosno, kvalitativne pojmove nije moguće svesti na fizikalne, samim tim nije moguće ni mentalna svojstva svesti na fizička niti pružiti fizikalno objašnjenje mentalnih svojstava.

Ovaj deo argumentacije veoma podseća, a po nekim autorima i predstavlja prvu verziju teze o međusobnoj zavisnosti reduktivnog objašnjenja u nauci od apriori analize fenomena koje nastojimo da objasnimo, tezu koju su razvili u svojim radovima Dž. Levin, F. Džekson i D. Čalmers i koju ćemo detaljnije analizirati u poglavlju o eksplanatornom jazu. Nejjel, nesumnjivo, pod naučnim objašnjenjem podrazumeva reduktivno objašnjenje. Prema njegovom mišljenju objektivno naučno objašnjenje zavisi od vrste pojmova koji se u njemu koriste. Traženi pojmovi (nazovimo ih objektivnim pojmovima) moraju biti takvi da za njihovo razumevanje nije neophodno posedovanje neke specifične vrste fenomenalnog iskustva. Imajući u vidu (ako u tome sledimo Nejjela) da pojam o određenom fenomenalnom svojstvu formiramo samo ako posedujemo određeno fenomenalno iskustvo, sledi da nijedan kvalitativni pojam nije objektivni pojam i ne može se javljati u naučnom objašnjenju. Sa druge strane, pošto se pod fizikalnim pojmovima podrazumevaju pojmovi

čije razumevanje ne zavisi od posedovanja nekog specifičnog perceptivnog iskustva (objektivni pojmovi), onda oni nisu adekvatni za opis specifičnog fenomenalnog iskustva.⁵³

Pogledajmo šta dovodi do toga da neko bude u određenom mentalnom stanju, recimo, da sada oseća bol, odnosno, da ima iskustveni doživljaj bola. Površno gledano, na to utiču dve vrste činjenica. Nečiji osećaj bola je, svakako, uzrokovan izvesnim neurofiziološkim procesima koji se odvijaju u centralnom nervnom sistemu te osobe, ali su za identitet tog osećaja presudni njegov kvalitativni karakter ili bolnost bola kao neprijatno svesno iskustvo koje ta osoba iz perspektive prvog lica proživljava. Pretpostavimo sada da pokušavamo da subjektivni osećaj bola objasnimo pozivajući se na objektivne kauzalne mehanizme i procese neuronske aktivnosti, i to tvrdnjom da bol nije ništa drugo do takva i takva aktivnost određenih neurona; po mišljenju mnogih autora,⁵⁴ ovakvo objašnjenje bi potpuno izostavilo najbitniji aspekt bola – subjektivni osećaj (bolnost). Opisom toga šta se dešava u nečijem centralnom nervnom sistemu nikada nećemo izraziti ili preneti subjektivni karakter bola, jednostavno zato što se mentalna svojstva dostupna iz perspektive prvog lica radikalno razlikuju od fizičkih svojstava dostupnih iz perspektive trećeg lica.

Nejgelu i drugim antifizikalistički nastrojenim autorima zajednička je epistemološka pretpostavka da je subjektivno znanje o nekom mentalnom stanju kao što je bol, koje se tiče kvalitativnog aspekta tog stanja, po vrsti različito od znanja o neurofiziološkim uslovima pod kojima se takvo iskustvo javlja. Ipak, mnogi od njih pretenduju na ontološku tezu o različitom karakteru mentalnog i fizičkog, koja sama po sebi ne sledi iz činjenice da ove dve vrste fenomena saznajemo na različit način. Velika prednost Strategije je u tome što jasno razdvaja ove dve pretpostavke, odnosno epistemološki i metafizički nivo analize problema svesti.

Ima i drugih autora koji priznaju da se prilikom razmatranja mentalnih fenomena ne može isključiti njihov subjektivni aspekt, a da iz toga ne izvlače antifizikalistički zaključak. Serl se, na primer, slaže da se svest ne može objasniti ni redukovati onako kako je to nauka postigla sa mnogim drugim fenomenima, zato što u proučavanju svesti ne možemo eliminisati njen subjektivni aspekt;⁵⁵ ipak, on smatra da iz toga ne sledi da je svest potpuno druga vrsta entiteta u odnosu na fizičke entitete. Prema njegovom mišljenju, razlika između fenomena svesti i fizičkih fenomena proističe iz našeg sazajnog položaja, odnosno iz

---

⁵³ Pol Čerčland (Churchland, P. (1985), poglavlje 3. i (2002)) upućuje sasvim drugačiju primedbu ističući da uobičajena upotreba termina “subjektivno” i “objektivno” kao međusobno isključivih nije sasvim opravdana. Mnogim fenomenima, uglavnom, možemo prići kroz više epistemičkih modaliteta. Viđenje i dodir, na primer, nisu međusobno isključivi. Možemo videti i osetiti da pada kiša, ili videti i osetiti oblik nekog predmeta... Prema tome, ne bi trebalo da *a priori* odbacujemo mogućnost da epistemički modalitet koji zovemo “introspekcijom” ima slična preklapanja sa nekim drugim epistemičkim modalitetom. Čerčland navodi i primere nekih aktualnih preklapanja koja odgovaraju i standardnoj upotrebi termina “introspekcija”. Osoba bi mogla da introspektivno utvrdi da joj je, na primer, pun želudac, ali se isto može utvrditi i iz perspektive trećeg lica - ultrazvukom ili na neki sličan način. Slučajevi i stepen u kojem su ovakva preklapanja moguća nisu konstantni i variraju u zavisnosti od pozadinskog znanja, pojmovne sofisticiranosti i diskriminativnih sposobnosti osobe, koje su i same promenljive. Sigurno je, međutim, da što više epistemičkih modusa možemo iskoristiti pri ispitivanju nekog zagonetnog fenomena, potpunije ćemo ga razumeti.

⁵⁴ S. Kripke, D. Čalmers, Dž. Serl, T. Nejgel i mnogi drugi

⁵⁵ Searle, J. R. (1997).

činjenice da svest doživljavamo iz perspektive prvog lica i da nas, kad o njoj govorimo, zanimaju upravo njeni kvalitativni aspekti, kognitivno dostupni isključivo kroz subjektivno iskustvo. Specifičnost ovog našeg sazajnog položaja u odnosu na fenomen svesti reflektuje se kroz našu definiciju i razumevanje pojmova koji se odnose na mentalno (kvalitativnih pojmova). Ova praksa je, međutim, ontološki neutralna; ona sama po sebi ne narušava jedinstvo naučnog pogleda na svet niti dokazuje da svest nije deo jedinstvene celine stvarnosti i da u nekim drugim (nefenomenalnim) aspektima ne može biti predmet naučnih istraživanja. Svest je nepodložna onom tipu redukcije koji standardno koristimo u nauci, ali ne zato što se ontološki razlikuje od fizičkih pojava ili procesa koji su joj u osnovi, već jednostavno zato što je taj tip redukcije iz praktičnih razloga formiran za objašnjenje i predviđanje fizičkih fenomena kod kojih je potpuno irelevantno da li ih neko opaža ili ih na bilo koji drugi način doživljava. U uspešnim naučnim objašnjenjima nekih fizičkih fenomena koje subjektivno doživljavamo, kao što su fenomen boje ili toplote, mi nismo redukovali subjektivni vizuelni oset boje niti osećaj toplote, već smo taj subjektivni aspekt potpuno izostavili iz onoga što u reduktivnom objašnjenju nazivamo crvenom bojom ili temperaturom tela. Drugim rečima, i prilikom ovakvih objašnjenja izostao je subjektivni aspekt fizičke stvarnosti, ali se on pokazao nebitnim za objašnjenje prirode fenomena. Kod fenomena kao što je toplota ne zanima nas to kako ih mi kao sazajni subjekti doživljavamo; u stvari, taj subjektivni aspekt se može potpuno zanemariti čim otkrijemo fizičke uzroke samog fenomena. U slučaju mentalnih fenomena, pak, taj aspekt više nije nebitan; naprotiv, smatramo ga konstitutivnim ne samo za fenomene o kojima je reč, nego i za pojmove pomoću kojih identifikujemo i opisujemo sadržaje svesnog iskustva.⁵⁶

Naučni i zdravorazumski opis stvarnosti iz perspektive trećeg lica dopuštaju razliku između toga kakve stvari zaista jesu i toga kako nam one u iskustvu izgledaju, odnosno između fizičke stvarnosti i njenog pojavnog aspekta u subjektivnom iskustvu. Većina autora koji zastupaju tezu o nesvodljivosti mentalnog će, u duhu Kripkeovog i Neigelovog razmišljanja, svoju argumentaciju zasnivati na tvrdnji da se kod mentalnih stanja ne može povući razlika između stvarnosti i pojave, odnosno između toga šta ta stanja zaista jesu i toga kako nam u iskustvu izgledaju. Nema smisla pitati kakva su *stvarno* moja iskustva, nasuprot tome kako mi izgledaju. U slučaju svesti, prema tome, pojavni aspekt mentalnih stanja je ujedno i njihova stvarna priroda. Zadovoljavajuće objašnjenje svesnog iskustva zato mora uključiti objašnjenje upravo ovog aspekta, u suprotnom to i nije objašnjenje svesnog iskustva.

Videćemo, da za razliku od drugih fizikalista, zastupnici Strategije uvažavaju antifizikalističku argumentaciju i razloge za zabrinutost, ali istovremeno smatraju da su razlozi konceptualne, a ne ontološke prirode.

---

⁵⁶ Neki autori, kao što su Pol i Patriša Čerčland, u tome ne vide načelnu prepreku za uspeh redukcionizma i tezu da se mentalna stanja mogu svesti na stanja centralnog nervnog sistema smatraju visoko verovatnom hipotezom, već sada dobro zasnovanom na svedočanstvu kojim raspolažemo u fizici, evolucionoj biologiji, hemiji i neuronauci. Oni optimistično očekuju da će budući razvoj neuronauka i otkriće fizičkih mehanizama i procesa na kojima mentalno počiva dovesti, pre ili kasnije, do suštinskih promena u načinu na koji identifikujemo i opisujemo mentalna stanja.

5. Argument na osnovu novog znanja

Mnogo je varijanti argumenta na osnovu novog znanja u literaturi koje prethode Džeksonovoj verziji.⁵⁷ Već razmatran Neigelov misaoni eksperiment može se smatrati jednim od njih. Videli smo da prema Neigelovom mišljenju fizičke činjenice o nekom organizmu i njegovom perceptivnom sistemu jesu objektivne – moguće ih je saznati iz mnogih perspektiva, na različite načine i od strane individua sa sasvim različitim perceptivnim sistemom. Neigel će tvrditi da čak i kada bismo znali sve objektivne činjenice o sonarnom sistemu slepog miša i dalje ne bismo znali kako takvom organizmu izgleda imati iskustvo. To upravo znači da iz kompletnog znanje fizičkih činjenica o perceptivnom sistemu slepog miša nije moguće izvesti određene činjenice o njihovom iskustvu: one su dostupne samo iz subjektivne perspektive prvog lica. Kao što smo već pomenuli, Neigel ovaj argument ne koristi da pokaže da je fizikalizam lažan, već samo da ga je nemoguće razumeti.

Klasičnu verziju argumenta kojim se tvrdi da fizičko-funkcionalno znanje, čak i u svom idealnom obliku, ne može predstavljati potpuno znanje o mentalnim stanjima, ili bar o onoj klasi mentalnih stanja koja se odlikuju kvalitativnim fenomenalnim svojstvima, izložio je F. Džekson koristeći omiljeno filozofsko sredstvo, misaoni eksperiment.⁵⁸ Džekson nas poziva da zamislimo brilijantnu neuro-naučnicu, Meri, specijalistu u oblasti neurofiziologije vida koja je iz nekog razloga prinuđena da živi i istražuje u “nehumanim” uslovima, zatvorena u crno-belom sobi. Pretpostavimo da je, vremenom, Meri prikupila sve fizičke informacije o tome šta se dešava kada vidimo crveni paradajz, plavo nebo i slično, koje talasne dužine su odgovorne za određene događaje u nervnom sistemu, kao i koje su boje tipične za određene objekte. Meri zna da je paradajz crven, zna kako ljudsko oko reaguje na tu specifičnu talasnu dužinu, kako se informacija prenosi do nervnih centara, koja se nervna stanja pri tom javljaju. Postoji, ipak, još uvek nešto što ona ne zna o iskustvu drugih ljudi koji vide boje, nešto što ona ne može ni da zamisli. Ona zna da ljudi van sobe imaju iskustva. Moguće je da se Meri čak i pita kako njima izgleda kada vide sve te različite boje? Kako izgleda imati takvo iskustvo? Kada jednoga dana bude slobodna da izađe iz svoje sobe i konačno i sama ugleda svet u boji, dobiće odgovor. “Dakle, tako izgleda videti crveno!”- mogla bi da kaže kada vidi zreo paradajz.

Izlaskom iz sobe Meri je doživela novo vizuelno iskustvo i saznala nešto novo o vizuelnom iskustvu drugih ljudi. Otkrila je *kako izgleda* videti crveno, plavo, zeleno... i stekla novo znanje. Prema Džeksonovom mišljenju, njeno prethodno znanje, iako je uključivalo sve relevantne fizičke informacije o tome kako funkcioniše čulo vida i kako mozak obrađuje vizuelne informacije, nije bilo potpuno. Na osnovu toga, on zaključuje da je fizikalizam pogrešan i da ne može da pruži adekvatno objašnjenje svih mentalnih fenomena.⁵⁹

---

⁵⁷ Videti: H. Feigl (1958), i H. Robinson (1982).

⁵⁸ Jackson, F. (1986) i Džekson, F. (1994).

⁵⁹ Većina autora se u razmatranju argumenta na osnovu novog znanja poziva na misaoni eksperiment sa Meri, ali Džekson je koristio i dodatni primer: Slučaj sa Fredom koji je u stanju da vidi boju koju normalno ljudsko

Džeksonovo razmišljanje se najčešće navodi kao jedan od antifizikalističkih argumenata koji se poziva na kvalije i koji opravdava dualizam svojstava. Međutim, u samom argumentu se ne pominju nefizička svojstva. Pa ipak postoje dve verzije argumenta. Argument bi se mogao formulisati na dva načina u zavisnosti od toga kako razumemo pojam *fizička informacija*. Na ovu ekvivokaciju termina *fizička informacija* među prvima je ukazao Horgan.⁶⁰ U jednom smislu može se shvatiti kao informacija izražena u potpunosti terminima fizičke nauke, dok u drugom može biti shvaćena kao informacija o fizičkoj činjenici. Fizikalisti su u obavezi da tvrde da je su sve informacije fizičke samo u ovom drugom smislu, da se sve informacije odnose na fizičke činjenice.⁶¹

Izložimo preciznije dva različita tumačenja pojma *fizička informacija*:

- a) eksplicitna fizička informacija: iskaz S izražava eksplicitnu fizičku informaciju o nekom procesu samo u slučaju da S pripada ili sledi iz teorijski adekvatnog fizičkog objašnjenja tog procesa;
- b) ontološka fizička činjenica: iskaz S govori o ontološkoj fizičkoj činjenici o nekom procesu samo u slučaju da su svi entiteti na koje se referira u S-u fizički entiteti, odnosno da su svi predikati u S-u fizička svojstva i relacije.

Pretpostavljajući ovu distinkciju argument je moguće formulisati na dva načina:

Slabija verzija argumenta:

- 1a) Pre viđenja crvenog Meri poseduje kompletno fizikalno znanje o iskustvu viđenja crvenog.
- 2a) Kada je prvi put videla crveno Meri je saznala nešto novo o iskustvu viđenja crvenog.
- 3a) Dakle, postoji izvesna vrsta znanja o iskustvu viđenja crvenog koje Meri ne poseduje pre pre viđenja crvenog. (iz 1a) i 2a))

Prema tome,

- 4a) Postoji izvesna vrsta znanja o iskustvu viđenja crvenog koje nije fizikalno znanje.

Jača verzija argumenta:

- 1b) Pre viđenja crvenog Meri zna sve fizičke činjenice o iskustvu viđenja crvenog.
- 2b) Kada je prvi put videla crveno Meri je saznala nešto novo o iskustvu viđenja crvenog.
- 3b) Dakle, pre viđenja crvenog Meri nije znala sve činjenice o iskustvu viđenja crvenog. (iz 1b) i 2b))

---

oko ne vidi. Argument dalje insistira da ma koliko znamo tome šta se dešava u Fredovom nervnom i optičkom sistemu nećemo imati odgovor na pitanje kako izgleda ta boja u Fredovom iskustvu – sve dok ne doživimo sami takvo iskustvo.

⁶⁰ Horgan, T. (1984).

⁶¹ Horgan, takođe, tvrdi da je Meri stekla novo znanje koje nije fizička informacija u prvom smislu, ali nije stekla novu fizičku informaciju u drugom smislu.

4b) Prema tome, postoje činjenice o iskustvu viđenja crvenog koje nisu fizičke činjenice. (iz 1b) i 3b))

Zaključak jače verzije argumenta, 4b), je ontološka tvrdnja koju fizikalizam mora odbaciti. Zaključak slabijeg argumenta, 4a), je samo epistemološka tvrdnja koja je kompatibilna sa poricanjem postojanja nefizičkih činjenica. Teza 4a) ne implicira 4b).

Pretpostavljajući da Meri poseduje kompletno fizikalno znanje (prva verzija) ili da zna sve fizičke činjenice (druga verzija) pod terminom “fizičko” podrazumevamo sva znanja (ili činjenice) koja se tiču funkcionisanja receptora, neurona, vizuelnog sistema (biološka i psihološka znanja/činjenice) kao i funkcionalna znanja (činjenice) o čitavoj mreži kauzalnih relacija između procesa koji su u osnovi vizuelnog iskustva i spoljašnjih stimulusa i ponašanja. “Fizičko” u ovako širokom smislu obuhvata i psihološko znanje ukoliko se ono može formulisati bez upotrebe nesvodljivih mentalnih pojmova.

Mnogi autori (upravo zastupnici Strategije) prihvataju slabiju verziju argumenta, ali odbacuju jaču: oni priznaju da je Meri stekla novo znanje, ali negiraju da se radi o novoj činjenici koju nije već znala na drugačiji način. Ovi autori prihvataju prve dve premise oba argumenta i treću prvog, ali negiraju treću premisu drugog argumenta (tvrde umesto toga da je Meri znala sve činjenice, samo na drugačiji način, odnosno **da se radi o novom znanju stare činjenice**) i insistiraju da 3b) ne implicira 3a) (to što osoba ne poseduje kompletno znanje o nekoj oblasti ne znači da postoje neke specifične činjenice o kojima nema znanje). Neke fizičke činjenice se, smatraju pristalice ove pozicije, mogu saznati na više različitih načina – na fizički način (fizikalnim pojmovima) i na nefizički način (nefizikalnim pojmovima).

Uobičajeno je, takođe, formulisati Merino novo znanje u terminima Neigelovog znanja *kako izgleda* neko iskustvo: Meri ne zna pre napuštanja sobe *kako izgleda* videti crvenu boju i nakon napuštanja sobe upravo je to naučila – *kako izgleda* videti nešto crveno. Ali ovaj način izražavanja bi mogao da dovede do zabune, kako je pokazala Martin Nida-Rumelin.⁶² Izostalo bi razlikovanje: a) upoznatosti sa vrstom vizuelnog iskustva proživljavanjem i sećanjem na doživljaj datog iskustva i b) znanja o o tome koju vrstu iskustva drugi ljudi poseduju u datoj situaciji. Ovo su dva različita koraka saznavnog procesa, ali Džeksonova Meri ova dva koraka pređe odjednom. Primer Martin Nide-Rumelin osmišljen je tako da se jasno razlikuju ovi koraci: kao i Meri, Marijana na početku priče (u *t1*) živi u crno-belom okruženju, ali pre nego što izađe u stvarni svet ona će prvo boraviti u još jednoj sobi (u *t2*) u kojoj će biti upoznata sa nasumičnim uzorcima različitih boja. U ovoj sobi nema žute banane, crvenog paradajza ni plavog neba za koje je Marijana, kao i Meri, još pre izlaska iz Džeksonove sobe znala koje su boje. Marijana nije u stanju da dovede u vezu svoje vizuelno iskustvo sa onim što je o njemu znala u *t1*. U izvesnom smislu, ona sada zna *kako izgleda* videti crveno, plavo, žuto, ali se i dalje može pitati kako drugim ljudima izgleda kada vide plavo nebo...ona **ne prepoznaje** plavo, ni crveno... moguće je čak da formira i pogrešno verovanje o tome da drugim ljudima nebo izgleda kao što njoj izgleda crveno. Tek u trenutku *t3*, kada konačno izađe u svet, ona će steći to znanje.

---

⁶² Nida-Rumelin, M. (1998).

U *t2* Marijana će zahvaljujući novom iskustvu formirati nov pojam. To će biti kvalitativni pojam. Ali tek u *t3* će steći znanje o iskustvu drugih ljudi, znanje koje Džeksonov argument ima u vidu (znanje koje podrazumeva upotrebu kvalitativnog pojma).

U daljem tekstu, analiza će se odnositi na jaču verziju argumenta. U potpunijoj varijanti, jača verzija argumenta izgleda ovako:

- 1) Pre viđenja crvenog Meri zna sve fizičke činjenice o iskustvu viđenja crvenog.
- 2) Kada je po prvi put videla crveno Meri je saznala nešto novo o iskustvu viđenja crvenog.
- 3) Dakle (iz 1 i 2), pre viđenja crvenog Meri nije znala sve činjenice o iskustvu viđenja crvenog.
- 4) Prema tome (iz 1 i 3), postoje činjenice o iskustvu viđenja crvenog koje nisu fizičke činjenice.

Primedbe koje se upućuju argumentu na osnovu novog znanja su sledeće:

1. Neki autori⁶³ izražavaju sumnju u osnovne postavke misaonog eksperimenta o Meri. Oni tvrde da će osoba koja je zarobljena u monohromatskoj sobi, ali zna sve fizičko što se može znati o vizuelnom iskustvu, biti u stanju da shvati kako boje izgledaju i moći da zamisli vrstu iskustva koju doživljava normalan subjekt koji percipira plavo nebo, žutu bananu, crveni paradajz. Ovi autori ne prihvataju drugu premisu kao samoočiglednu smatrajući da se njenim prihvatanjem pretpostavlja upravo ono što tek treba dokazati – da fizikalizam nije istinit. Jer, ako Meri zaista zna sve fizičke činjenice o viđenju crvenog (kao što stoji u premisi), onda bi fizikalista mogao da tvrdi da to znanje već uključuje razumevanje toga kako i zašto ljudska neurofiziologija uzrokuje javljanje kvalija. Meri bi mogla znati tačno šta da očekuje od viđenja crvenog pre nego što napusti sobu. Dok bi drugi ljudi u Merinoj situaciji naučili nešto novo nakon napuštanja sobe, to ne važi i za super-naučnicu koja poseduje sve fizičke informacije. Meri bi, po mišljenju ovih autora, bila u stanju da prepozna boje (na uzorku, nekarakterističnom objektu) kada ih prvi put vidi na osnovu znanja koje poseduje i ne bi “pala” na trik plave banane.⁶⁴

Džeksonova teza je da čak i savršeno znanje iz oblasti neuronauke ne omogućuje Meri da zna fenomenalnu prirodu oseta koje prethodno nije imala u svom iskustvu. Ovo se može razumeti kao tvdnja da Meri ne bi, i pored sveobuhvatnog funkcionalno-fizikalnog znanja, znala sve što se može znati o fenomenalnom iskustvu, u tom smislu što ne bi bila u stanju da *zamisli* kako izgleda videti crveno. Ako je to slučaj, ovi autori zameraju da uverljivost argumenta isključivo počiva na tome što Džekson ne razmatra pitanje količine znanja koje bi posedovao neko ko bi zaista znao sve fizičko-funkcionalne činjenice koje se tiču nervnog sistema. Interpretirajući na ovaj način epistemološki argument, Čerčland, recimo, tvrdi da niko od njegovih zastupnika nije ozbiljno sagledao introspektivne promene

---

⁶³ Dennett, D. (1991), Dennett D. (2007), Churchland P. (1989).

⁶⁴ Videti: Dennett, D. (1991).

koje bi mogle uslediti posle tako radikalne revizije pojmovnog okvira. Idealno dovršena utopijska neuronauka mogla bi pružiti kvalitativno različito znanje i teoriju koja bi nam omogućila upravo ono znanje koje se premisom 2) poriče. Meri bi svoje viđenje crvenog identifikovala i prepoznavala kao nadražaje određene frekvencije u n-tom vlaknu sopstvenog mozga i bila bi u stanju da zamisli spoljašnji stimulus za takvo stanje kada on nije dat.

Džekson je, međutim, odgovorio na ovaj prigovor tvrdnjom da pitanje imaginativnih moći nije presudno. Epistemološkim argumentom se tvrdi da Meri *de facto* ne zna sve što se može znati o mentalnim stanjima, a ne da neće moći da zamisli kako bi ta stanja izgledala: “Ako je fizikalizam istinit, ona bi imala znanje; i ne bi joj bila neophodna visoka moć imaginacije. Imaginacija je sposobnost na koju se oslanjamo u onim slučajevima kada nam nedostaje znanje.”⁶⁵ Ukoliko je fizikalizam istinit i ukoliko bi osoba raspolagala svim funkcionalno-fizikalnim činjenicama, ona, svakako, ne bi morala da se oslanja na imaginaciju kako bi došla do znanja o određenom svojstvu ili aspektu mentalnih stanja, budući da bi već posedovala potpuno znanje o tim stanjima.

Ova strategija obračunavanja sa Džeksonovim argumentom nije naročito popularna ni ubedljiva zato što se stiče utisak da problem sa argumentom na osnovu novog znanja zaista nije u količini znanja ni činjenica, već pre u prirodi informacija koje su Meri dostupne pre i nakon iskustva viđenja crvenog.

2. Druga grupa autora⁶⁶ nudi mnogo uspešniji fizikalistički odgovor priznavanjem da Meri stiče novo znanje, ali ne stiče propozicijsko znanje već samo novu sposobnost - *znanje kako*. Ova pozicija poznata je kao stanovište koje negira propozicijsko znanje (*eng. No Propositional Knowledge View*), odnosno, kao “hipoteza o znanju kao sposobnosti” (*eng. The Ability Hypothesis*) – kako Dejvid Luis naziva svoju poziciju.

Džeksonov argument je valjan samo ako se, u premisama, termin “znati” javlja jednoznačno, što prema pristalicama ove pozicije nije slučaj. Znanje o kome je reč u prvoj premisi je teorijsko znanje koje ima karakter propozicijskog znanja, uviđanja istinitosti iskaza, dok je u trećoj premisi reč o znanju na prelingvističkom nivou prepoznavanja nečeg, odnosno, reč je o znanju kao nekoj vrsti praktične sposobnosti razlikovanja i/ili imaginacije nečeg. Ova razlika odgovara Rajlovoj distinkciji između “znanja da” i “znanja kako”, ili Raselovoj razlici između “znanja putem opisa” i “direktnog znanja” (neposredne upoznatosti sa nečim). Čerčland ju je ovako opisao:

“Osoba koja zna sve o vizuelnom kortekstu, ali nikada nije imala oset crvenog i osoba koja ne poseduje nikakvo znanje iz neurologije, ali je imala oset crvenog u iskustvu, ne moraju se razlikovati po predmetu koji svaka od njih zna (moždana stanja u prvom slučaju, kvalije u drugom slučaju), već po tipu znanja koji svaka od njih ima o potpuno istoj stvari. Razlika je u načinu saznanja, a ne u prirodi saznate stvari.”⁶⁷

---

⁶⁵ Jackson, F. (1982).

⁶⁶ Lewis, D. (1988/1990).

⁶⁷ P. Churchland, (1985), str. 24.

Dejvid Luis ovu poziciju naziva hipotezom o znanju kao sposobnosti i tvrdi da: "...Znati kako jedno iskustvo izgleda jeste samo posedovanje sposobnosti da se zapamti, zamisli i prepozna... to nije znanje da. To je znanje kako."⁶⁸

Teorijsko znanje fizičko funkcionalnih svojstava (svojstava koja su identična fenomenalnim kvalitetima) ne povlači ovu drugu vrstu znanja, odnosno, sposobnosti da prepoznamo ili zamislimo određena svojstva uprkos tome što je reč o istim svojstvima. Postoje, dakle, dve epistemičke relacije za jednu istu klasu svojstava. S obzirom na to, Meri je stekla samo nove sposobnosti prepoznavanja crvene boje putem čula vida, sposobnosti da zamisli crvenu boju i da je zapamti; ona nije stekla novu informaciju, ni novu činjenicu. Znati kako izgleda neko iskustvo znači imati određene praktične sposobnosti. Nijedna od ovih sposobnosti nije neophodna za propozicijsko znanje. Propozicijsko znanje se može steći i na druge načine, mada nije isključeno da postoji i propozicijsko znanje koje se može steći i iz perspektive prvog lica zahvaljujući pomenutim sposobnostima.

Novodobijene premise mogle bi se prihvatiti i sa fizikalističkog stanovišta, jer fizikalizam ne poriče postojanje drugačijih vrsta znanja osim propozicijskog. Prema tome, Džeksonov misaoni eksperiment ne predstavlja opasnost za fizikalizam.

I sâm Džekson je usvojio sličnu poziciju i složio se da: "Pre će biti da je (Meri) u novom reprezentacionom stanju od onog u kome je bila ranije. Šta znači znati kako izgleda biti u tom stanju? Po svoj prilici, to znači biti u stanju da prepozna, zapamti i zamisli to stanje. Jednom kada odustanemo od ideje da postoji novo svojstvo sa kojim je direktno upoznata, znati kako izgleda opažati crveno može biti samo nešto u vezi sa novim reprezentacionim stanjem u kojem je i očigledni kandidat za to "nešto u vezi sa" je njena sposobnost da prepozna, zamisli i zapamti to stanje."⁶⁹

Upadljiva je sličnost ove pozicije sa pozicijom Strategije. I jedni i drugi ističu da postoji specifična vrsta znanja koja se može steći jedino posedovanjem odgovarajuće vrste iskustva iz perspektive prvog lica. Takođe, postoji jaka veza između *znanja kako* i refleksivnog znanja (o kome ćemo govoriti kada budemo govorili o poziciji Džona Perija). Zastupnici Strategije ipak ukazuju i na specifičnost sopstvene pozicije. Dok Luis govori o znanju formulisanom fizikalno-funkcionalnim terminima kao jedinom *znanju da je nešto slučaj*, a o onom što odgovara kvalitativnim pojmovima govori samo kao o sposobnosti da se identifikuje ili zamisli određeno svojstvo, Lor⁷⁰ ističe da znati kako neko stanje izgleda znači imati zaista novu informaciju o njemu formulisanu kvalitativnim pojmovima. Centralnu ulogu svakako igra sposobnost prepoznavanja, ali utoliko što učestvuje u konstituisanju kvalitativnih pojmova. Lorova verzija tumačenja kvalitativnih pojmova i prigovora argumentu na osnovu novog znanja jeste vrlo uticajna. Kvalitativni pojmovi su, prema njegovom shvatanju, prepoznavalački pojmovi.⁷¹ Posedovati kvalitativni pojam crvenog znači biti u stanju prepoznati iskustvo crvenog kada ga imamo, što odgovara Raselovom pojmu "direktnog znanja". Prepoznavalački pojam crvenog referira direktno na

---

⁶⁸ Lewis, D. (1990), str. 516.

⁶⁹ Jackson, F. (2003), str. 271.

⁷⁰ Loar, B. (2002).

⁷¹ Loar, B. (1990/1997).

svoju referenciju (fizičko svojstvo) – što znači da nema drugog svojstva koje posreduje u fiksiranju referencije. Fenomenalni karakter je prisutan u svesti subjekta kada koristi kvalitativni pojam.

3. Flanagan⁷² razlikuje metafizički i lingvistički fizikalizam. Metafizički fizikalizam je ontološka tvrdnja da ne postoje ne-fizičke individue, svojstva i relacije kao ni ne-fizičke činjenice, a lingvistički fizikalizam je tvrdnja da “*sve fizičko može biti izraženo jezikom fizičke nauke*”.⁷³ Prema njegovom mišljenju, Džeksonov argument pobija lingvistički fizikalizam, ali ne i metafizički. Ovo je takođe pozicija vrlo bliska Strategiji.

4. Mnogim filozofima⁷⁴ suočenim sa Džeksonovim argumentom teško je da poriču da je Meri stekla novo znanje posle napuštanja crno-bele sobe. Otud privlačnost pozicije koja se u literature često naziva i pozicija *novo znanje/stara činjenica*. U ovom radu mi o toj poziciji govorimo kao o Strategiji. Reč je o fizikalističkoj poziciji, kao što smo već pomenuli, čiji zastupnici tvrde da su Meri pre napuštanja sobe nedostajali kvalitativni pojmovi, odnosno, specifičan način razmišljanja o mentalnim reprezentacijama iskustva viđenja boja. Napuštanjem sobe Meri stiče nov način mišljenja, ali svojstva na koje se novi pojmovi odnose ista su ona koje je Meri znala (na drugačiji način) i pre iskustva viđenja crvenog.

Osnovne postavke argumentacije Strategije u suočavanju sa Džeksonovim argumentom su sledeće:

- 1) Fenomenalni karakter je fizičko svojstvo iskustva.
- 2) Steći znanje o tome kako izgleda imati iskustvo specifičnog fenomenalnog karaktera iziskuje sticanje kvalitativnog pojma koji se odnosi na fenomenalni karakter.
- 3) Šta za organizam znači steći i posedovati kvalitativni pojam može se u potpunosti opisati fizičkim terminima.
- 4) Subjekt može steći i posedovati kvalitativni pojam određene pojave samo ako datu pojavu ima (ili je imao) u svom iskustvu.
- 5) Posle napuštanja sobe Meri je stekla znanje o fenomenalnom karakteru shvaćenom pomoću kvalitativnih pojmova.
- 6) Činjenice na koje se ovo novo znanje odnosi (koje ga čine istinitim) su fizičke činjenice koje je Meri znala i pre napuštanja sobe, ali na drugačiji način (pomoću drugih pojmova).

Razlike između varijanti ove pozicije tiču se teorijskog (fizikalističkog) objašnjenja:

- a) fenomenalnog karaktera;
- b) kvalitativnih pojmova;
- c) relacije između fenomenalnog karaktera i odgovarajućih kvalitativnih pojmova.

---

⁷² Flanagan, O. (1992).

⁷³ Flanagan, O. (1992), str. 98.

⁷⁴ Autori koji nedvosmisleno spadaju u ovu grupu su: Horgan 1984; Tye 1995; Loar 1990/1997; Perry 2001; Papineau 2002, 2007; Balog 2012a, 2012b.

Svi autori se slažu po pitanju toga da su fizikalni i kvalitativni pojmovi kognitivno nezavisni: nemoguće je a priori uvideti da nešto što potpada pod fizikalne pojmove nekog fenomenalnog karaktera istovremeno potpada i pod odgovarajuće kvalitativne pojmove tog istog karaktera. Iz tog razloga je i moguće da Meri ima kompletno fizikalno znanje o nekoj pojavi (zna sve o iskustvu viđenja crvenog pod fizikalnim pojmovima), a da ipak ne poseduje odgovarajuće kvalitativne pojmove, odnosno ne zna tu istu činjenicu pod kvalitativnim opisom.

Prema tome, Merino novo znanje čine istinitim iste fizičke činjenice koje je znala pre napuštanja sobe.

Terens Horgan u ovom radu ne svrstavamo u zastupnike Strategije zato što nije razvio teorijsko objašnjenje kvalitativnih pojmova, ali je svakako jedan od prvih koji govori o iskustvenoj perspektivi kao ključnoj za Merino novo znanje.⁷⁵ On tvrdi da Meri po izlasku iz sobe može referirati na fenomenalno svojstvo crvenog misleći: *Ova vrsta svojstava*, dok ima, seća se ili zamišlja iskustvo viđenja crvenog. Meri je stekla nov pojam, a koristeći nov pojam formirala je novo verovanje i tako stekla novo znanje. Napredak u Merinom znanju omogućen je pre svega novom perspektivom, subjektivnom iskustvenom perspektivom koja je preduslov za formiranje kvalitativnog pojma.

Daleko eksplicitnije objašnjenje kvalitativnih pojmova, kvalitativnog sadržaja i relacije spram fenomenalnog karaktera pronalazimo u radovima Majkla Taja.⁷⁶ On se slaže sa Dejvidom Luisom, ali i revidira pomenutu poziciju, tako što tvrdi da znati kako izgleda iskustvo viđenja crvenog jeste sposobnost primene indeksičkog pojma na iskustvo crvenog (kada doživljavamo to iskustvo) putem introspekcije. Njegova pozicija je kombinacija hipoteze sposobnosti i Strategije. Prema njegovoj teoriji, postoje dve vrste kvalitativnih pojmova: indeksički pojmovi (primer takvog pojma je kada mislimo o konkretnoj nijansi crvene boje kao o *ovoj nijansi* dok imamo iskustvo crvene boje) i predikativni kvalitativni pojmovi koji su zasnovani na sposobnosti da se uoče određene razlike. Majkl Taj tvrdi da Meri nije mogla u potpunosti razumeti prirodu fenomenalnog karaktera (nije znala šta znači imati iskustvo crvenog). Fenomenalni karakter je fizičko svojstvo. I pored toga što bi se moglo očekivati da fizičko svojstvo može biti u potpunosti opisano fizikalnim pojmovima, Taj tvrdi da osoba ne može u potpunosti razumeti fenomenalno svojstvo osim ako ga ne misli pod kvalitativnim pojmovima.

Peri⁷⁷ kvalitativne pojmove smatra posebnom vrstom indeksičkih pojmova. Merino novo znanje ne predstavlja problem za fizikalizam ništa više nego što to čine indeksička verovanja poput: *Ja sam filozof* ili *Danas je nedelja*. Merino novo znanje je posebna vrsta demonstrativnog verovanja i može se objasniti uz pomoć reflektivnog sadržaja. Nakon napuštanja sobe Meri formira verovanje: “Dakle, imati iskustvo viđenja crvenog izgleda *ovako*”, gde *ovako* referira na kvalitet njenog trenutnog iskustva. Činjenica koja iskaz (verovanje) čini istinitim jeste činjenica da iskustvo crvenog ima to konkretno svojstvo.

---

⁷⁵ Horgan, T. (1984).

⁷⁶ Tye, M. (1995).

⁷⁷ Perry, J. (2001b).

Demonstrativno znanje nije izvodljivo iz fizikalnog znanja što rezultira epistemičkim jazom između kvalitativnog i fizičkog domena, ali ovaj jaz ne ugrožava fizikalizam.

Zamerka demonstrativnom shvatanju je da ne uspeva da na zadovoljavajuć način objasni primenu kvalitativnih pojmova u slučajevima kada je iskustvo odsutno i subjekt ga se priseća ili ga zamišlja (slučajevi izvedenih kvalitativnih pojmova). Ovu zabrinutost Papino⁷⁸ je izrazio pozvavši se na pojam upoznatosti (eng. *acquaintance*) i tvrdeći da specifičan način na koji je subjekt upoznat sa referencijom svog verovanja koristeći kvalitativni pojam izgleda da nije zahvaćen demonstrativnim objašnjenjem. To je i razlog zašto Papino napušta indeksičko-demonstrativno viđenje kvalitativnih pojmova i razvija teoriju po kojoj su kvalitativni pojmovi posebna vrsta perceptivnih pojmova – oni ne uključuje demonstrative, ali ima formu koja podseća na demonstrative.

Prema svim pomenutim autorima, mogli bismo da priznamo da se u Merinom slučaju nešto novo zaista dogodilo: napustivši sobu i zakoračivši u svet boja ona je stekla izvestan način mentalnog predstavljanja iskustva viđenja boja, ili, moglo bi se reći, stekla je nove kvalitativne pojmove. To, međutim, nije dovoljno za antifizikalističke svrhe, jer svojstva na koje se ti novi pojmovi odnose mogu biti (i, po mom mišljenju, ona to i jesu) ista ona svojstva koje je Meri već znala, premda na jedan drugačiji način. Drugim rečima, to su fizičko-funkcionalna svojstva (i, u stvari, upravo ona Meri nekako izgledaju). Sa ovom tezom, međutim, iskrsava još jedno pitanje antifizikalista: kako je moguće da nam fizičko-funkcionalna svojstva nekako izgledaju?

Uticaj Strategije ogleđa se i u tome što se jedan od dualističkih načina odbrane argumenta na osnovu novog znanja sastoji u razvijanju alternativnog dualističkog objašnjenja kvalitativnih pojmova, fenomenalnih svojstava i njihovih relacija. Pozivajući se na primarne i sekundarne intencije Čalmers, recimo, razvija objašnjenje *čisto kvalitativnih pojmova* (eng. *pure phenomenal concepts*) koji se mogu opisati kao obnavljanje ranije pominjane intuicije da u slučaju kvalija ne postoji distinkcija između pojave i realnosti.⁷⁹ Ova intuicija može se izraziti na više načina: neki autori su tvrdili da kvalije nemaju skrivenu stranu, drugi da su u slučaju kvalija pojavni i suštinski apsket istovetni. Svi se, međutim, slažu da objašnjenje ove intuicije treba da bude deo dualističke odbrane argumenta na osnovu novog znanja.

Najozbiljnija primedba dualizmu svojstava jeste opasnost od zapadanja u epifenomenalizam.⁸⁰ Ako je kvalitativni karakter nefizičko svojstvo i ako svaki fizički događaj ima fizički uzrok (kauzalna zatvorenost fizičkog), onda zaista izgleda kauzalno irelevantno da li neko stanje ima fenomenalni karakter ili nema. Ali ako su kvalije kauzalno impotentne, kako onda subjekt može znati da ima iskustvo određenog fenomenalnog karaktera? Kvalitativni karakter bi trebalo da ima presudnu kauzalnu ulogu u formiranju verovanja da bismo tvrdili da ga znamo. I sam Džekson je promenio mišljenje o epifenomenalizmu⁸¹ pa sada tvrdi da je znanje o kvalijama nemoguće ukoliko su one

---

⁷⁸ Papineau, D. (2002).

⁷⁹ Chalmers, D. (1996), i Chalmers, D. (2002a).

⁸⁰ Perry, J. (2001a).

⁸¹ Jackson, F. (2003).

epifenomenalne, odnosno, da je argument pogrešan jer se oslanja na pogrešno tumačenje iskustva i da se može pobiti prihvatanjem reprezentacionalizma.

6. Kripkeov modalni argument protiv fizikalizma

Važan moment u Kripkeovom modalnom argumentu⁸² jeste zaključivanje od zamislivosti ka metafizičkoj mogućnosti, koje igra značajnu ulogu i u Levinovom argumentu pozivanja na eksplanatorni jaz.

Kripkeov argument obnavlja kartezijanske intuicije o logičkoj nezavisnosti mentalnih i fizičkih stanja. Prema Dekartu, činjenica da mogu da zamislim jasno i razgovetno da sam duh bez tela govori u prilog njihovoj različitosti. Evo tog čuvenog mesta u *Meditacijama*:

“...dovoljno je što mogu jasno i odjelito razumijevati jednu stvar bez druge, da bih bio siguran da je jedna različita od druge, jer barem Bog ih može postaviti ponaosob; i nije važno kojom moći biva tako da se smatraju različitim; te zato, samo zbog toga što znam da egzistiram i što opažam da ništa drugo ne pripada mojoj naravi ili esenciji nego jedino to što sam stvar koja misli ispravno zaključujem da se moja esencija sastoji jedino u tome što sam stvar koja misli. Pa iako možda (ili pak sigurno, kao što ću poslije kazati) imam tijelo, koje je sa mnom veoma prisno povezano, ipak – kako s jedne strane – imam jasnu i odjelitu ideju o sebi samome, ukoliko sam tek stvar koja misli i nije protežna stvar, a ne ona koja misli, sigurno je da sam odista različit od svojeg tijela i mogu egzistirati bez njega.”⁸³

Na drugom mestu, Dekart donosi isti zaključak, da su duh i telo različite stvari, ovog puta na osnovu toga što duh i telo imaju različite karakteristike:

“... Prije svega ovde primećujem da je velika razlika između duha i tijela u tome što je tijelo po svojoj naravi uvijek deljivo, dok je duh posve nedeljiv; jer uistinu dok njega promatram ili sebe sama ukoliko sam tek stvar koja misli, ne mogu u sebi razlikovati nikakve dijelove, nego razumevam da sam jednostavno jedna i cijelovita stvar ... ne mogu se njegovim (telesnim, prim aut.) dijelovima nazvati sposobnost htijenja, osjećanja, razumevanja i sl. ... i to bi jedino dostajalo da me pouči kako je duh od tijela posve različit, kad isto ne bih i od drugdje dostatno znao.”⁸⁴

Ovo je a priori argument o različitosti duha i tela izložen Dekartovim rečima, kojim je anticipiran modalni argument.

Prema Kripkeovom mišljenju, poistovećivanje bilo kog mentalnog stanja sa neurofiziološkim stanjem mozga bi, iz logičkih razloga, moralo da ima oblik nužnog iskaza identiteta.⁸⁵ Usredredivši se na određeno mentalno stanje i njemu odgovarajuće fizičko stanje mozga za koje fizikalisti tvrde da mu je identično, Kripke gradi sledeći argument: Pretpostavimo da A označava “mentalno stanje bola”, a B “aktivnost C moždanih vlakana”. Ako su A i B identični, oni moraju biti nužno identični. Oba pojma su rigidni designatori za koje važi da, ako označavaju određene stvari u aktualnom svetu, u tom značenju

---

⁸² Kripke, S. (1997). str. 449.

⁸³ Dekart, R. (1998), str. 53-54.

⁸⁴ Dekart, R. (1998), str. 58.

⁸⁵ Kripke, S. (1997), str. 445-450.

označavaju iste te stvari u svakom mogućem svetu u kojem one po pretpostavci postoje. Pošto su po pretpostavci A i B jedna ista stvar u aktualnom svetu, ne postoji mogući svet u kome A nije isto što i B (bilo bi to isto što i tvrditi da jedna stvar nije identična samoj sebi). Ali čini se da je barem logički moguće da je bol uzrokovan nekom drugom moždanom aktivnošću, a ne aktivnošću C vlakana. Kako objasniti taj utisak kontingentnosti u slučaju nužnog identiteta?

Uobičajeno objašnjenje ove prividne kontingentnosti u slučajevima drugih nužnih identiteta u nauci jeste da je kontingentna činjenica da stvar koja je u pitanju zadovoljava određeni identifikujući kriterijum koji je asociran sa jednim od pojmova koje identifikujemo. Objasnimo to na primeru toplote.⁸⁶ Toplota je fenomen koji ljudi u iskustvu doživljavaju putem taktilnih čulnih receptora i koji kod njih izaziva oset toplog, a to njeno svojstvo je kontingentna činjenica (jer logički je moguće da ljudi drugačije osećaju toplotu, da ljudi uopšte ne postoje i slično). Ali, ako sledimo Kripkea, ovakav jedan opis može nam omogućiti da identifikujemo i fiksiramo aktualnu referenciju termina “toplota” kao rigidnog designatora (koji ne menja referenciju kroz moguće svetove) – to je srednja kinetička energija molekula. Objašnjenje iskaza identiteta “toplota = kretanje molekula” sastoji se u dokazivanju da je fenomen koji identifikujemo kao toplotu u stvari kretanje molekula. Naše znanje iz oblasti fizike i hemije omogućava nam da razumemo kako je moguće da nešto kao što je to kretanje molekula ima one funkcionalne ili kauzalne uloge koje identifikujemo posredstvom oseta toplog, i to čini eksplanatornu snagu pomenutog iskaza identiteta. Referencija rigidnog designatora *toplota* fiksirana je putem kontingentne činjenice (opisa) da toplota kod ljudi izaziva osećaj toplog. Kao što je kontingentno da je voda tečna, pijaća stvar koja ispunjava reke i jezera i pada u vidu kiše, ali je upravo ovaj opis omogućio identifikaciju *vode* sa H_2O , jer H_2O je supstanca koja zadovoljava ovaj kriterijum. Način na koji dolazimo do identifikacije *vode* i H_2O (putem opisa) je zavaravajuć i stvara iluziju da je reč o kontingentnom identitetu. Kontingentna je relacija između opisa (tečna, providna stva koju pijemo i ispunjava...) i jednog od pojmova koje identifikujemo, a ne sama relacija dva pojma (*Voda* i H_2O). Zato od momenta kada ustanovimo da je H_2O ono što ispunjava kriterijum koji asociramo sa *vodom* (ima one funkcionalne uloge koje tipično dovodimo u vezu sa vodom) počinjemo ove rigidne termine da koristimo tako da referiraju na istu supstancu. Ovu taktiku nije moguće primeniti u slučaju *bola* i *aktivnosti C-vlakana* jer mentalna stanja suštinski identifikujemo po njihovom kvalitativnom karakteru, a ne po njihovoj funkcionalnoj ulozi.

Dakle, *toplota* je nužno identična sa kretanjem molekula, ali moguće je da *toplota*, odnosno, *kretanje molekula* ne izaziva osećaj toplote, to je samo njeno kontingentno svojstvo. Međutim, kada je u pitanju mentalno stanje bola koji identifikujemo preko osećaja bola (kako nekom *izgleda* biti u stanju bola) onda se, po Kripkeovom mišljenju ne radi o kontingentnom, već o suštinskom svojstvu. Bol koji ne izgleda kao bol nije bol. Kontingentni opis (u slučaju vode i toplote) je posrednik između posmatrača i spoljašnjeg fenomena. Moglo se ispostaviti da H_2O ne ispunjava funkcionalnu ulogu vode, već da to čini neko drugo hemijsko jedinjenje, ali fenomenalni kvalitet bola, to kako izgleda imati iskustvo bola, jeste ono što bol zaista jeste. Nema posrednika između spoljašnjeg fenomena

---

⁸⁶ Videti: Kripke, S. (1997), str. 446-447.

i posmatrača, jer se ovde pretpostavlja da je fizički fenomen identičan sa unutrašnjim fenomenom (u svesti subjekta). Fiksiranje referencije pojma *bol* vrši se direktno, putem njegovog suštinskog svojstva. Bolnost je, dakle, nužno svojstvo bola, ne kontingentno.⁸⁷

Pošto nije moguće objasniti zašto se javlja pogrešan utisak da su psihofizički iskazi identiteta kontingentni, kao što je to moguće u slučajevima drugih identiteta, Kripke će tvrditi da nije reč o pogrešnom utisku, već o tome da ti iskazi nisu istiniti (iskazi identiteta koji uključuju rigidne designatore, ako su istiniti, moraju biti nužni). Kripke zato zaključuje da *bol* nije aktivnost C vlakana, da mentalna stanja nisu moždana stanja i, sledstveno tome, da fizikalizam nije tačan.

Blumenfeldova formulacija Kripkeovog argumenta⁸⁸ otkriva ovu strukturu koju smo opisali:

- Da bi iskazi identiteta čija su oba pojma rigidni designatori bili istiniti, moraju biti nužno istiniti.
- *Moj bol* i aktivnost *mojih moždanih C vlakana* su rigidni designatori.
- Dakle, da bi bio istinit iskaz *moj bol je aktivnost mojih moždanih C vlakana* mora biti nužno istinit iskaz.
- *Moj bol je aktivnost mojih moždanih C vlakana* nije nužno istinit iskaz.
- Dakle, *moj bol je aktivnost mojih moždanih C vlakana* nije istinit iskaz.

Za pristalice Strategije psihofizički iskazi identiteta su aposteriorni nužni iskazi. Različite varijante Strategije u zavisnosti od specifičnog shvatanja kvalitativnih pojmova ponudiće drugačije objašnjenje činjenice da u slučaju psihofizičkih identiteta imamo pogrešan utisak da je reč o kontingentnom identitetu. Generalno razlozi će biti konceptualne, a ne metafizičke prirode, a detaljno ćemo ih analizirati kada se budemo bavili različitim varijantama Srategije.

---

⁸⁷ Kripke, S. (1997), str. 448.

⁸⁸ Blumenfeld, Jean Beer, (1975), str.151.

7. Čalmersov argument na osnovu zamislivosti zombija

Filozofski zombi je biće identično ljudima po svim fizičko-funkcionalnim, pa čak i psihološkim karakteristikama. To je biće koje ima sadržinski ista verovanja, želje, misli i bihevioralne reakcije kao i ljudi, ali mu nedostaje kvalitativni aspekt svesti, odnosno *nikako ne izgleda* biti zombi. Osmišljeni su da rasvetle problem svesti i njene relacije sa fizičkim svetom. U najkraćem, ovim argumentom se tvrdi da iz zamislivosti nezavisnog postojanja fizičkog i fenomenalnog sledi metafizička mogućnost njihove razdvojenosti.

Očito je reč o varijanti modalnog argumenta. Pretpostavka o mogućnosti zombija nije pretpostavka o nomološkoj mogućnosti, niti se tvrdi da je njihovo postojanje u skladu sa prirodnim zakonima, već samo da su metafizički mogući.

Slične ideje javljale su se prilikom preispitivanja fizikalizma 70-ih godina. Jedan od argumenata protiv teorije psihofizičkog identiteta bio je tzv. imitator (eng. *imitation man*) čija moždana stanja su identična ljudskim s obzirom na fizičko-hemijske procese, ali koji ne oseća bol i ne vidi boje.⁸⁹ Takođe, Kirk govori o osobi koja postepeno gubi fenomenalnu svest, odnosno svesno čulno iskustvo, i vremenom postaje nalik zombiju, ali nastavlja da se ponaša kao što je i do tada.⁹⁰

Svi ovi argumenti na osnovu zamislivosti nezavisnog postojanja kvalitativnog i fizičko-funkcionalnog aspekta svesti u osnovi se pozivaju na Lajbnicov zakon: Zakon po kome za bilo koje x i y , ako je x identično sa y , onda x i y dele sve osobine; po modus tolensu, ako ne dele sve osobine, onda nisu identični. Primenjeno na svojstva, ako pretpostavimo objektivno fizičko svojstvo P koje se može javiti nezavisno od fenomenalnog svojstva S (u slučaju zombija) onda P ima jednu modalnu osobinu koju S nema (jer S se ne može javiti bez S -a) pa stoga, prema Lajbnicovom zakonu, P i S nisu identični.⁹¹

Najsistematičniju, najrazvijeniju i vrlo popularnu verziju argument pronalazimo kod Dejvida Čalmersa.⁹² Struktura Čalmersovog argument je sledeća:

- 1) Zombiji su zamislivi.
- 2) Ako su zombiji zamislivi, zombiji su mogući.
- 3) Ako su zombiji mogući, onda je fizikalizam lažan.
- 4) Dakle, fizikalizam je lažan.

Argument se formalno ne dovodi u pitanje, ali se rasprave vode oko toga šta se tvrdi u prve dve premise. Osnovni problem je kako razumeti "zamislivo" u ovom kontekstu. Generalno prihvaćenu definiciju zamislivog ponudio je sâm Čalmers i ona glasi: zamislivo

---

⁸⁹ Campbell, K., (1970).

⁹⁰ Kirk, R., (1974a).

⁹¹ Uporediti ovo sa drugim Dekartovim citatom u prethodnom poglavlju.

⁹² Chalmers, D. (1996), i (2010a).

je ono što se ne može a priori odbaciti. Drugim rečima, iskaz P je zamisliv ako i samo ako nije moguće a priori dokazati ne-P.⁹³

Ljubitelji zombija smatraju da argument ugrožava poziciju fizikalizma iz sledećeg razloga: ako osobi koja je mikrofizički identična sa mnom i nalazi se u istoj sredini kao i ja nedostaje fenomenalno iskustvo, onda činjenice koje se odnose na iskustvo, činjenice o kvalijama, nisu nužno fiksirane ili određene objektivnim mikrofizičkim činjenicama. Upravo je ovo situacija koju fizikalizam ne sme da dozvoli.

Kada je u pitanju problem eksplanatornog jaza, o kome je u ovom radu pre svega reč, Levin daje na važnosti argumentu na osnovu zamislivosti zombija time što tvrdi da je zamislivost zombija glavna manifestacija eksplanatornog jaza.⁹⁴ Uzrok tog jaza je epistemološki problem objašnjenja relacije fenomenalnog i fizičkog za koji Levin ne vidi rešenje, čak i kada bi postojanje zombija bilo nemoguće. Levin pri tom ne misli da argument ima snagu da opovrgne fizikalizam, jer njime se postavlja samo problem eksplanatornog jaza, a ne ontološkog jaza između mentalnih stanja i fizičkih procesa.

Postoje dve linije napada na argument: negiranje zamislivosti i negiranje da zamislivost povlači mogućnost. Drugim rečima, jedni autori napadaju prvu, dok drugi osporavaju drugu premisu argumenta.

7.1. Dovođenje u pitanje prve premise argumenta: jesu li zombiji zaista zamislivi?

Neki kritičari Čalmersovog argumenta ukazuju na to da argument na osnovu zamislivosti pretpostavlja izvesne antifizikalističke intuicije. Tvrdi da ukupnost fizičkih činjenica ne sadrži činjenice o kvalitativnom iskustvu mi unapred pretpostavljamo ono što bi tek trebalo da dokažemo.

Na pitanje da li su zombiji mogući, Denet ironično odgovara da ne samo da su mogući već su i stvarni. Svi smo mi zombiji, jer svest u smislu u kojem je dualisti shvataju nikada nije ni postojala.⁹⁵ Osim toga, Denet smatra da oni koji prihvataju zamislivost zombija nisu bili dovoljno temeljni u zamišljanju. Osim Deneta i Robert Kirk, takođe, smatra da zombiji nisu zamislivi.⁹⁶

Zamislivost zombija se, osim toga, može dovesti u pitanje i ukazivanjem na kompleksnost ljudske imaginativne sposobnosti. Neigel razlikuje dve vrste imaginacije: perceptualnu i simpatetičku.⁹⁷

“Zamisliti nešto perceptivno znači staviti se u svesno stanje nalik stanju u kome bismo bili ako bismo ga opažali. Zamisliti nešto simpatetički znači staviti se u svesno stanje

---

⁹³ Chalmers, D. (2007b) str. 169; Isto određenje je i u: Chalmers, D. (1999), (2002d), (2007b), (2010a).

⁹⁴ Levine, J. (1999) i Levine, J. (2001).

⁹⁵ Dennett, (1991), str. 406.

⁹⁶ Kirk R, (2008).

⁹⁷ Neigel, T. (1974), u fusnoti 11.

slično samoj stvari. (Ovaj metod može se upotrebiti samo da bi se zamislili mentalni događaji ili stanja - naša ili tuđa.) Kada pokušamo da zamislimo da se mentalno stanje javlja bez odgovarajućeg stanja mozga, onda prvo uživljavanjem zamislimo javljanje mentalnog stanja; to jest, postavljamo se u stanje koje mu mentalno nalikuje. Istovremeno pokušavamo da perceptivno zamislimo nejavljanje odgovarajućeg fizičkog stanja, tako što ćemo se staviti u neko drugo stanje nepovezano s prvim: stanje nalik onom u kojem bismo se nalazili ako bismo opažali nejavljanje fizičkog stanja. Tamo gde je zamišljanje fizičkih obeležja perceptivno, a zamišljanje mentalnih obeležja simpatetičko, čini nam se da možemo da zamislimo javljanje bilo kog iskustva bez odgovarajućeg stanja mozga, i obrnuto. Odnos među njima izgleda kontigentan čak iako je nužan, zato što su ovi disparatni tipovi imaginacije međusobno nezavisni.⁹⁸

Da rezimiramo, Čalmersov argument je zasnovan na utisku razdvojenosti mentalnog i fizičkog, odnosno, na tome što možemo da zamislimo da se jedno stanje javlja bez drugog, a Neigel sugerira da je ovaj utisak posledica strukture ljudske imaginacije, a ne nužno različite prirode ovih stanja.

Evo nekoliko interesantnih misaonih eksperimenata kojim se kritičari služe u pokušaju da ospore zamislivost Zombija:

Argument koji se poziva na ono što zombi izgovara (eng. *zombies' utterances*):

Pretpostavimo da osoba oseti miris kafe. Ako kaže: *Volim ovaj miris*, svi će pretpostaviti da govori o svom iskustvu. Pretpostavimo još i da zombi izjavi isto. I on kao da govori o svom iskustvu, ali zapravo to nije slučaj jer on je zombi i kao takav nema iskustvo. Da li to znači da zombi greši ili da laže? Može li se to što on govori smatrati u nekom smislu istinitim? Izgleda da će bilo koji odgovor dovesti do problema.

Sledeći primer je nešto razvijeniji:

Katalin Balog⁹⁹ nas poziva da zamislimo svet zombija koji je identičan aktualnom svetu. U njemu, po pretpostavci, žive zombi blizanci svih filozofa, uključujući i one koji se pozivaju na argument na osnovu zamislivosti. Iako se njihove izjave mogu smatrati smislenim, ipak ponekad rečenice koje oni izgovaraju neće uvek značiti ono što znače kada ih filozofi aktualnog sveta izgovaraju. Recimo da pretpostavimo zombi-Čalmersa koji formuliše argument na osnovu zamislivosti zombija. Ako je taj argument valjan kada ga Čalmers u aktualnom svetu izgovara, morao bi da bude i u zombi svetu. Međutim, u zombi svetu po pretpostavci važi fizikalizam, što znači da isti argument nije validan kada ga izgovara zombi-Čalmers. Znači li to da argument nije validan ni u aktualnom svetu – ali onda zombi koje filozofi smatraju mogućim na kraju potkopavaju argument koji tvrdi njihovu mogućnost postojanja.

---

⁹⁸ Nagel, T. (1974), fusnota 11.

⁹⁹ Balog, K. (1999).

Argument na osnovu zamislivosti anti-zombija:

Ovaj argument ima istu strukturu kao i originalni argument, samo što se pretpostavlja zamislivost anti-zombija (duplikata ljudi, ali čija je svest u potpunosti fizičke prirode). Evo oba argumenta:

- 1) Zombiji su zamislivi.
- 2) Ako su zombiji zamislivi, zombiji su mogući.
- 3) Zombiji su (metafizički) mogući.

- 1*) Anti-zombiji su zamislivi.
- 2*) Ako su anti -zombiji zamislivi, anti-zombiji su mogući.
- 3*) Anti -zombiji su mogući

Ali 3) i 3*) su kontradiktorne teze, ne mogu obe biti istinite jer ako su čisto fizičke činjenice učinile anti-zombije svesnim, onda su identične fizičke činjenice učinile i zombije svesnim što znači da oni uopšte nisu zombiji.¹⁰⁰

Generalno rešenje je, naravno, da odbacimo mogućnost izvođenja postojanja iz zamislivosti ukoliko želimo da izbegnemo ove kontradiktorne posledice.¹⁰¹

7.2. Dovođenje u pitanje druge premise argumenta: da li zamislivost povlači mogućnost?

Drugi tip suočavanja sa argumentom na osnovu zamislivosti tiče se druge premise argumenta, odnosno, dovođenja u pitanje relacije zamislivosti i mogućnosti. Kritičari koji su usmereni na opovrgavanje druge premise argumenta tvrde da čak i da je zombi svet zamisliv to ne znači da je moguć, ističući da je zamislivost epistemički pojam, dok je mogućnost metafizički pojam. Pogrešno je tvrditi da ako je u principu zamislivo da P onda je i metafizički moguće da P. Kada su u pitanju psihofizički iskazi identiteta, aposteriorna je činjenica da je bilo koji fizički duplikat aktualnog sveta njegova identična kopija u svakom pogledu, i to nikada nećemo moći da ustanovimo a priori. Drugim rečima, ova vrsta prigovora na argument na osnovu zamislivosti postavlja pitanje: koja mogućnost je u pitanju – metafizička ili logička (konceptualna)?

Dok Čalmers¹⁰² tvrdi da zamislivost povlači metafizičku mogućnost, zastupnici Strategije, odnosno, aposteriorni fizikalisti, tvrde da su zombiji, iako zamislivi, metafizički nemogući. Ovi autori nastoje da pokažu da zaključak Čalmersovog argumenta ne sledi iz premisa, odnosno, da zamislivost ne povlači mogućnost, pa iz tog razloga ne utiče na fizikalizam.

Aposteriornim fizikalistima Čalmers pokušava da odgovori svojom dvodimezionalnom semantikom.¹⁰³ U okviru nje on uspostavlja razliku između dve vrste zamislivosti i dve odgovarajuće vrste mogućnosti, koristeći je za osporavanje aposteriornog

---

¹⁰⁰ Frankish, K. (2007).

¹⁰¹ Čalmersov odgovor je da anti-zombiji nisu uopšte zamislivi.

¹⁰² Chalmers, D. (1999).

¹⁰³ Chalmers (1996), 131–134; (1999), 476–7; (2010a), 141–205.

fizikalizma. Prema dvodimenzionalnoj semantici značenje, odnosno intenzija pojma, poistovećeno je sa funkcijom istinosnih uslova i mogućih svetova. Primarna intenzija pojma je funkcija koja određuje ekstenziju u bilo kom svetu w (način na koji je referencija pojma fiksirana u aktualnom svetu je konstantan) ako w smatramo aktualnim svetom. Sekundarna intenzija pojma je funkcija koja određuje ekstenziju pojma u bilo kom svetu w , ako w smatramo protivčinjeničkim svetom. Drugim rečima, primarna intenzija ukazuje na način na koji je referencija fiksirana u aktualnom svetu, a sekundarna intenzija na način kako je referencija fiksirana u protivčinjeničkom svetu. Primarna i sekundarna intenzija pojmova koji se odnose na prirodne vrste (*voda*, *toplota*) razlikuju se. U svetu koji smatramo aktualnim voda će biti bilo koja stvar koju ljudi prepoznaju kao vodu, pa je zato primarna intenzija pojma *voda* uobičajeni opis vode (ono što nam izgleda kao voda i ima kvalitete koje voda ima u aktualnom svetu – takozvana “vodena stvar” – eng. *watery stuff*), dok je sekundarna intenzija pojma *voda* H_2O .

Dvodimenzionalna interpretacija značenja omogućava Čalmersu da razlikuje nekoliko vrsti zamislivosti od kojih su najvažnije primarna i sekundarna zamislivost. Primarna zamislivost je kada nam nešto izgleda zamislivo u aktualnom svetu (svetu posmatranom kao aktualnom) i ne zavisi od aktualnih činjenica već samo od mogućnosti da se logički vrednuje neki zamišljeni scenario. Sekundarna zamislivost je kada nam je nešto zamislivo u protivčinjeničkom svetu i ona zavisi od otkrivenih istina u aktualnom svetu. Kada je u pitanju relacija a priori – a posteriori sasvim je očigledno da primarna zamislivost ima smisla u a priori domenu, dok je za sekundarnu karakteristična oblast aposteriornih istina.

U primarnom smislu zamislivost povlači mogućnost. Na primer, primarno je zamislivo “Voda nije H_2O ”, jer je zamislivo da je voda mogla biti supstancija čija molekularna struktura nije H_2O . Drugim rečima, “Voda je H_2O ” nije a priori istina. Međutim, kad je sekundarna zamislivost u pitanju, “Voda nije H_2O ” samo izgleda zamislivo, dok to u stvari nije. Kada zamišljamo da voda nije H_2O mi u stvari zamišljamo da “vodena stvar” (ono što nam izgleda kao voda i ima kvalitete koje voda ima u aktualnom svetu – tečno, providno, ispunjava reke i jezera, pada u vidu kiše... i slično) nije H_2O . Zato sekundarna zamislivost ne povlači sekundarnu mogućnost. Zato iz primarne zamislivosti “Voda nije H_2O ” ne sledi sekundarna mogućnost.

Čalmers, dakle, smatra da dvodimenzionalni okvir obezbeđuje objašnjenje razloga zbog kojih naše sposobnosti da zamislimo prividnu suprotnost za iskaz identiteta (kao što je *voda = H₂O*) nisu dokaz da ovi iskazi nisu nužne istine.¹⁰⁴ Međutim, prema njegovom mišljenju, ovo objašnjenje ne odnosi se na iskaze psihofizičkog identiteta. Dok u slučaju pojmova prirodnih vrsta postoji razlika između njihove prave prirode i načina na koji se pojavljuju u našem iskustvu (otud dve intenzije), to ne važi za kvalitativne pojmove. U slučaju “čistih” kvalitativnih pojmova iskustva ovo objašnjenje ne važi jer se primarna i sekundarna intenzija ovih pojmova podudaraju.¹⁰⁵ Razlog ovog podudaranja je činjenica da u slučaju ovih pojmova ne postoji razlika između njihove prave prirode i načina na koji se javljaju u našem iskustvu. Drugim rečima, u bilo kom svetu, bilo aktualnom ili

---

¹⁰⁴ Chalmers, D. (2010a)

¹⁰⁵ “Čisti” kvalitativni pojmovi su pojmovi koji ukazuju na “fenomenalni kvalitet kakav je sam po sebi” Chalmers D. (2010b), str. 226.

protivčinjeničkom, ovi pojmovi fiksiraju referenciju na isti način. Prema tome, dok u slučaju pojmova prirodnih vrsta možemo objasniti kako to da su iskazi identiteta u kojima se oni javljaju nužno istiniti iako izgledaju kontingentno, takvo objašnjenje ne postoji u slučaju kvalitativnih pojmova i psihofizičkih iskaza identiteta. Zato, prema Čalmersovom mišljenju, ako možemo da zamislimo zombije moramo priznati da su zombiji mogući.

Zastupnici Strategije pružice, međutim, potrebno objašnjenje ove iluzije kontingentnosti u slučaju psihofizičkih iskaza identiteta i pokazati da razilaženje primarne i sekundarne intenzije pojmova nije jedini razlog zbog kojeg nam nužni identiteti mogu izgledati kontingentno. Oni se suočavaju sa argumentom na osnovu zamislivosti na isti način kao što to čine u slučaju suočavanja sa argumentom na osnovu novog znanja – ispravnim razumevanjem prirode kvalitativnih pojmova. Dok Čalmers smatra da eksplanatorni jaz između fizičkog i fenomenalnog (koji je ilustrovan idejom zamislivosti zombija) donosi sa sobom ontološki jaz, pristalice Strategije smatraju da postoji samo konceptualni jaz. Razlog za to je činjenica da kvalitativni pojmovi imaju osobine koje nas pogrešno navode da pretpostavimo ontološki jaz kao posledicu epistemičkog. Čak i ako je zombi svet zamisliv, to ne znači da postoje nefizička svojstva u aktualnom svetu. Strategija prihvata zamislivost zombija na konceptualnom nivou (što jednostavno znači da nema očigledne kontradikcije u samoj ideji), ali negira da su oni i metafizički mogući. Ovi autori će insistirati na tome da su kvalitativna svojstva našeg iskustva fizička i tvrditi da je konceptualna mogućnost nedovoljna da ospori ili dovede u pitanje fizikalizam. Time se, u stvari, teret dokaza prebacuje na antifizikaliste – oni moraju da opravdaju pretpostavku da konceptualne razlike povlače metafizičke, odnosno da različiti pojmovi povlače i različita svojstva.

Važno je istaći da se ne suočava jedino fizikalizam sa teškoćama povodom mogućnosti postojanja zombija, već i neka druga stanovišta poput, recimo, teze o mentalnoj kauzalnosti. Ako su zombiji mogući i ako su zaista u svim drugim aspektima (osim u pogledu kvalitativnog iskustva) identični sa svojim ljudskim blizancima, onda je teško razumeti kakvu funkciju obavljaju kvalije u aktualnom svetu. Očigledno je da se pristalicama zombija čini da njihovo odsustvo ne bi promenilo ništa u svetu. Teško je zato videti bilo kakvu alternativu epifenomenalizmu (ili paralelizmu) ukoliko se pristane na zamislivost zombija.

Perijeva kritika argumenta na osnovu zamislivosti zombija ukazuje upravo na pomenutu zavisnost argumenta od zanemarivanja kauzalnog uticaja svesnog iskustva (Peri, pre svega, govori o uticaju na ponašanje).¹⁰⁶ Izložićemo ovde, kao najubedljivije, njegovo pobijanje Čalmersovog argumenta, ali će u poglavlju o različitim verzijama Strategije biti reči i o drugim varijantama.

Peri bi se složio da je zombi svet moguć, premda ne onako kako ga Čalmers zamišlja. Peri veruje u kauzalnu efikasnost mentalnog na dešavanja u fizičkom svetu, a upravo je ovaj kauzalni uticaj doveden u pitanje mogućnošću zombija. Ako pretpostavimo da su kvalitativna svojstva svesti kauzalno uticajna – bilo bi neosnovano tvrditi da je moguć svet fizički identičan našem, bez kvalitativnih svojstava koja naš svet poseduje.

---

¹⁰⁶ Perry, J. (2001a).

Fenomenalna mentalna stanja uzrokuju pojave i događaje, pa će zombi svet biti različit u fizičkom i bihevioralnom smislu od našeg sveta. Kao što je, recimo, zamisliv svet nalik našem, u kome ne postoji voda – ali nije zamisliv svet bez vode koji bi po svim ostalim svojstvima bio identičan našem, jer je voda važan element ovog sveta bez kojeg bi se mnoge pojave potpuno promenile ili sasvim nestale. Isto tako je i svesno iskustvo važan uzrok našeg ponašanja – nedovoljan, ali neophodan deo. Svet bez svesnog iskustva bio bi svet u kojem ne bi postojali događaji koji su u aktualnom svetu posledica iskustva ili bi se javljali pod uticajem nekih drugih uzroka. U svakom slučaju, to ne bi bio svet ni malo nalik našem svetu.¹⁰⁷

Peri tako zaključuje da Čalmersov argument nema posledice koje mogu razrešiti dilemu između dualizma i fizikalizma, već može odlučiti samo u slučaju dileme između epifenomenalizma i kauzalne efikasnosti mentalnog. Suprotno uobičajenim interpretacijama, Čalmersov argument ne ide u prilog dualizmu, već epifenomenalizmu – stanovištu prema kojem je kvalitativno svesno iskustvo inertno i ontološki drugačije u odnosu na fizička stanja. Ako je Peri u pravu, onda su sve primedbe koje se mogu uputiti epifenomenalizmu istovremeno i primedbe i na račun argumenta na osnovu zamislivosti zombija.

Ni za Dekarta, koji je rodonačelnik argumenta na osnovu zamislivosti, zombiji nisu prihvatljivi. Dekart je smatrao da su sve životinje, osim ljudi, automati čije je ponašanje moguće u potpunosti opisati terminima fizičkog mehanizma. Jedino ljudsko ponašanje nije moguće objasniti na taj način. Jedna od stvari koja bi, recimo, odala mašinu koja izgleda i ponaša se kao čovek je da ne bi mogla da govori kreativno, recimo. Dakle, Dekart je smatrao nemogućim da se bilo šta što nema svest (mašina) ponaša kao biće koje ima svest (ljudsko biće). On je ovu tezu isticao kako bi objasnio da je za specifično ljudsko ponašanje neophodno nešto što prevazilazi fizičko: nematerijalna svest koja je u interakciji sa procesima u mozgu i ostatkom tela. Prema njegovom mišljenju, ne može postojati svet u fizičkom pogledu isti kao i aktualni, a da u njemu nema svesti, ljudska tela u tom svetu ne bi funkcionisala kako treba. Samim tim, mogućnost postojanja zombija se ne postavlja čak ni kao pitanje. Ako zanemarimo tehnička ograničenja Dekartovog doba, jasno je da je osnovni razlog ovog njegovog uverenja to što je smatrao da, ne samo da fizički događaji mogu imati mentalne posledice, već i mentalni događaji utiču na fizičke događaje; drugim rečima, Dekart nije bio epifenomenalista.

Tek ako pretpostavimo kauzalnu inertnost mentalnog, da je duh samo epifenomen – ima smisla pretpostavka da postoje neka bića fizički identična ljudima koja ne poseduju svest. Ako se složimo sa ovim argumentom onda iste primedbe koje upućujemo epifenomenalizmu možemo uputiti i zamislivosti zombija.¹⁰⁸

Imajući u vidu tezu kauzalne zatvorenosti fizičkog takođe se ispostavlja da Čalmersovo stanovište povlači epifenomenalizam po pitanju svesnog iskustva. Mentalna stanja su, prema ovom stanovištu, potpuno irelevantna za naše postupke, ali i za sâmo naše

---

¹⁰⁷ Perry, J. (2001a). str. 75.

¹⁰⁸ O primedbama upućenim epifenomenalizmu govorićemo više u poglavlju o Perijeovom shvatanju kvalitativnih pojmova.

verovanje da se nalazimo u izvesnim mentalnim stanjima. To što je jedna osoba, recimo, u stanju bola eksplanatorno je irelevantno za to što ona istovremeno i veruje da je u stanju bola. Prema tome, epifenomenalizam nije samo izrazito neintuitivno stanovište, već je i kontradiktorno. Važna primedba epifenomenalizmu, koja nije dovoljno isticana u literaturi, polazi od činjenice da referiramo na svoje svesno iskustvo i imamo znanje o njemu. Kako je znanje svesnog iskustva moguće ako svesno iskustvo ne uzrokuje to znanje? Ova primedba poziva se na tezu da sve o čemu imamo znanje mora uticati na nas, pa maker i indirektno. Kako uopšte epifenomenalista zna za epifenomenalna svojstva? Izgleda da epifenomenalistički svet nije logički zamisliv, pa prema tome nisu ni zombiji.

8. Eksplanatorni jaz

U ovom poglavlju detaljno ćemo izložiti problem eksplanatornog jaza, kao i različite pristupe u tumačenju tog problema.

Kao što smo videli, ne postoji konsenzus da navedeni argumenti, svakako imaju karakter epistemoloških razmatranja, mogu osporiti fizikalizam kao ontološku tezu. Oni ipak ukazuju na dubok eksplanatorni jaz koji postaje centralni problem savremenog fizikalizma.

Sama činjenica da možemo zamisliti javljanje izvesnog fizičkog procesa bez javljanja odgovarajućeg mentalnog procesa ukazuje, smatraju neki autori,¹⁰⁹ na nepostojanje potpuno zadovoljavajućeg objašnjenja svesti u fizikalnim terminima. Uprkos tome što antifizikalistički argumenti nisu u potpunosti uspešni, ono što zabrinjava su vrlo istrajne dualističke intuicije. Zadatak Strategije zato nije samo da odbrani nužnost aposteriornog psihofizičkog identiteta, već i da objasni zašto nam uprkos svemu taj identitet i dalje izgleda kontingentno.

Sintagmu “eksplanatorni jaz” (eng. *explanatory gap*) u filozofsku terminologiju uveo je Džozef Levin,¹¹⁰ da bi posle njega postalo uobičajeno da se problem odnosa mentalnog i fizičkog predstavlja kao problem eksplanatornog jaza. Kako Levin naglašava, namera mu je da Kripkeov modalni argument transformiše iz metafizičkog u epistemološki. On sam ne veruje da su psihofizički identiteti netačni već da ostavljaju eksplanatorni jaz.

“Smatram ovu intuiciju (o razdvojenosti mentalnog i fizičkog) važnom, ne samo zbog njenog upornog opiranja filozofskom razrešenju. Ali ne verujem da ova intuicija podržava metafizičku tezu koju Kripke zastupa – naime, da iskazi psihofizičkog identiteta moraju biti lažni. Radije smatram da podržava relativno blisku epistemološku tezu... naime, da iskazi psihofizičkog identiteta ostavljaju značajan epistemološki jaz i da, kao posledica toga, ne postoji način da odredimo koji su tačno iskazi psihofizičkog identiteta istiniti. Nije moguće zaključiti iz mog argumenta da je materijalizam lažan, što čini moju verziju argumenta slabijim napadom od Kripkeovog. Uprkos tome, ukoliko je ispravan, on predstavlja problem za materijalizam i, po mom mišljenju, bolje razume nelagodu koju mnogi filozofi osećaju prema toj doktrini”¹¹¹

Levin, dakle, ne osporava već ustanovljene korelacije između fizičkog i mentalnog, kao ni uverenje po kome su stanja svesti zavisna od odgovarajućih fizičkih stanja, ali uprkos tome smatra da nam ove korelacije ne omogućavaju da uvidimo prirodu i osnov takve povezanosti, odnosno, ne pružaju nam razumevanje odnosa mentalnog i fizičkog. On nas poziva da, na trenutak, pretpostavimo da su fizikalisti u pravu i da je bol identičan sa aktiviranjem C vlakana, ili da je videti crveno identično sa određenom neuronskom aktivnošću u V4 delu vizuelnog kortesta. Zamislimo da su u pravu i kada tvrde da su takvi

---

¹⁰⁹ Levine, J. (1999) i (2001).

¹¹⁰ Levine, J. (1983).

¹¹¹ Levine J. (1983), str. 354 .

identiteti aposteriorni, da je utvrđivanje njihove istinitosti pitanje naučnog istraživanja, a ne pojmovne analize, kao i da posedujemo zaista dobru naučnu evidenciju koja im ide u prilog. Čak i tada, ističe Levin, ostalo bi nejasno zašto nam paljenje C vlakana *izgleda* bolno, zašto ne nekako drugačije ili nikako. Formulisući problem, Levin dakle smatra da relevantno objašnjenje mora da pruži odgovor na pitanje zašto je neko određeno fizičko stanje praćeno određenim svesnim iskustvom, odnosno kvalijama.

Postoji više formulacija problema eksplanatornog jaza.

Jedan način je da se taj problem formuliše u vidu zagonetke subjektivnosti, što zapravo znači da tvrdimo da nismo u stanju da objasnimo mesto koje subjektivnost zauzima u fizičkom svetu. Videli smo da ova formulacija potiče od Tomasa Nejgela čiji izraz “nekako izgleda biti...” uvodi u diskusiju pojam subjekta. Postavljajući intersubjektivnost i objektivnu istinu za cilj, nauka iz svojih objašnjenja izostavlja i redukuje upravo subjektivnu perspektivu i subjektivno iskustvo. Zato je Nejgel pesimističan kada je u pitanju fizikalističko određenje svesti:

”... Ne izgleda verovatno da se bilo koja teorija o mentalnom može razmatrati pre nego što se više pažnje ne posveti opštem problemu o odnosu subjektivnog i objektivnog. U protivnom, ne možemo ni postaviti problem o odnosu duha i tela, a da ga u isti mah ne zobiđemo”.¹¹²

Mnogi autori¹¹³ poistovećuju Čalmersov težak problem svesti sa problemom eksplanatornog jaza, ukazujući na to da je funkcionalni (kauzalni) tip objašnjenja, koji je tipičan za nauku, nedovoljan za objašnjenje kvalitativnog aspekta svesti. Prema Čalmersovom mišljenju, objašnjenje fizičko-funkcionalnog aspekta svesti je načelno moguće, pa je zato to “lako” pitanje čije rešenje zavisi od otkrivanja odgovarajućih psihofizičkih korelacija i uspešne primene standardnih neuronaučnih metoda. Takvi problemi su, na primer, objašnjenje sposobnosti diskriminacije stimulusa, klasifikacije i reakcije na spoljašnje nadražaje, integracije informacija od strane kognitivnog sistema, sposobnost izveštavanja o mentalnim stanjima, fokusiranje pažnje, voljna kontrola ponašanja i slično.¹¹⁴ Sve ove pojave Čalmers grupiše u ono što naziva „psihološka svest” (eng. *psychological consciousness*).¹¹⁵ Situacija je sasvim drugačija kada je reč o “teškim” problemima za koja Čalmers smatra da nisu ni u načelu rešivi. Težak problem svesti je problem objašnjenja kvalitativnog svesnog iskustva, odnosno, subjektivnog aspekta svesti. Ono što težak problem čini jedinstvenim je da prevazilazi problem obavljanja funkcija, kao i da i nakon objašnjenja svih kognitivnih i bihejvioralnih funkcija i dalje ostaje pitanje: zašto je obavljanje određenih neurofizioloških funkcija praćeno kvalitativnim iskustvom? Dok kod “lakih problema” već unapred znamo koji tip objašnjenja je neophodan za njihovo rešavanje, u slučaju “teških problema” uobičajene metode su neadekvatne i potreban je sasvim nov pristup, barem prema mišljenju Čalmersa, ali i autora koji priznaju postojanje “teškog problema” svesti. Objašnjenje bi, u ovom slučaju, moralo da sadrži odgovor na

---

¹¹² Nejgel, T. (1974), str. 82.

¹¹³ Recimo: Kim, J. (2005), str. 93–94.

¹¹⁴ Chalmers, D. (1995).

¹¹⁵ Chalmers, D. (1996), str. 11.

pitanje zašto bi određeni fiziološki procesi morali da izazivaju pojavu datog ili bilo kakvog kvalitativnog iskustva, odnosno, kako to da fizičko-funkcionalni procesi (nekom subjektu) nekako izgledaju. Glavno pitanje koje ćemo razmatrati u vezi sa “teškim problemom” eksplanatornog jaza jeste, dakle, pitanje mogućnosti objašnjenja načina na koji jedno fenomenalno svojstvo može biti identično sa izvesnim fizičko-funkcionalnim svojstvom.

Ne postoji analogna misterija u slučajevima drugih naučnih identiteta. Uobičajeni postupak reduktivnog objašnjenja¹¹⁶ (kojim jednu pojavu identifikujemo sa nekom drugom pojavom) predstavlja proces koji se sastoji iz dva koraka:

1) Apriorna analiza pojmova onih fenomena koje redukujemo, odnosno, koje nastojimo da objasnimo. Takva analiza je najčešće u fizičko-funkcionalnim terminima, kojima opisujemo funkciju, kauzalnu ulogu i mehanizam koji je u osnovi objašnjenog fenomena.

2) Empirijsko istraživanje kojim otkrivamo prirodu tog mehanizma, zahvaljujući kojoj on vrši takvu kauzalnu ulogu.

Da bismo objasnili, na primer, gen, najpre je potrebno definisati ga. Geni su funkcionalno određeni tako što je precizirana njihova kauzalna uloga: gen je onaj mehanizam u organizmu koji je kauzalno odgovoran za prenošenje naslednih karakteristika. Redukcija gena dovršena je onog trenutka kada je identifikovan kauzalni mehanizam koji je nosilac te funkcije, odnosno kada je empirijskim istraživanjem otkriveno da su molekuli DNK odgovorni za prenošenje naslednih informacija

Čalmers¹¹⁷ navodi primer “života” kako bi ilustrovao uspešno reduktivno objašnjenje u nauci: mada donekle grubo i površno, život može biti analiziran pomoću opštih pojmova kao što su to metabolizam i adaptacija, a zatim i nešto specifičnijih pojmova razmnožavanja, varenja, kretanja, disanja, rašćenja i sl. Ovi pojmovi mogu i sami biti dalje funkcionalno analizirani. Kada jednom objasnimo ove funkcije i mehanizme koji ih omogućavaju, a neko uprkos tome postavlja pitanje: “Jasno mi je objašnjenje tih funkcija, ali kako objašnjavate sam život?” – jedini racionalan odgovor, sa stanovišta savremene nauke, može biti da objasniti ove funkcije znači objasniti sam život, odnosno, da život nije ništa više od tih funkcija.

Po analogiji sa primerima tipičnih reduktivnih objašnjenja, da bismo premostili eksplanatorni jaz u slučaju svesti neophodna nam je apriorna funkcionalna analiza kvalitija. Ako je Kripke u pravu kada tvrdi da kvalije identifikujemo po njihovom kvalitativnom karakteru, a ne po funkcionalnoj ulozi, onda nije moguća a priori definicija koja bi fiksirala referenciju kvalitativnog iskustva kao što je to moguće u slučaju gena, života, ili ranije navedenih primera vode i toplote.

Razmotrimo ovo na primeru svođenja bola na aktiviranje određenih moždanih vlakana. Prvi koraci su pružanje apriorne definicije bola (funkcionalnim pojmovima) kojom

---

¹¹⁶ Čalmers i Džekson doprineli su ideji da reduktivno objašnjenje u nauci zavisi od apriori analize fenomena koji se objašnjava, najčešće u funkcionalnim terminima. (Chalmers, D. and Jackson, J. (2001)), kao i Levin (1993).

¹¹⁷ Chalmers, D. (2002b).

ćemo fiksirati referenciju pojma “bol” (kvalitativnog pojma). Oset bola je posledica javljanja štetnih ili potencijalno štetnih nadražaja. Drugi korak su neurofiziološka istraživanja koja pokazuju da je aktivnost C-nocioceptivnih vlakana mehanizam koji obavlja ulogu koju pripisujemo bolu. Drugim rečima, “fiziološka specijalizacija ovih vlakana (C-ocioceptivnih vlakana) sastoji u njihovom prevashodnom ili distinktivnom reagovanju na štetne ili potencijalno štetne nadražaje”.¹¹⁸ Na ovaj način smo, posredstvom veze *oseta* bola i pojave štetnih ili potencijalno štetnih nadražaja i veze *fizičko-funkcionalnog* aspekta bola sa pojavom štetnih ili potencijalno štetnih nadražaja, došli do tražene psihofizičke veze (*oseta* bola i fizičko-funkcionalnog aspekta bola). Dakle, bol je aktivnost C-vlakana. Kao i u svodenju toplote na srednju kinetičku energiju molekula, izostavljen je kvalitativni karakter koji se javlja u vezi sa entitetima koje nastojimo da redukujemo. U slučaju toplote, činjenica da kod ljudi izaziva osećaj toplog nije fundamentalno svojstvo (neophodno za identifikaciju), zato identitet koji je u pitanju smatramo potpuno eksplanatornim. U slučaju bola, međutim, bolno iskustvo *jeste* sâm bol. Kako bol *izgleda* i kako ga subjekt oseća jeste suštinsko identifikujuće svojstvo koje nismo smeli da izostavimo, odnosno, čije izostavljanje osećamo kao eksplanatorni nedostatak. Zato i posle ovakvog objašnjenja nastavljamo da se pitamo zašto je aktivnost C-vlakana praćena baš bolnim iskustvom.

Činjenica da u slučaju svesnog iskustva nisu moguće ovakve konceptualne veze mentalnih i fizičko-funkcionalnih stanja onemogućava da iskaz psihofizički iskaz identiteta bude eksplanatoran u onom smislu u kom su eksplanatorni_drugi iskazi identiteta u nauci. Prema tome, čak i ako bi svest bila fizičke prirode, još uvek bi postojao veliki i (možda) nerešivi problem pružanja objašnjenja svesti i svesnog iskustva, pošto nam nedostaje adekvatno objašnjenje u fizičkim terminima svih činjenica o svesti. Ili, kao što Levin tvrdi:

“Kauzalna uloga bola jeste ključna za naš pojam bola... pa ipak ovaj pojam koristimo tako da obuhvata osim funkcionalne uloge i specifičan kvalitativni karakter, odnosno to kako bol osećamo; i posle otkrivanja aktivnosti C-vlakana ostaje neobjašnjeno zbog čega bismo bol osećali na način na koji ga osećamo. Jer izgleda da ne postoji ništa u vezi sa aktivnošću C-vlakana što bi je činilo takvom da prirodno više “odgovara” fenomenalnim svojstvima bola, nego nekom drugom skupu fenomenalnih svojstava. Za razliku od identifikacije funkcionalne uloge bola sa aktivnošću C-vlakana, identifikacija kvalitativne strane bola sa aktivnošću C-vlakana (ili nekim svojstvom te aktivnosti) čini vezu između te strane bola i onoga sa čim je identifikujemo tajanstvenom.”¹¹⁹

Neki autori¹²⁰ ističu da zamislivost zombija i intuicija o razdvojenosti mentalnog i fizičkog, koje su Levina podstakle na preispitivanje mogućnosti objašnjenja svesti, ipak nisu dovoljne za uspostavljanje eksplanatornog jaza. Za to su neophodne još dve pretpostavke: prvo, da se eksplanatorni jaz tumači kao odsustvo jedne specifične vrste objašnjenja, tačnije, deduktivnog modela objašnjenja, i drugo, da je svako reduktivno objašnjenje deduktivno objašnjenje. Da bismo uspešno analizirali problem neophodno je,

---

¹¹⁸ Grahek, N. (1998), str. 20.

¹¹⁹ Levine, J.(1983), str. 356.

¹²⁰ Block and Stalnaker (1999) i Hill, C. and McLaughlin, B. (1999), Papineau, D. (2019).

dakle, da razjasnimo na koju vrstu objašnjenja misle autori koji ističu postojanje problema eksplanatornog jaza. Teza da je jedino deduktivnim objašnjenjem moguće prevazići eksplanatorni jaz jeste široko prihvaćena. Objašnjenje je deduktivno kada je nužan uslov objašnjenja eksplananduma da se on može deduktivno izvesti iz eksplanansa. A da bi se iskaz o eksplanandumu mogao deduktivno izvesti iz iskaza o eksplanansu, neophodna je odgovarajuća pojmovna analiza koja je, samim tim, nužan uslov za deduktivno, pa posledično i reduktivno, objašnjenje.

Levin se direktno poziva na takav tip objašnjenja i upućuje na Hempelov deduktivno-nomološki model: “Setimo se, objašnjenje pretpostavlja relaciju dedukcije između eksplanansa i eksplananduma.”¹²¹ On, takođe, podrazumeva da je dedukcija ključna i za reduktivno objašnjenje:

“Osnovna ideja je da bi redukcija trebalo da objasni ono što je redukovano, a način da utvrdimo da li je to ostvareno je da vidimo da li je redukujuća pojava učinila epistemološki nužnom (eng. *epistemologically necessitated*) pojavu koja treba da bude redukovana...”¹²²

Uprkos priznavanju mogućnosti nereduktivnih objašnjenja svesti i Čalmers tvrdi da se jaz može uspešno premostiti jedino reduktivnim objašnjenjem koje mora da uključi logičku supervenijenciju:

“Značajan napredak nauke poslednjih nekoliko vekova dao nam je dobar razlog da verujemo da ima tako malo nepoznanica u svetu. Za gotovo svaku prirodnu pojavu iznad mikroskopsko fizičkog nivoa izgleda da u principu postoji *reduktivno objašnjenje*: objašnjenje potpuno u terminima koji se odnose na jednostavnije entitete. U ovim slučajevima, kada pružimo adekvatno objašnjenje procesa sa nižeg nivoa, sledi objašnjenje pojave sa višeg nivoa.”¹²³ (Čalmersov kurziv)

Kao i Levin, i Čalmers podrazumeva da je reduktivno objašnjenje deduktivno u smislu da eksplanandum logički sledi iz eksplanansa: “Jaz je zasnovan na nemogućnosti da se Q dedukuje iz P-a: ako ne možemo izvesti važenje Q-a iz informacija o tome da P važi, onda je teško zamisliti kako možemo da objasnimo istinitost Q-a terminima P-a”.¹²⁴

Reduktivno objašnjenje je objašnjenje (nije redukcija) u kojem je eksplanandum sveden na fundamentalniji nivo eksplanansa. Ovo svođenje se obično interpretira kao dedukcija iskaza o eksplanandumu iz iskaza o eksplanansu. Uobičajeno shvatanje po kojem reduktivno objašnjenje mora biti deduktivno posledica je teze da je redukcija uvek deduktivna – teza koja je izvedena je iz reduktionističkog modela koji je svojevremeno izložio Ernest Neigel, u knjizi *Struktura nauke*, prvi put 1950. i kasnije 1961.¹²⁵ Neigel je svojim uticajnim modelom istakao značaj takozvanih premošćujućih zakona. Premošćujući zakoni, najčešće formulisani kao iskazi materijalnog identiteta u formi bikondicionala (“Ako i samo ako” iskazi), povezuju predikate redukovanog i redukujućeg nivoa i time pokazuju da su dve naizgled različite ontologije u stvari istovetne. Kao takvi oni su, prema klasičnom modelu redukcije, neophodni da obezbede logičku vezu i omoguće dedukciju

---

¹²¹ Levin, J. (1983), str. 360, upućivanje na Hempelov D-N model je u fusnoti 7.

¹²² Levine, J. (1997), str. 548.

¹²³ Chalmers, D. (1996), str. 42.

¹²⁴ Chalmers, D. (2007a), str. 169.

¹²⁵ Neigel, E. (1974).

iskaza koji sadrže potpuno različite pojmove. Kada izlaže uspešan primer objašnjenja ključanja vode, Levin se poziva upravo na premošćujuće zakone kojima se termin *ključanje* dovodi u vezu sa terminima mikrofizičkog nivoa vode kako bi potrebna dedukcija bila uopšte moguća.

Motivaciju za privilegovan status deduktivnog objašnjenja filozofi pronalaze u činjenici da ono ne ostavlja prostora za dodatna pitanja u vezi sa razlozima zbog kojih se, imajući u vidu javljanje eksplanansa, javlja eksplanandum. Jer, naravno, eksplanans deduktivno povlači eksplanandum pa nije potrebno ništa više reći. Osim toga, pogrešno se pretpostavlja da su sva uspešna objašnjenja u nauci deduktivna.

U slučaju svesnog iskustva, imajući u vidu ovaj model objašnjenja, očigledno je da ma koliko detaljne informacije o fizičko-funkcionalnim aktivnostima naveli u eksplanansu, nećemo uspeti da dedukujemo informacije koje se odnose na kvalije, subjektivno iskustvo ili kako izgleda biti u nekom stanju. Ako ove informacije izostaju u objašnjenju, onda ono svest ne uspeva potpuno da objasni.

Kada se u argumentaciji izdvoje sve prećutne pretpostavke koje idu u prilog postojanja eksplanatornog jaza, uočava se mnoštvo načina na koje je moguće uputiti primedbe. Jedna od strategija je ukazivanje na činjenicu da predloženi model objašnjenja ne odgovara stvarnoj naučnoj praksi, već je više normativ koji se postavlja pred nauku, princip po kome bi naučna objašnjenja trebalo da funkcionišu, a ne kako zaista funkcionišu.

Blok i Stalnaker¹²⁶ dovode u pitanje povezanost teze o postojanju eksplanatornog jaza i mogućnosti konceptualne analize svesti fizičko-funkcionalnim terminima. Oni osporavaju aprioran, čisto konceptualni status premošćujućih zakona. Drugim rečima, oni smatraju da nije neophodna a priori dedukcija iskaza koji sadrže kvalitativne pojmove iz iskaza koji sadrže fizikalno-funkcionalne termine. U mnogim slučajevima uspešnih reduktivnih objašnjenja prirodnih vrsta nije moguća konceptualna analiza, kao u slučaju objašnjenja života ili ključanja vode. Život je objašnjen u terminima varenja, disanja, razmnožavanja, kretanja itd, a ovi pojmovi nisu pojmovi mikrofizičkog nivoa; osim toga, neki živi organizmi ne vare, ne kreću se. Ipak, u ovom slučaju ne javlja se eksplanatorni jaz. Objašnjenje tu nema nikakve veze sa analitičkom definicijom pojma, već se tiče opisa kako živa bića u svetu zaista funkcionišu.¹²⁷

Prema tome, eksplanatorni jaz može biti zatvoren bez apriorne konceptualne analize termina u vezi sa kojima se taj problem javlja. Zašto bi onda ova analiza bila neophodna u slučaju psihofizičkih iskaza identiteta? Napuštanjem pretpostavke da je deduktivni model objašnjenja privilegovan i jedini koji premošćuje jaz otvara se mogućnost rešenja problema svesti u traganju za alternativnim modelima objašnjenja.

Postojanje eksplanatornog jaza zavisi, dakle, od priznavanja samo jedne specifične vrste objašnjenja kao adekvatne. Ovaj uvid relevantan je za Strategiju, a pretpostavka da deduktivni model nije privilegovan daje Strategiji dodatnu uverljivost. Autori Strategije pokazuju zašto nije moguće obezbediti deduktivno objašnjenje, ali nude i alternativne modele objašnjenja čime fizikalizam čine plauzibilnim.

---

¹²⁶ Block and Stalnaker, (1999).

¹²⁷ Block and Stalnaker, (1999), str. 378.

Još uvek ima autora¹²⁸ koji tvrde da je jaz nepremostiv te se s pravom može zaključiti da je on posledica odgovarajućeg ontološkog jaza i činjenice da su kvalije nefizička svojstva. Ipak, mnogo je više onih¹²⁹ koji smatraju da jaz proizlazi iz prirode pojmova, a ne same svesti. Među fizikalistima koji priznaju postojanje eksplanatornog jaza su i autori Strategije. Oni ističu da postojanje jaza nema nikakvih posledica po fizikalizam, kao ni po prirodu same svesti. Ne postoje dve vrste prirodnih pojava već je jaz rezultat specifične prirode pojmova koji se odnose na kvalitativno iskustvo. Ovi pojmovi nas pogrešno navode da mislimo da je jaz dublji i problematičniji nego što je to zaista slučaj.

U osnovi napred izloženih antifizikalističkih argumenata leži pretpostavka da su konceptualizacija neurofizioloških i konceptualizacija kvalitativnih fenomena nesaglasne. Problem eksplanatornog jaza bi trebalo formulirati tako da se istakne upravo ova teza: eksplanatorni jaz je nemogućnost potpunog objašnjenja kvalitativnog iskustva u vidu dedukovanja iskaza izraženih pojmovima koji se odnose na kvalitativno iskustvo iz iskaza izraženih fizikalno-funkcionalnim terminima. Kao centralno za problematiku svesti nameće se pitanje kako je moguće da jedna ista pojava instancira dve semantički potpuno različite i nezavisne grupe pojmova? Odnosno, kako je moguće da kvalitativni i fizikalno-funkcionalni pojmovi referiraju na ista svojstva? Ili: Zašto nam se uopšte čini da ne referiraju na ista svojstva?

Nejgel dolazi do istog zaključka: “Nemamo ni nagoveštaj predstave o tome kako bi fizikalizam mogao biti istinit... Nedostaje nam predstava o tome kako mentalni i fizikalni termin mogu referirati na istu stvar, a uobičajene analogije sa teorijskom identifikacijom u drugim oblastima ne mogu nam pomoći.”¹³⁰

Zastupnici Strategije nastoje da pokažu da je iluzija eksplanatornog jaza posledica upravo konceptualnog jaza između subjektivnih pojmova kvalitativnog iskustva i objektivnih pojmova koji se odnose na ista stanja. I nakon ovog objašnjenja ostaje problem: zašto se ova situacija jaza javlja samo u slučaju svesti, a ne i u mnogim drugim slučajevima kada dva ili više pojmova referiraju na istu pojavu? Drugim rečima, zašto utisak kontingentnosti ostaje i nakon uviđanja identiteta? Jesu li neki identiteti ipak potpuno eksplanatorni dok drugi to nisu. Značaj Strategije je što će pokušati da odgovori i na ova pitanja. Osim toga, težište analize kvalitativnih pojmova pomera se sa pokušaja da se jaz premosti na pokušaj objašnjenja razloga za javljanje jaza i demistifikovanje njegovog značaja. Najveći doprinos na ovom polju pružio je Dejvid Papino; o njegovoj analizi dualističkih intuicija koje su odgovorne za utisak kontingentnosti u vezi sa psihofizičkim identitetom biće reči u poglavlju u kojem ćemo se baviti njegovim shvatanjem kvalitativnih pojmova.

---

¹²⁸ Jackson, F. (1998), Chalmers, D. (1996), (2007b).

¹²⁹ Nejgel, T. (1974), Levine, J. (1993,1997), Horgan, T. (1984)

¹³⁰ Nejgel, T. (1974), str. 81.

9. Strategija pozivanja na pojmove o fenomenalnim aspektima mentalnih stanja

U ovom poglavlju bavićemo se analizom različitih modela strategije koja se poziva na pojmove o fenomenalnim aspektima mentalnih stanja, odnosno, različitim tumačenjima kvalitativnih pojmova.

Strategija koja se poziva na pojmove o fenomenalnim aspektima mentalnih stanja treba da odgovori na izložene antifizikalističke argumente. Značaj Strategije je u tome što uprkos fizikalističkim stremljenjima priznaje specifičnost fenomenalnog aspekta svesti u odnosu na druge fenomene koji figuriraju u naučnim objašnjenjima, ističući da je razlog za poseban status mentalnog u semantičkom karakteru pojmova koji se odnose na kvalitativna svojstva svesti, a ne u samoj prirodi svesti. Sažeto rečeno, Strategija pokušava da dokaže da u osnovi najpoznatijih antifizikalističkih argumenata stoji pogošno razumevanje kvalitativnih pojmova.

Raniji fizikalisti (fizikalisti tipa A, kako ih Čalmers naziva)¹³¹ smatrali su da su svi pojmovi koji se odnose na svesna stanja – funkcionalni, odnosno, pojmovi koji referiraju pozivajući se na kauzalne uloge. Zbog toga u odgovoru na Džeksonov argument na osnovu novog znanja oni ističu da bi svi funkcionalni pojmovi svesnih stanja bili dostupni Meri i pre napuštanja crno-bele sobe, tako da se ne može govoriti o Merinom sticanju novog znanja. Isto tako, u odgovoru na Čalmersov argument oni ističu nezamislivost, pa samim tim i nemogućnost zombija koji bi u fizičko-funkcionalnom pogledu bili u potpunosti identični sa ljudima, ali ne bi imali svest.

Novim fizikalistima (fizikalisti tipa B), ili filozofima *novog talasa materijalizma* (tako ih nazivaju Terens Horgan i Džon Tienson),¹³² ovakav odgovor čini se nezadovoljavajućim. Oni priznaju antifizikalistima da Meri (pre izlaska iz crno-bele sobe) nedostaju pojmovi iskustva viđenja crvene boje, kao i da su zombi zamisliva bića. Priznajući specifičnost kvalitativnog svesnog iskustva, ovi autori se obavezuju se na ozbiljno i temeljno ispitivanje “misterije” fenomena svesti. Ipak, oni smatraju da su pomenuti scenariji sasvim saglasni sa tezom da je svest u potpunosti fizički fenomen. Imajući to u vidu, Strategiju razlikujemo od drugih fizikalističkih pozicija koje ne nalaze ništa specifično niti posebno u fenomenalnoj svesti i smatraju da je ona svodljiva (ili će biti svedena) na fizička svojstva po istom obrascu koji primenjujemo u uobičajenim slučajevima naučno-teorijske redukcije.¹³³

Uprkos ovom zajedničkom jezgru, mnogo je različitih shvatanja kvalitativnih pojmova. Pomenućemo samo najuticajnija tumačenja.¹³⁴

1. Prepoznavalački pojmovi (eng. *recognitional concepts*) – pojmovi koje posedujemo zahvaljujući sposobnosti da prepoznamo konkretno iskustvo kao iskustvo određene (iste) vrste.¹³⁵

---

¹³¹ Chalmers, D. (2002b).

¹³² Terence H. and John T. (2001).

¹³³ Churchland, P. (1985), Dennett, D. (1991), Kim, J. (1998).

¹³⁴ Za klasifikaciju uporediti sa: Chalmers, D. (2006). str. 5-6.

¹³⁵ Loar, B. (1990/1997), (2003), Tye, M. (2000), (2003), Perry, J. (2001a).

2. Navodnički pojmovi (eng. *quotational concepts*) – pojmovi koji terminološki sadrže svoju referenciju (kvalitativno svojstvo) kao sastavni deo. Kvalitativni pojmovi ukazuju na određeno iskustvo, odnosno, navode svoju referenciju na sličan način na koji korišćenjem znaka navoda ukazujemo na samu reč koja je pod navodima.¹³⁶

3. Indeksički pojmovi (eng. *indexical concepts*) – slični pojmovima *ja* i *sada*.¹³⁷ Peri je ukazao na epistemički jaz između objektivnih i indeksičkih pojmova. Potpuno objektivno znanje o svetu, recimo, neće nam dati odgovor na pitanje koliko je sada sati. Sličan ovom jazu, prema pristalicama indeksičkog shvatanja kvalitativnih pojmova, jeste i jaz između fizikalnih i kvalitativnih pojmova.

4. Isticanje različitih konceptualnih uloga – prema ovom shvatanju kvalitativni i fizikalni pojmovi razlikuju se po tome što su asocirani sa drugačijim sposobnostima i uslovima neophodnim za njihovu opravdanu upotrebu i imaju potpuno različite uloge. Upravo su ove različite konceptualne uloge razlog zašto se epistemički jaz javlja uprkos istoj referenciji pojmova. Za Hila i Meklahlina¹³⁸ distinktivno svojstvo kvalitativnih pojmova određeno je epistemičkim normama koje upravljaju sposobnostima upotrebe pojmova. Kada koristimo određeni kvalitativni pojam da klasifikujemo sopstveno iskustvo, iskustvo kojim se rukovodimo i koje opravdava upotrebu tog pojma uvek je identično sa iskustvom na koje pojam primenjujemo. Sasvim je drugačija situacija sa fizikalnim pojmovima. Pristup entitetima koje percipiramo uvek je posredovan iskustvom percipiranog entiteta koje nije identično sa percipiranim entitetom, već je njime uzrokovano. Osim toga, oni relaciju između kvalitativnih pojmova i introspekcije smatraju konstitutivnom. Formiranje kvalitativnih pojmova omogućava da introspektivno prepoznamo kada smo u određenom fenomenalnom mentalnom stanju, prostim usmeravanjem pažnje na to stanje.

5. Demonstrativi, preciznije tipski demonstrativi oblika *ova vrsta (iskustva)*. Denotacija ovakvog demonstrativa je fizičko svojstvo koje je kauzalno odgovorno za upotrebu pojma pri introspektivnom prepoznavanju ili reidentifikovanju izvesnog iskustva kao iskustva određene vrste. Dve važne odlike demonstrativa koje su karakteristične i za kvalitativne pojmove jesu: direktno ukazivanje na referenciju bez kontingentnih načina predstavljanja i specifična subjektivna perspektiva iz koje dobijaju referenciju.¹³⁹

6. Perceptivni pojmovi koji referiraju na iskustvo zastupljeno u formiranju pojma. Ovi pojmovi se skladište u memoriji i ponovo aktiviraju pri svakom narednom susretu sa relevantnim iskustvom. Oni imaju oblik demonstrativa, ali se, za razliku od njih i drugih indeksičkih pojmova, odnose uvek na istu vrstu iskustva.¹⁴⁰

Zastupnici ovih različitih shvatanja se ipak slažu da uverljiva verzija fizikalističkog stanovišta mora da objasni razliku između kvalitativnih pojmova i odgovarajućih fizikalno-funkcionalnih pojmova tako da:

- obezbedi konceptualnu nezavisnost kvalitativnih pojmova i time objasni zamislivost scenarija razdvojenosti mentalnog i fizičkog domena;
- ne zanemari fenomenalni aspekt svesnog iskustva;

---

¹³⁶ Papineau, D. (1993), (2002), Balog, K. (1999).

¹³⁷ Tye, M. (1995), Lycan, W. (1996), Peri, J. (1979), (2001b).

¹³⁸ Hill, C. (1997), Hill, C. and McLaughlin, B. (1999).

¹³⁹ Papineau, D. (2002).

¹⁴⁰ Papineau, D. (2007).

- objašnjenje bude konzistentno sa tezom da su kvalitativna svojstva identična sa fizičko-funkcionalnim svojstvima.¹⁴¹

Mogli bismo da izdvojimo tri važne ideje zajedničke različitim modelima kvalitativnih pojmova:

1. Kvalitativni pojmovi su nezavisni, izolovani od ostalih – ne mogu se izvesti iz drugih vrsta pojmova (fizikalnih, funkcionalnih, psiholoških). Iskaze koji sadrže kvalitativne pojmove nije moguće redukovati na, niti izvesti iz iskaza koji sadrže fizikalne pojmove, odnosno, ne postoji a priori veza među njima.

Međutim, i u ovoj zajedničkoj tački mogli bismo da pratimo dve različite struje. Jedna bi mogla da tvrdi da je deduktivna (eng. *inferential*) izolovanost (nezavisnost) kvalitativnih pojmova sama po sebi dovoljna da objasni jaz i prividnu kontingentnost. Majkl Taj se, recimo, poziva isključivo na deduktivnu izolovanost kvalitativnih pojmova kako bi objasnio jaz i prividnu kontingentnost.¹⁴² I Diaz-Leonova ističe deduktivnu izolovanost kao dovoljnu za razumevanje svih posledica specifičnosti kvalitativnih pojmova.¹⁴³ Druga struja bi mogla da tvrdi da deduktivna izolovanost samo delimično objašnjava jaz i prividnu kontingentnost, a da će se nešto drugo otkriti što bi upotpunilo objašnjenje. Ovo je pozicija Lora, Levina i Papinoa.¹⁴⁴ Motivacija za ovo stanovište je činjenica da postoje identiteti ili nužne veze pojava čiji opisi su deduktivno izolovani jedan od drugog, a ipak u tim slučajevima ne smatramo da postoji problem eksplanatornog jaza ili privid kontingentnosti. Primeri ovakvih neproblematičnih identiteta su slučajevi koji uključuju demonstrativne referencije kao, recimo, “Ova stvar je $\text{CH}_3\text{CH}_2\text{OH}$ ”.¹⁴⁵

2. Kvalitativni pojmovi su zavisni od iskustva, u smislu u kojem je moguće steći, odnosno, formirati kvalitativni pojam nekog kvalitativnog svojstva S ako i samo ako imamo iskustvo S. Ovo je takozvana *teza o neophodnosti odgovarajućeg iskustva*: S poseduje kvalitativni pojam C iskustva E ako i samo ako je S imao iskustvo E.¹⁴⁶ *Teza o neophodnosti odgovarajućeg iskustva* značajna je za objašnjenje argumenta na osnovu novog znanja, ali i aposteriornosti psihofizičkih iskaza identiteta.

3. Kvalitativni pojmovi referiraju direktno, bez posredovanja načina predstavljanja, kao što to čine, recimo, demonstrativi.

Osim što se na kvalitativne pojmove pozivamo da bismo odbranili fizikalizam od antifizikalističkih argumenata, njima takođe objašnjavamo psihološke i epistemološke fenomene kao što su specifična direktna upoznatost sa sopstvenom svešću, činjenica da stičemo znanje o sopstvenoj svesti koje nije dostupno iz perspektive trećeg lica, kao i utisak nepogrešivosti u pogledu iskaza koji se tiču naših sopstvenih svesnih iskustava (na primer *Ja sada imam ovu vrstu iskustva*).

---

¹⁴¹ Terence H. and John T. (2001). str. 4.

¹⁴² Tye, M. (2000), (2003).

¹⁴³ Diaz Leon, E. , (2008) i Diaz-Leon, E, (2010).

¹⁴⁴ Loar, B. (1990/1997), Levine, J. (2001), i Papineau, D. (2002).

¹⁴⁵ Loar, B. (1990/1997).

¹⁴⁶ Stoljar, D. (2005), str. 471.

Još jedna obaveza Strategije pozivanja na kvalitativne pojmove je da objasni otkuda iluzija kontingentnosti u slučaju psihofizičkih iskaza identiteta. Ovi iskazi izražavaju aposteriorne nužne istine, mada imamo utisak da su kontingentni. Kripke je ponudio objašnjenje za prividnu kontingentnost u mnogim slučajevima nužnih aposteriornih iskaza priznatih u nauci, ali smatra da to objašnjenje nije moguće primeniti u slučaju psihofizičkih iskaza identiteta. Osim po tome što se pozivaju na različite teorije o kvalitativnim pojmovima, različite varijante Strategije na drugačiji način tumače prividnu kontingentnost psihofizičkog identiteta.

U nastavku ćemo analizirati teorije kvalitativnih pojmova nekoliko najvažnijih predstavnika Strategije. To su Brajan Lor, Majkl Taj, Džon Peri i Dejvid Papino.

9.1. Lorov prepoznavalački model kvalitativnih pojmova

Lorovo shvatanje kvalitativnih pojmova je vrlo značajno budući da je upravo njegov članak “Phenomenal States” pokrenuo istraživački projekat koji sada zovemo Strategijom pozivanja na kvalitativne pojmove.¹⁴⁷ Naročito je uticajan Lorov odgovor na Džeksonov argument koji predstavlja priznavanje postojanja kvaliteta fenomenalnog svesnog iskustva, ali i njihovo poistovećivanje sa fizičkim svojstvima uprkos nemogućnosti da se kvalitativni pojmovi redukuju ili izraze fizičko-funkcionalnim pojmovima. Ovakva fizikalistička pozicija pretpostavlja introspektivi pristup kvalijama svesnog iskustva, kao i njihovu fizičku prirodu, usmeravajući se na pobijanje argumenata koji nastoje da ovo ospore. Fizikalistički odgovor na antifizikalističke argumente o kvalijama, po njegovom mišljenju, iziskuje objašnjenje: i) prirode kvalitativnih pojmova; ii) načina na koji kvalitativni pojmovi određuju svoju referenciju; iii) uloge svojstava i iv) uloge modaliteta u izvesnim vrstama antifizikalističkih argumenata.¹⁴⁸

Lor razvija prepoznavalački model kvalitativnih pojmova (eng. *recognitionnal model*) u pokušaju da odgovori upravo na Džeksonov argument. Džeksonov argument polazi od premise o konceptualnoj nezavisnosti kvalitativnih i fizikalno-funkcionalnih pojmova i počiva na pogrešnom razumevanju razloga ove nezavisnosti, pa stoga može biti vrlo koristan i za analizu ostalih antifizikalističkih argumenata. Prema Lorovom tumačenju, Džekson pretpostavlja da je pojmovna nezavisnost razlog za nemogućnost identifikovanja samog iskustva viđenja crvenog sa fizičko-funkcionalnim svojstvima. Problem sa argumentom je što ne vidimo zašto bi ovakvo zaključivanje bilo osnovano. Zašto bi nezavisnost kvalitativnog pojma i fizikalno-funkcionalnog pojma implicirala njihove

---

¹⁴⁷ Za tezu da Strategija potiče iz radova B. Lora videti: Katalin Balog, (2017), Janet Levine (2007) Takođe, Čalmers smatra da je Lorov rad *locus classicus* Strategije, Chalmers, D. (2006). Stoldžer tvrdi da je Lorov rad izvor čitave strategije, Stoljar, D. (2005)

¹⁴⁸ Loar, B. (2003), str. 113.

različite referencije? Konceptualne razlike ne impliciraju metafizičke razlike. Dva pojma mogu biti nezavisna, a ipak koreferentna. Lor ilustruje ovu tvrdnju sledećim primerima.¹⁴⁹

Zamislimo Marka koji zna da se u boci ispred njega nalazi određeno hemijsko jedinjenje $\text{CH}_3\text{CH}_2\text{OH}$, ali ne zna da je to alkohol. Moguće je da on ne poznaje uopšte pojam “alkohol”. Šta će se desiti kada Marko stekne taj pojam “alkohol”, odnosno, dobije informaciju da je boca puna $\text{CH}_3\text{CH}_2\text{OH}$, u stvari, puna alkohola. Lor tvrdi da će Marko naučiti nešto novo, ali ako bismo sledili liniju argumenta na osnovu novog znanja trebalo bi da zaključimo da alkohol nije isto što i $\text{CH}_3\text{CH}_2\text{OH}$. Naravno, ovaj zaključak ne sledi. U stvari, Marku je nedostajalo znanje o sadržaju boce pod kontingentnim opisom “sastojak vina i piva koji ljude čini opijenim”. Identitet alkohola i $\text{CH}_3\text{CH}_2\text{OH}$ je aposteriorni, oba pojma dobijaju referenciju pomoću kontingentnih načina predstavljanja – ovim se objašnjava situacija u kojoj Marko nauči nešto novo kada sazna za identitet, a da to novo znanje ipak ne povlači postojanje nekog novog svojstva različitog od onog koje je Marko već imao u svom korpusu znanja.

Kao što vidimo, pozivanjem na kontingentne načine predstavljanja objašnjava se mogućnost da isto svojstvo instancira dva različita pojma. Te mogućnosti, međutim, nema u slučaju Meri jer dok pojmovi koji se odnose na prirodne vrste određuju referenciju preko kontingentnog načina predstavljanja (najčešće opisom kauzalnih uloga), to ne važi za kvalitativne pojmove koji svoju referenciju stiču direktno.

Drugi primer pruža nešto bolju analogiju sa Merinim slučajem:

Zamislimo sada Margo koja zna da postoji hemijski element Au atomskog broja 79 koji ljudi koriste za pravljenje nakita. Pa ipak, Margo nikada nije videla zlato i nije u stanju da ga vizuelno identifikuje. Kada joj jednom bude predloženo nekoliko stvari napravljenih od zlata kao primeri Au-a, očigledno je da će naučiti nešto novo stekavši verovanje: “Dakle, *ovo* je zlato!” Kada bi argument na osnovu znanja mogao univerzalno da se primeni sledilo bi da Au nije zlato, što očito nije istina. Ovaj slučaj se razlikuje od Markovog slučaja po tome što kao kontingentni način predstavljanja ne podrazumeva opis tipičnih kauzalnih uloga već samo perceptivni način predstavljanja koji je karakterističan za tipske demonstrative oblika “*Ova* vrsta iskustva”. Ono što nedostaje Margo jeste vizuelni perceptivni pojam, a kontingentan je način na koji je taj pojam doveden u vezu sa svojom referencijom.

Drugi primer je podesniji za tumačenje Merinog slučaja jer su kvalitativni pojmovi, po strukturi, tipski demonstrativi koji imaju formu: “X je stvar *te* vrste”.¹⁵⁰ Međutim, kvalitativni pojmovi ne uključuju kontingentni način predstavljanja, kao što je to slučaj sa pojmovima u prethodnim primerima. Oni su utemeljeni u sposobnosti klasifikovanje objekata, događaja i fenomena putem perceptivne diskriminacije. Drugim rečima, prepoznavalačke sposobnosti imaju ključnu ulogu u individuaciji ovih pojmova.

Kao takvi, kvalitativni pojmovi pripadaju velikoj grupi prepoznavalačkih pojmova u koju spada i posebna vrsta perceptivnih pojmova koju Lor naziva perceptivnim demonstrativima.¹⁵¹ Svi ovi pojmovi povezani su, posredstvom inferencijalnih uloga, sa osnovnim perceptivnim pojmovima, čulnim utiscima, mentalnim slikama i sličnim

¹⁴⁹ Loar, B. (2002).

¹⁵⁰ Tipski – jer uvek ukazuju na tip (vrstu) iskustva, a nikad na pojedinačno iskustvo.

¹⁵¹ Loar, B. (2003).

entitetima.¹⁵² Recimo, možemo misliti o nekom drvetu na osnovu vizuelnog iskustva, odnosno primenjujući perceptivni demonstrativ koji uključuje vizuelnu percepciju. Ova vizuelna percepcija podvedena je pod pojam oblika: “Ta stvar” ili “To X” (gde X može biti i pojam prirodne vrste). Prirodno je smatrati ovaj pojam demonstrativom jer je njegova lingvistička forma demonstrativna i važno je istaći da oni nisu deskriptivni pojmovi (kao što je na primer pojam: “Drvo pored kojeg sada stojim”).¹⁵³

Pogledajmo sada perceptivne pojmove koji referiraju na tipove ili vrste svojstava. Na primer, kada opazimo vrstu tropske ribe u akvarijumu, upečatljivog lepezastog repa i prelivajućih boja, kasnije smo u stanju da druge ribe iste vrste uspešno identifikujemo kao “Riba te (one) vrste”.¹⁵⁴ Zahvaljujući formiranju i posedovanju perceptivnog demonstrativa u stanju smo, dakle, da prepoznamo druge instance javljanja, odnosno, jedinke iste vrste.

Kvalitativni pojmovi su primitivne mentalne reprezentacije koje ukazuju na kvalitativno svojstvo, i to tako da misao koja uključuje kvalitativni pojam ima oblik: “X je stvar *te* vrste” ili “Ovo X”. Gde je X neko konkretno partikularno iskustvo, a *te vrste* ukazuje na vrstu kvalitativnog svojstva za koju je X instanca. Prema Lorovom mišljenju, subjekt poseduje kvalitativni pojam P iskustva I samo ako ima sposobnost ili dispoziciju da prepozna, razlikuje ili identifikuje I kad ima iskustvo I.¹⁵⁵ Ovako formirani pojmovi su tipski demonstrativi zasnovani na sposobnosti trenutnog klasifikovanja određenih događaja ili situacija.¹⁵⁶ Stičemo ih direktno na osnovu svog iskustva, ali ih možemo primeniti na druge situacije ili projektovati na tuđe iskustvo (“Ona ima iskustvo *te vrste*”).

Druge prepoznavalačke pojmove možemo koristiti i kada se ne javlja događaj koji je odgovoran za formiranje pojma: recimo, vidimo biljku prvi put, ne znamo joj ime, demonstrativni pojam tada nastao možemo upotrebiti u situaciji kada nađemo na biljku iste vrste iako joj ne znamo ime... kada sledeći put vidimo takvu možemo reći: “To je biljka *one vrste*”. Identifikujući stvar kao stvar neke prepoznate vrste gotovo uvek pretpostavljamo neki opštiji tip kojem data vrsta pripada – četvoronožna životinja, biljka, fizička stvar; prepoznavalački pojam je tada oblika: *fizička stvar te (opažene) vrste* ili *unutrašnje iskustveno stanje te vrste*.

Činjenica da kvalitativni pojmovi direktno referiraju na predmet svoje referencije, a ne putem kontingentnih načina predstavljanja kao ostali prepoznavalački pojmovi, znači da su semantički nezavisni od pojmova prirodnih vrsta (fizičkih pojmova). To da direktno referiraju znači da ne postoji neko dodatno svojstvo koje učestvuje u fiksiranju referencije kvalitativnog pojma već kvalitativni pojam referira na svojstvo čije javljanje aktivira primenu datog pojma.

Kvalitativni pojmovi ukazuju na objekte direktnim prepoznavanjem fenomenalnog mentalnog stanja kad god ga subjekt doživljava, ali za razliku od drugih prepoznavalačkih

---

¹⁵² Loar, B. (2002), str. 298.

¹⁵³ Sklonost da poistovetimo referenciju sa denotacijom (odnosno, deskriptivnom referencijom) razlog je za uobičajeno pogrešno tretiranje perceptivnih pojmova kao deskriptivnih.

¹⁵⁴ Loar, B. (2003), str. 117.

¹⁵⁵ Stoldžer ovu tezu naziva *tezom o neophodnosti odgovarajućeg iskustva*, Stoljar, D. (2005).

¹⁵⁶ Za razliku od Lora, drugi autori su gotovo postigli konsenzus da kvalitativni pojmovi nisu demonstrativi (ni indeksički pojmovi): Perry (2001a), Tye (1999), Papineau, D. (2007), pa ipak svi ukazuju na formu kvalitativnih pojmova koja ogovara demonstrativima i koja je razlog je za ovo pogrešno identifikovanje.

pojmovima (npr. *crveno*), oni su izolovani od drugih vrsta pojmova (dok je, recimo, pojam *crveno* u vezi sa pojmovima kao što su površina, osvetljenje i slično). Osim toga, Lor sugerira da kvalitativni pojam sadrži način predstavljanja koji je suštinski bitan za njegovu referenciju. Na primer, kada označava bol kao vrstu iskustva način predstavljanja pojma *bol* jeste bolnost bola na koji se pojam odnosi.

Očigledno je da Lor prihvata sledeće pretpostavke u vezi sa kojima se mogu složiti i dualisti po pitanju svojstava:

- i) Kvalitativni pojmovi su konceptualno nezavisni od fizikalno-funkcionalnih.
- ii) Kvalitativni pojmovi su jednodimenzionalni¹⁵⁷ – odnosno, ne određuju referenciju pomoću kontingentnog načina predstavljanja.¹⁵⁸
- iii) Relevantni teorijski pojmovi za slučaj psihofizičkog identiteta su, takođe, jednodimenzionalni – “aktivnost C vlakana”, recimo, jeste teorijski pojam koji određuje svoju referenciju direktno, bez pomoći kontingentnog načina predstavljanja.
- iv) Ostali teorijski pojmovi su dvodimenzionalni – ako je iskaz u kome figuriraju aposterioran, onda je referencija pojma određena kontingentnim načinom predstavljanja.¹⁵⁹

Za razliku od dualista Lor će, naravno, pokušati da ove pretpostavke uklopi u fizikalizam. U te svrhe postavlja sebi zadatak da: objasni kako pojmovi “bol” i “aktivnost C vlakana” mogu biti povezani aposteriori iako referiraju na isto svojstvo; utvrdi koja vrsta svojstava su fenomenalna svojstva; objasni kako kvalitativni pojmovi mogu referirati na fizička svojstva i zašto nema drugih protivprimera za tezu da aposteriorni iskazi određuju referenciju kontingentnim opisom.¹⁶⁰

Još jedno važno svojstvo prepoznavalačkih pojmova jeste njihova zavisnost od perspektive koju subjekt zauzima. Pretpostavimo da smo videli neko stvorenje i formirali prepoznavalački pojam “Ono stvorenje 1”; pretpostavimo sada da sa neke udaljenosti vidimo drugo stvorenje i nismo u stanju da znamo da li je iste vrste kao prvo (čak i ako jeste), pa formiramo drugi pojam “Ono stvorenje 2”. Ovi pojmovi biće a priori nezavisni. Oni se uglavnom identifikuju po perspektivi u kojoj su nastali, ali se mogu pripisivati i nezavisno od nje, odnosno u nekoj drugoj, a ne onoj u kojoj su nastali. Zahvaljujući ovoj njihovoj odlici uspevamo da ih primenjujemo na tuđe iskustvo. Kada ih primenjujemo na druge, koristimo demonstrativne izraze oblika: “X ima iskustvo *te vrste*” ili “X je u *tom stanju*”.

Kvalitativni pojmovi reflektuju bazično prepoznavanje unutrašnjih neuro-funkcionalnih stanja i ne zavise od naučnih analiza ni teorijskih opisa, pa su kao takvi konceptualno nezavisni od teorijskih fizikalno-funkcionalnih pojmova.¹⁶¹ Oni su

---

¹⁵⁷ Čalmers razlikuje jednodimenzionalne i dvodimenzionalne pojmove, kao što smo već istakli. Dvodimenzionalni pojmovi, poput pojmova prirodnih vrsta imaju dve intenzije koje se ne poklapaju (objektivnu i pojavnu intenziju, mogli bismo reći), odnosno objektivnu prirodu i kontingentni opis tipičnih kauzalnih uloga). Za razliku od ovih pojmova, kvalitativni pojmovi imaju samo jednu intenziju (jer se njihova pojavna i objektivna priroda poklapaju), odnosno, oni nemaju kontingentni način predstavljanja. Videti: Chalmers (1996), 131–134, (1999), 476–7, (2010a), 141–205.

¹⁵⁸ Na ovom mestu, možemo napomenuti i da su kvalitativni pojmovi izuzetno neobični već po tome što su jedini perceptivni pojmovi koji su jednodimenzionalni.

¹⁵⁹ Loar, B, (2003), str. 116.

¹⁶⁰ Loar, B, (2003), str. 115.

¹⁶¹ Loar, B. (2002), str. 298.

subjektivni jer podrazumevaju sposobnost identifikovanja izvesnog stanja proživljavajući ga, kao i imaginativne sposobnosti, ali se ipak odnose na svojstvo koje se u potpunosti uklapa u objektivnu nauku.

Za razliku od drugih prepoznavalačkih pojmova, kvalitativni pojmovi uključuju kvalitativni način predstavljanja čija je forma: “Stanje koje ima *takav* kvalitativni aspekt.” Kao što smo više puta istakli, kvalitativni pojmovi nisu deskriptivni, oni direktno referiraju na određeno svojstvo. Direktnu referenciju, osim kvalitativnih pojmova, imaju i vlastita imena, demonstrativi ili izrazi kojima navodimo nečije reči upravnim govorom, odnosno kada koristimo reč pod navodnicima da bismo ukazali na samu tu reč. Jedan od načina da razumemo ideju direktne referencije je da pretpostavimo sledeći mehanizam referiranja: kvalitativni pojam referira na onaj *tip* fenomenalnog svojstva koji mu je zajednički sa konkretnom *instancom* fenomenalnog svojstva koje izaziva formiranje kvalitativnog pojma.¹⁶² Izazivanje, u ovom slučaju, treba shvatiti kao kauzalni mehanizam koji ne zahteva prisustvo opisa. Za sve ove pojmove koji imaju direktnu referenciju važi da nisu deduktivno izvodljivi iz fizikalnih pojmova.

Drugim rečima, kvalitativni pojam jednostavno postiže svoju referenciju bez posredovanja nekog drugog svojstva. Samom upotrebom pojma shvatamo suštinu svojstva na koje se pojam odnosi. Ipak, Lor napominje da je ljudsko senzorno iskustvo izuzetno bogato nijansama i detaljima u tolikoj meri da one prevazilaze naše memorijske i prepoznavalačke sposobnosti. Nismo u stanju da formiramo pojmove koji bi odgovarali svim distinkcijama koje postoje na nivou kvalitativnog iskustva (sa time se slaže i Majkl Taj). Zato nismo u stanju da formiramo kvalitativne pojmove za svako svojstvo koje zapazimo. Ako nismo u stanju da prepoznamo da je to isto svojstvo kao ono koje smo već imali u svom iskustvu, da ga zapamtimo – onda to znači da za njega nismo ni formirali pojam. Ova situacija, međutim, ne predstavlja problem za fizikalizam.¹⁶³ Problem bi postojao onda kada bismo imali kvalitativni pojam koji se odnosi na svojstvo koje nismo u stanju ni da prepoznamo ni da zapamtimo. Ali, ta situacija se ne dešava jer formiranje kvalitativnog pojma zavisi upravo od prepoznavalačkih sposobnosti.¹⁶⁴ Lor je realista u pogledu kvalitija, one ne zavise od naše moći da formiramo pojam o njima.

Kvalitativni pojmovi podrazumevaju, dakle, jedinstvene kognitivne sposobnosti, a njihovo shvatanje omogućuje model koji će opovrgnuti centralnu antifizikalističku pretpostavku koju Lor zove *semantičkom premisom*. Psihofizički iskazi identiteta poput *Bol = aktivnost C vlakana*, koji povezuju kvalitativni i fizikalni pojam, jesu aposteriorni nužni iskazi. Oba pojma, i *bol* i *aktivnost C vlakana*, ukazuju na isto fizičko svojstvo, ali predstavljeno na dva različita načina (direktno, navođenjem samog bolnog iskustva, i teorijski). S obzirom na konceptualnu nezavisnost kvalitativnih pojmova jasno je zašto su ovi iskazi aposteriorni. Međutim, u svetlu Kripkeove argumentacije jedini način da aposteriorni psihofizički iskazi identiteta budu istiniti jeste da jedan od pojmova izražava kontingentan način predstavljanja. Ovo je pomenuta *semantička premisa*: iskaz identiteta

---

¹⁶² Pojmovi koji su tipski ukazuju na ponavljajuće kvalitativno svojstvo iskustva, a ne partikularno, neponovljivo.

¹⁶³ U pitanju je primedba Dajane Rafman na koju će odgovarati i Majkl Taj, na vrlo sličan način. Videti: Raffman, Diana, (1995).

¹⁶⁴ Loar, B, (2003), str. 121-122.

koji povezuje semantički nezavisne pojmove jeste tačan ako i samo ako barem jedan pojam ukazuje na svojstvo na koje referira konotirajući kontingentni opis tog svojstva.¹⁶⁵ Ili drugim rečima: jedini način da se objasni aposteriorni status iskaza identiteta svojstava je da jedan od pojmova izražava kontingentni način predstavljanja svojstva.

Lor, naravno, odbacuje ovu semantičku premisu i identifikuje je kao centralnu pretpostavku i Kripkeovog i Džeksonovog argumenta. Ta premissa ekvivalentna je antifizikalističkom tvrđenju da dva direktno referirajuća i semantički nezavisna pojma ne mogu biti koekstenzivna. Ona je nastala pod uticajem konceptualne razlike i neopravdanog zanemarivanja distinkcije između pojmova i svojstava, odnosno, metafizičkog i konceptualnog nivoa.

Kakvo je onda alternativno objašnjenje semantičke nezavisnosti kvalitativnih i fizikalnih pojmova? Lor tvrdi da je ova nezavisnost rezultat različitih konceptualnih uloga koje ove vrste pojmova imaju. Kvalitativni pojmovi, kao prepoznavalački, jesu tipski demonstrativi koji su zasnovani na sposobnosti klasifikovanja objekata, događaja i situacija putem perceptivnih razlika. Oni na svoju referenciju ukazuju iskustveno, dok teorijsko-fizikalni pojmovi to čine teorijski. Te dve vrste pojmova su i različiti psihološki entiteti. Fizikalni su realizovani u verbalno-teorijskom delu mozga, dok su kvalitativni realizovani u neverbalno-iskustvenom delu.¹⁶⁶ Lor, dakle, tvrdi da se konceptualna nezavisnost može objasniti bez pretpostavljanja da nezavisni pojmovi izražavaju različita svojstva, što znači da nema protivrečnosti u tvrđenju da iako kvalitativni pojmovi i njima odgovarajući fizikalni pojmovi referiraju na isto svojstvo, nasuprot očekivanjima, njihova veza ipak nije apriorna. Ukratko, semantička premissa je pogrešna. Uklonivši je, Lor je argument na osnovu novog znanja učinio bezopasnim za fizikalizam, budući da on počiva na pretpostavci da dva nezavisna direktno referirajuća pojma ne mogu referirati na isto svojstvo. Pojam vizuelnog iskustva crvene boje ima potpuno drugačiju konceptualnu ulogu od odgovarajućeg teorijsko-fizikalnog pojma. Meri je naučila nešto novo tako što je stekla nov način na koji može konceptualno predstaviti isto fizikalno svojstvo koje je i ranije znala.

Po Loru, dakle, kvalitativni prepoznavalački pojmovi odnose se na neuro-funkcionalna svojstva mozga, na njih referiraju direktno, a ne pomoću kontingentnog načina predstavljanja. Moguće su dve nezavisne pojmovne konstrukcije koje se odnose na isto svojstvo, a da nijedna od njih ne zavisi od kontingentnog načina predstavljanja. Uprkos tome što na referenciju ukazuju direktno, iz kvalitativnih pojmova nije moguće izvesti poznavanje kvalitativnih činjenica.

I kvalitativni i fizikalni pojam – oba rigidno označavaju jedno isto svojstvo. Neko bi mogao da uputi primedbu da u tom slučaju mora biti moguće a priori izvesti jedan pojam iz drugog. Lor ovo očekivanje naziva – *očekivanje transparentnosti*, smatrajući ga sasvim prirodnim. Čini se da bi trebalo da možemo da “vidimo” da kvalitativni i odgovarajući fizikalni pojam imaju identičnu referenciju budući da nema kontingentnog svojstva koje bi se “našlo na putu”, međutim stvari nisu tako jednostavne. Nemoguće je bez empirijskog istraživanja utvrditi istinitost psihofizičkog identiteta zato što kvalitativni i fizikalni pojmovi, kao što smo već istakli, imaju potpuno drugačije konceptualne uloge. *Očekivanje*

---

¹⁶⁵ Loar, B. (1997), str. 600.

¹⁶⁶ Loar, B. (1999).

transparentnosti je, prema tome, neopravdano i zanemaruje mogućnost da razlika u konceptualnim ulogama može biti razlog za to što ne možemo a priori uvideti koekstenzivnost. Lor tako otkriva još jedan način na koji neki iskaz može biti nužan a posteriori, pored onih koje je Kripke uočio (da predstavljanje referencije jednog od pojmova čiji se identitet tvrdi može biti kontingentno, ili da su u pitanju vlastita imena).

Da rezimiramo, oba pojma koja čine iskaz psihofizičkog identiteta, kvalitativni i fizikalni, rigidno označavaju isto svojstvo a da ipak nisu apriori povezani, tako što bismo iz jednog od njih mogli a priori da izvedemo drugi pojam. Pošto nema kontingentnog načina predstavljanja, javlja se očekivanje da će biti moguće apriori izvesti kvalitativni pojam iz fizikalnog. Kada se pokaže da takvog izvođenja nema (zbog konceptualne nezavisnosti kao posledice različitih konceptualnih uloga pojmova), budi se sumnja da je u pitanju jedno isto svojstvo.

Kao što vidimo, Lor smatra eksplanatorni jaz posledicom dve sukobljene intuicije: da psihofizički iskazi identiteta treba da budu eksplanatorni i da istovremeno oni to ne mogu biti. Očekivanje da iskazi psihofizičkog identiteta budu eksplanatorni u osnovi je *očekivanja transparentnosti*. Pokazavši da je *očekivanje transparentnosti* nerealno, Lor je pokazao i da je problem eksplanatornog jaza, takođe, iluzoran.¹⁶⁷

Najzad, imamo li objašnjenje kako neko fenomenalno svojstvo može biti identično sa izvesnim fizičko-funkcionalnim svojstvom? Lorov naizgled zbunjujući odgovor je: “Ne, ali ipak i da”.¹⁶⁸

Imajući u vidu konceptualnu nezavisnost kvalitativnih pojmova od fizikalnih, nemoguće je obezbediti apriorno objašnjenje. Nemogućnost takvog objašnjenja donosi eksplanatorni jaz, preciznije epistemički jaz koji nema ontoloških posledica i koji je sasvim predvidiv na osnovu fizikalističkog objašnjenja svesti koje Lor predlaže. Prednost Strategije je u tome što objašnjava kako je moguće da su psihofizički iskazi identiteta istiniti, a da nisu eksplanatorni.

U stvari, pogrešna je intuicija da su psihofizički iskazi identiteta eksplanatorni. Psihofizički iskazi identiteta nisu eksplanatorni, ali ipak možemo razumeti kako je moguće da su oni istiniti. Mora biti nečeg posebnog u prirodi kvalitativnih pojmova što će objasniti naše pogrešne intuicije i zagonetnost koja iz njih sledi.

Značaj Lorovih ideja je u tome što nude jedan nov put u zastupanju fizikalizma. Novi fizikalizam priznaje realnost fenomenalnom svesnom iskustvu i ističe značaj subjektivne perspektive ostajući dosledan fizičkim entitetima kao konačnoj ontologiji sveta.

---

¹⁶⁷ Sličan pristup problemu eksplanatornog jaza nalazimo i kod Majkl Taja. Taj tvrdi da eksplanatorni jaz postoji samo ako postoji nešto neobjašnjeno što treba objasniti, a postoji nešto neobjašnjeno samo ako je to u principu moguće objasniti. Pošto su psihofizički iskazi identiteta u principu neobjašnjivi sledi da je eksplanatorni jaz samo iluzija. Tye (1999).

¹⁶⁸ Loar, B. (1997), 610. str.

9.2 Majkl Tajovo shvatanje kvalitativnih pojmova

Taj zapaža da uprkos tome što mnogi autori¹⁶⁹ priznaju da se fizikalizam na polju filozofije duha može uspešno braniti od antifizikalističkih argumenata pozivanjem na kvalitativne pojmove, još uvek ne postoji slaganje u pogledu same prirode kvalitativnih pojmova.

Filozofi se generalno slažu da su pojmovi mentalne reprezentacije entiteta kao što su stvari, događaji, stanja, svojstva i slično. Nije moguće nešto primetiti, prepoznati, formirati sud o nečemu nezavisno od neke vrste konceptualizacije, od podvođenja pod odgovarajući pojam. Formiranje pojma je, dakle, neophodan uslov znanja. Jasno je, smatra Taj, i da kvalitativni pojmovi nisu fizikalni pojmovi. Da jesu, argument na osnovu novog znanja izgubio bi na snazi jer bi Meri morala već u crno-beloj sobi da poseduje pojam o tome kako izgleda videti crveno (zato što poseduje sve fizičke informacije, pa onda i sve fizikalne pojmove), mogla bi da ga deduktivno izvede iz drugih fizikalnih pojmova i njihovih međusobnih veza. Kako bi ilustrovaio ovaj svoj stav, Taj predlaže da razmotrimo sledeći primer:

Pretpostavimo da se, kada u potpunosti kvalitativno koristimo termin “bol”, taj pojam odnosi na stanje koje se suštinski odlikuje neprijatnim osećajem bolnosti, dok je “F” odgovarajući fizikalni predikat:

- i) Bol je F.
- ii) Takvo-i-takvo fizičko stanje je prisutno.
- iii) Takvo-i-takvo fizičko stanje je F.

Dakle,

- iv) Bol je prisutan

Dok su (ii) i (iii) u potpunosti iskustvene teze, to ne važi za (i). Kada bi (i) bila apriorna istina (Svako ko poseduje kvalitativni pojam “bol” zna da je bol isto što i F), onda bi, imajući u vidu da je (iv) a priori izvodivo iz (i) – (iii), postojalo objašnjenje za to što takvo-i-takvo fizičko stanje izgleda kao što bol izgleda, i ono bi bilo dostupno bez empirijskih istraživanja svakome ko poseduje odgovarajući pojam. Međutim, kao što Džeksonov misaoni eksperiment pokazuje, to nije slučaj.

Još jedna ideja oko koje se filozofi generalno slažu jeste da je perspektiva svesti subjektivna. Preciznije, to znači sledeće: svako fenomenalno stanje S je takvo da potpuno razumevanje S-a zahteva usvajanje jedne specifične tačke gledišta ili perspektive, upravo one koja je obezbeđena time što je *neko* u stanju S. Radi ilustracije ove teze, razmotrimo slučaj bola. Potpuno razumevanje bola zahteva poznavanje toga kako izgleda biti u stanju bola, odnosno, poznavanje njegovog distinktivnog fenomenalnog karaktera. Da bismo znali kako izgleda biti u stanju bola neophodno je primeniti na to stanje pojam koji ljudi tipično koriste kada introspektivno sagledavaju bol i obraćaju pažnju na to kako im on subjektivno izgleda. Ovaj pojam je kvalitativni pojam. Osoba kojoj nedostaje kvalitativni pojam *bol*, ne poseduje onu vrstu razumevanja bola koju pruža introspekcija. Za tu osobu postoji jedan način razumevanja bola koji joj nije dostupan, tako da ona ne razume bol u potpunosti.

---

¹⁶⁹Loar, B. (1997), Lycan, W. (1996), Papineau, D. (1993), Tye, M. (1995), (2000), Perry, J. (2001a).

Kvalitativni pojmovi su, dakle, pojmovi koje formiramo kada smo introspektivno svesni kvalitativnog karaktera sopstvenog iskustva i osećaja. Deo njihove specifične funkcionalne uloge je da omoguće diskriminaciju fenomenalnih kvaliteta i stanja direktno, na osnovu introspekcije. Naše svesno iskustvo ima kvalitativan, fenomenalni karakter. Kada osvestimo kako izgleda neko iskustvo, mi ga u stvari podvodimo pod određeni kvalitativni pojam. Bez kvalitativnih pojmova mi smo “slepi” za sopstvene kvalitativne osećaje baš kao što je dete koje ne zna da broji slepo pred činjenicom da se ispred njega nalaze četiri slatkiša bez obzira što ih jasno vidi.¹⁷⁰

Osim toga, Taj smatra da subjektivna perspektiva fenomenalnih stanja odgovara karakteru kvalitativnih pojmova koji su uvek povezani sa određenom subjektivnom perspektivom: upotrebljavamo ih onda kada introspektivno sagledavamo sopstvena fenomenalna stanja i formiramo pojmove o tome kako nam izgleda biti u tim stanjima u datom trenutku. Imajući u vidu da su indeksički pojmovi takođe zavisni od perspektive, Taj je razumljiva privlačnost ideje da se kvalitativni pojmovi jednostavno smatraju vrstom indeksičkih pojmova.¹⁷¹ Ali ovo određenje nije ispravno i ne odgovara fizikalizmu. Prema Tajovoj interpretaciji, indeksički pojmovi uključuju ono što on naziva egocentričnom perspektivom. Svaki subjekt psihološkog stanja, primenjujući indeksički pojam, misli o tom stanju tako da je prisutna apriorna veza sa pojmom prvog lica *ja* (bilo da je u pitanju pojam *ovaj* objekat, *sada*, *taj* događaj – svi su u vezi sa *ja*, i u odnosu na *ja* se razumeju). Dok je svaki indeksički pojam a priori povezan sa pojmom *ja*, usled čega sadrži naročitu perspektivu prvog lica koju svaki subjekat ima u odnosu na sebe, u slučaju kvalitativnih pojmova, situacija je nešto drugačija. Relevantna perspektiva nije generička perspektiva prvog lica. Za razumevanje jednog kvalitativnog pojma nije dovoljno samo ukazati na perspektivu prvog lica.

Indeksički pojmovi menjaju svoju referenciju s obzirom na kontekst u kome se upotrebljavaju. Zato su demonstrativi *ovo*, *ono*, *to* i dr. (eng. *This*) indeksički pojmovi. Kvalitativni pojam, međutim, ne menja referenciju sa promenom konteksta, iako je takođe povezan sa specifičnom iskustvenom perspektivom koju zauzima osoba koja ga formira i koristi (misli). Svako fenomenalno stanje je takvo da je nemoguće njegovo puno razumevanje bez zauzimanja specifične perspektive prvog lica. Takva odlika fenomenalnog stanja od suštinskog je značaja za prirodu kvalitativnih pojmova koje koristimo kako bismo razumeli ova stanja “iznutra”.

Po čemu su, onda, kvalitativni pojmovi tako posebni?

Da bi odgovorio na ovo pitanje, Taj se poziva na Luisove tvrdnje da se znanje o tome kako *izgleda* neko iskustvo stiče izvesnim sposobnostima kao što su pamćenje, zamišljanje i direktno prepoznavanje iskustva kada se ono ponovi.¹⁷² Taj ističe da je Luisovo stanovište značajno jer dovodi u vezu znanje kako izgleda neko iskustvo sa pomenutim sposobnostima prepoznavanja, zamišljanja, sećanja i pamćenja iskustva. Imajući u vidu činjenicu da posedovanje kvalitativnog pojma iziskuje znanje kako *izgleda* (znanje o kvalitativnom iskustvu), sledi da postoji apriorna veza između kvalitativnog pojma i sposobnosti o kojima Luis govori. Kao što smo već istakli, kada smo kognitivno svesni

---

¹⁷⁰ Tye, M. (2000), (2003).

¹⁷¹ Taj ima u vidu prvobitno Papinoovo tumačenje kvalitativnih pojmova u Papineau, D. (2002).

¹⁷² Uprkos tome, ne slaže se sa Luisom po pitanju odgovora na Džeksonov argument.

sopstvenog fenomenalnog mentalnog stanja, mi to stanje podvodimo pod odgovarajući kvalitativni pojam.

Temeljno analizirajući sve opcije, Taj eliminacijom dolazi do bližeg određenja kvalitativnih pojmova i načina na koji oni dobijaju referenciju.¹⁷³

- Pretpostaviti da su kvalitativni pojmovi primitivni rigidni pojmovi koji fiksiraju referenciju nefizikalnim opisom vodilo bi negiranju fizikalizma u pogledu svesti.

- Pretpostaviti da su kvalitativni pojmovi pojmovi koji uključuju kvalitativni opis (definiciju) bilo bi cirkularno određenje koje bi dovelo u pitanje njihov stvarni način funkcionisanja.

- Da li je rešenje u tezi da su kvalitativni pojmovi demonstrativi oblika: *to*___, pri čemu se tim indeksičkim pojmom ili demonstrativom ukazuje na kvalitativno svojstvo ilustrovano mentalnom slikom (ili kvazi slikom kada je u pitanju sećanje na kvalitativno stanje). Ali kako utvrditi na koju sliku ukazuje demonstrativ *to*? Kada vidim crveno, mentalna slika se ne odnosi samo na crveno, već i na skarletno, bordo, grimizno, biti obojeno... - pozivanje na mentalnu sliku ne pomaže da se fiksira referencija kvalitativnog pojma.¹⁷⁴

- U slučaju fizikalnih pojmova prirodnih vrsta, kao na primer pojma *voda*, referencija se fiksira putem opisa. Ovakvi opisi nisu relevantni u slučaju kvalitativnih pojmova gde se referencija fiksira direktno, introspekcijom odgovarajućeg iskustva. Kod kvalitativnog pojma *bol*, recimo, posedujemo jednostavan način klasifikovanja bola koji nam omogućava da ga introspektivno prepoznamo bez ikakvog posrednika koji bi fiksirao referenciju. Takvo znanje je direktno i trenutno. Introspekcija kvalitativnog karaktera bola kauzalno izaziva (eng. *causally triggers*) upotrebu pojma *bol*.¹⁷⁵ Na taj način osoba zna da oseća bol.

Zaključak do koga smo kao fizikalisti dovedeni, smatra Taj, jeste da tvrdimo da kvalitativni pojam referira direktno, bez mentalnih slika i opisa bilo kog tipa. Intuitivno znam da osećam bol samim tim što sam u stanju bola, a ne zahvaljujući tome što znam još nešto u vezi sa bolom. Recimo da mislim da je voda bezbojna tečnost i svesna sam te svoje misli. Čin prepoznavanja misli isti je kao i sama misao, on ništa ne dodaje misli "Voda je bezbojna tečnost". Isto važi i za kvalitativne pojmove. Imam direktan pristup sadržajima svoje svesti, odnosno, introspekcija je pouzdan način uviđanja fenomenalnog karaktera i pravilne upotrebe kvalitativnih pojmova.

Posedovati kvalitativni pojam moguće je samo ukoliko imamo određeno iskustvo (mada neće svako iskustvo rezultirati odgovarajućim pojmom). Za formiranje nekog takvog pojma neophodne su izvesne sposobnosti prepoznavanja datog iskustva u situaciji kada se ono ponovi, ili sećanja na njega u situaciji kada je ono odsutno, pri čemu funkcija tog pojma zavisi od perspektive prvog lica. Slepá osoba koja nikada nije videla boje ne može ni da poseduje potrebni kvalitativni pojam koji bi joj omogućio pepoznavanje ili zamišljanje odgovarajućeg iskustva.

---

¹⁷³ Tye, M. (2003).

¹⁷⁴ Nešto slično tvrdi Papino (2002), (u prvoj fazi svog učenja o kvalitativnim pojmovima), da su kvalitativni pojmovi demonstrativi oblika: *Ta vrsta iskustva*. Prema Taj, Papinoova greška je u pretpostavci da mentalna slika igra ulogu onog što određuje referenciju (fiksira) kvalitativnog pojma. Za razliku od Papinoá Taj ne smatra da je u svakom javljanje kvalitativnog pojma uvek prisutna mentalna slika.

¹⁷⁵ "Okidanje" treba razumeti kao kauzalni mehanizam koji ne zahteva prisustvo opisa.

Sve u svemu, kvalitativni pojmovi su i prema Tajovom tumačenju prepoznavalački. Oni koji su ovladali jednim takvim pojmom mogu bez bilo kakvog promišljanja, introspektivno i intuitivno prepoznati javljanje određenog svesnog svojstva ili stanja. Pri tome je važno naglasiti da je sam proces koji izaziva formiranje i upotrebu odgovarajućeg kvalitativnog pojma isti onaj proces kojeg smo neposredno svesni.

Taj se, dakle, slaže sa Lorom da su kvalitativni pojmovi posebna vrsta prepoznavalačkih pojmova, kao i da direktno ukazuju na kvalitativna svojstva. Karakteristike koje ih čine različitim od drugih pojmova koji direktno referiraju na objekte svojih referencija su sledeće:

- 1) oni ostavljaju trag u sećanju kao rezultat proživljenog iskustva;
- 2) mogu da "prizove" neke mentalne slike kao odgovor na izvesne kognitivne zadatke;
- 3) omogućavaju razlikovanje između fenomenalnih kvaliteta na koje referiraju direktno, putem introspekcije;
- 4) tiču se perspektive prvog lica, odnosno, javljaju se samo u slučaju kada je zadovoljen uslov da osoba poseduje određeno iskustvo. (*Teza o neophodnosti odgovarajućeg iskustva*);
- 5) nije moguće posedovati kvalitativni pojam date vrste iskustva osim ako ne znamo kako ta vrsta iskustva *izgleda* (što podrazumeva i sposobnosti imaginarnog rekreiranja iskustva, pamćenja i prepoznavanja kada se ono ponovo javi);
- 6) nisu izvodljivi iz drugih vrsta pojmova, odnosno, nije moguća apriorna analiza pojmovima druge vrste.¹⁷⁶

Iako fizikalni i kvalitativni pojmovi koje psihofizički iskazi identiteta dovode u vezu referiraju na isto svojstvo, oni se značajno razlikuju po načinu funkcionisanja, odnosno, po ulogama koje ovi pojmovi imaju.

Majkl Taj svoju poziciju uopšteno prikazuje u sledećem obliku: Naša filogenetska priroda određuje koja iskustva doživljavamo. Po prirodi stvari predisponirani smo na telesne osećaje i perceptivne iskustva određene vrste. Ne možemo iskusiti ono što, recimo, slepi miševi proživljavaju kada koriste eho-lokaciju jer nam nedostaje odgovarajući čulni sklop. Takođe smo, po Tajovom mišljenju, evolutivno osposobljeni da na određene načine kognitivno reagujemo na sopstveno iskustvo onda kada ga doživljavamo. Kognitivno reagujući na sopstveno iskustvo mi ga podvodimo pod kvalitativne pojmove. Izbor pojmova koje ćemo upotrebiti može zavisiti od mnogih faktora: od usmerenosti pažnje, prethodnog iskustva, učenja, raspona pažnje itd, pri čemu svakako postoje ograničenja uslovljena našom prirodom po pitanju kvalitativnih pojmova koji su nam dostupni.¹⁷⁷

9.2.1 Tajov odgovor na argument na osnovu novog znanja

Na pitanje da li ovakvo shvatanje kvalitativnih pojmova dozvoljava nova otkrića o fenomenalnom aspektu iskustva viđenja crvenog u slučaju Meri, Tajov odgovor je potvrđan.

Formiranje kvalitativnog pojma je uslov za odgovarajuću kvalitativnu misao. Meri nije imala konkretno fenomenalno iskustvo pre izlaska iz crno-bele sobe. Ona nije znala

---

¹⁷⁶ Tye, M. (1999) i (2003).

¹⁷⁷ Videti: Tye, M. (2003), str. 6.

kako *izgleda* određeno fizičko stanje, pa usled toga nije posedovala kvalitativni pojam budući da je subjektivno iskustvo neophodan uslov kvalitativnih pojmova koji odgovaraju tom iskustvu. Ona nije mogla dedukovati informaciju o tome kako *izgleda* iskustvo viđenja crvenog iz fizičkih i funkcionalnih činjenica koje poseduje. Bez odgovarajućih kvalitativnih pojmova koji omogućavaju razumevanje prave prirode fenomenalnog iskustva Merino znanje nije bilo potpuno. Napustivši sobu doživela je novo iskustvo, formirala nov pojam i stekla sposobnost da formira novu misao.

Pa ipak, Taj se ne slaže sa Dejvid Luisom da je znati kako *izgleda* iskustvo viđenja crvenog isto što i posedovanje određenih sposobnosti prepoznavanja, sećanja, zamišljanja iskustva. Time što ne poistovećuje *znati kako izgleda* sa posedovanjem kvalitativnog pojma Taj rešava primedbu Dijane Rafman.¹⁷⁸ Rafmanova se poziva na brojna empirijska istraživanja koja pokazuju da ljudi nisu u stanju da formiraju dovoljno pojmova kako bi objasnili znanje koje imaju o sopstvenim fenomenalnim svesnim stanjima. Istraživanja pokazuju da tipičan subjekt može da razazna, odnosno uoči, daleko više nijansi boja nego što može naknadno da identifikuje. Na primer, osoba može da uoči suptilne razlike između nijansi crvene boje (crveno₃₂ i crveno₃₃) kada su joj simultano predočene, ali nije u stanju da dosledno prepozna crveno₃₂ kada su joj predočene razne nijanse i da tvrdi: “to je *ona* boja koju sam upravo videla”. Rafmanova zato zaključuje da je sporna veza između posedovanja kvalitativnog pojma nekog iskustvenog svojstva i sposobnosti prepoznavanja tog svojstva. Taj, kao uostalom ni Lor, ne smatra da ova situacija predstavlja problem za fizikalizam, kao ni za tezu da su kvalitativni pojmovi prepoznavalački. On se slaže da postoji očigledna asimetrija između našeg senzornog iskustva i prepoznavalačkih sposobnosti. Tačno je da nismo u stanju da formiramo pojmove koji bi odgovarali svim distinkcijama koje postoje na nivou kvalitativnog iskustva. Razmotrimo situaciju u kojoj Meri, recimo, vidi pomenute dve nijanse crvene boje: crveno₃₂ i crveno₃₃. Njena kvalitativna iskustva se razlikuju iako ona ne poseduje memorisane reprezentacije ovih specifičnih nijansi niti ima kvalitativne pojmove koji im odgovaraju. Njeni pojmovi su u tom slučaju indeksički, ona o viđenju crvenog₃₂ i viđenju crvenog₃₃ misli u formi: “*Ta* nijansa crvene”. U trenutku kada doživljava iskustvo viđenja jedne od tih nijansi ona svakako zna kako izgleda to konkretno iskustvo, ali nije u stanju da prepozna da je reč o istom iskustvu kada kasnije ponovo ugleda istu nijansu, zato što ne raspolaže kvalitativnim pojmom *crveno*₃₂. *Znati kako izgleda* nije, dakle, isto što i posedovanje sposobnosti prepoznavanja i nije dovoljno za formiranje kvalitativnog pojma. Dok Meri gleda u crveno₃₂, sasvim je prirodno pretpostaviti da zna kako crveno₃₂ *izgleda*, ali ona se neće sećati te boje kada skloni pogled sa nje – neće moći da je zamisli, da je prepozna kada ponovo naiđe na nju – jer nije u stanju da formira pojam o njoj. Ona nema adekvatne sposobnosti da zapamti, prepozna ni zamisli nijansu koja je u pitanju. Postoje, dakle, dve opcije u situaciji kada S zna kako izgleda iskustvo E: Ili S trenutno doživljava E i introspektivno zna kvalitativni karakter E-a, ili poseduje sposobnosti prepoznavanja E-a.¹⁷⁹ Prema tome, možemo zaključiti da je znati kako izgleda određeno iskustvo nužan, ali ne i dovoljan uslov za formiranje odgovarajućeg kvalitativnog pojma o njemu.

---

¹⁷⁸ Raffman, D. (1995).

¹⁷⁹ Videti: Tye, M. (2000) str. 15- 16.

U prilog Tajovoj argumentaciji treba reći da ove ideje nisu nimalo neintuitivne. Često navodimo primere osoba koje su posle muzičkog obrazovanja ili pohađanja kursa za degustatora vina u stanju da prepoznaju zvukove ili ukuse koje ranije nisu bile u stanju da prepoznaju uprkos tome što su i pre “obuke” uspevale da ih razlikuju od drugih u trenutku kada su ih imale u neposrednom iskustvu. Potpuno je prirodno tvrditi da su one “obučavanjem” naučile nešto novo, odnosno, stekle nove prepoznavalačke pojmove. Ako bismo ostali pri Rafmanovoj tezi da je dovoljno da osobe razlikuje jedan zvuk od drugog onda kada su im simultano dati u iskustvu, kako bismo tvrdili da poseduju odgovarajuće kvalitativne pojmove, onda ne bismo uspeli da objasnimo kako to da su one naučile nešto novo i stekle nove pojmove. Odgovor je, u stvari, jednostavan i vrlo intuitivan – njihove prepoznavalačke sposobnosti usavršavaju se praksom i učenjem i omogućavaju sticanje novih kvalitativnih pojmova.

Isto tako, postoje i konceptualne razlike među terminima koji su logički ekvivalentni (imaju isti objekt referencije). Misao o Ciceronu kao o govorniku nije ista kao i misao o Tuliju kao govorniku. Ove dve misli imaju iste istinosne uslove, izražavaju istu singularnu propoziciju. Razlikuju se samo u pogledu termina i načina predstavljanja objekta referencije (eng. *modes of presentation*). Zato je moguće da ne znamo da je Ciceron Tulije, uprkos tome što ova dva imena imaju istu referenciju. Imena *Ciceron* i *Tulije* istu referenciju predstavljaju na različite načine usled čega misli u kojima se javljaju igraju različite uloge u racionalizaciji našeg kognitivnog stava. Konceptualne razlike nisu ogledalo prirodnih razlika u svetu; fregeovski rečeno, misao je jedna stvar, a referencija druga. Zato nema nikakvih protivrečnosti u prihvatanju činjenice da je Meri naučila nešto novo o viđenju crvenog uprkos tome što su njeno novo iskustvo kao i introspektivni kvaliteti tog iskustva u krajnjoj instanci fizički.¹⁸⁰

Da zaključimo, iako je Meri saznala nešto novo time što je zahvaljujući novom senzornom iskustvu formirala odgovarajući kvalitativni pojam, ta situacija ne ugrožava fizikalizam, jer ne implicira postojanje nekog posebnog svojstva ili entiteta koji bi bio nefizičke prirode.

9.2.2. Eksplanatorni jaz je iluzija

U vezi sa problemom eksplanatornog jaza, Taj razlikuje dve formulacije pitanja pitanja jaza zašto subjektu određeno fizičko stanje uopšte *nekako izgleda*?

Prva formulacija je čisto referencijalna. Pitanje koje se u ovom obliku tiče problema jaza jeste zašto je referencija fizikalnog termina “Q” i referencija kvalitativnog termina “ovaj osećaj” identična? Odgovor je: zato što postoji samo jedno stanje, odnosno, jedna vrsta stvari koju predstavljamo na dva načina. Kada se na ovaj način razume, eksplanatorni jaz ne samo da prestaje da bude problem za fizikalizam, već je sasvim jasno da je prividan.

Druga formulacija odnosi se na pojmove: zašto fizikalni pojam izražen sa “Q” ukazuje na isto stanje kao i odgovarajući kvalitativni pojam? Upitnu reč *zašto* u ovoj formulaciji intuitivno tumačimo kao zahtev za empirijskim obrazloženjem verovanja da ti

---

¹⁸⁰ Videti: Tye, M. (2000), str. 18.

pojmovi imaju istu referenciju. Moguće je sledeći odgovor: ovaj osećaj je fizički (imajući u vidu njegov kauzalni uticaj na ponašanje i hipotezu kauzalne zatvorenosti fizičkog, odnosno, to da ne postoje ne-fizički uzroci fizičkih entiteta), a kada se sve uzme u obzir, među fizičkim stanjima ili svojstvima najbolji kandidat za identitet sa tim osećajem jeste Q. Postoje, dakle, ubedljivi empirijski razlozi kojima se može opravdati pretpostavka da je fizičko stanje Q isto što i *ovaj osećaj* iz empirijske premise, što u krajnoj instanci znači da nema eksplanatornog jaza između prisustva Q i prisustva tog konkretnog tipa osećaja.

Pretpostavimo da neko tvrdi da nam u ovom slučaju nije dovoljno empirijsko opravdanje, odnosno, pozivanje na odgovarajuće aposteriorne iskaze o iskustvenim činjenicama, već se zahteva apriorna analiza kvalitativnog pojma fizikalnim terminima. Kao u primeru sa vodom, recimo. Referencija pojma voda fiksirana je za prirodnu vrstu na koju rigidno denotira (na H₂O) putem opisa R (R - transparentna tečnost koja ispunjava jezera i okeane, pada u vidu kiše, neophodna za život na zemlji itd.). Svojstva sadržana u opisu naravno nisu a priori dovedena u vezu sa teorijskim pojmom H₂O, već smo to otkrili empirijskim istraživanjem. Pa ipak, u slučaju identiteta vode i H₂O ne oslanjamo se isključivo na iskustvene informacije, već su one pridružene apriornoj istini da voda jeste R. Mnogi filozofi, kao što smo već pominjali, dovode u pitanje mogućnost apriorne analize i u slučajevima kao što je voda, ali Taj njihovu argumentaciju smatra neubedljivom.¹⁸¹ Pod vodom podrazumevamo, u stvari, transparentnu tečnost koja ispunjava jezera i okeane, pada u vidu kiše itd, njeno značenje je određeno, zapravo, ovim opisom R. Zato, prema Tajovom mišljenju, uprkos tome što smo empirijski otkrili svojstva vode, pa je iskaz *Voda je R* kontingentan postoji i odgovarajuća apriorna istina (Voda je stvarni nosilac svojstava sadržanih u R) pa je zato opravdano govoriti o apriornom određenju vode.¹⁸²

Zašto nije moguće izvesti identifikaciju kvalitativnog pojma sa relevantnim fizikalnim na isti način na koji je to učinjeno u primeru identiteta vode i H₂O?

Problem je u tome što priroda kvalitativnog pojma i način na koji se razlikuje od fizikalnih pojmova onemogućavaju njihovu apriornu analizu. Ne postoji odgovarajući opis koji bi odredio značenje kvalitativnog pojma, kao što postoji u slučaju vode. Kvalitativni pojmovi koji referiraju na iskustvena svojstva samo na osnovu introspektivnog karaktera (direktno, bez opisa), kao što je pojam "Q", konceptualno su nezavisni. Ne postoje a priori istine o Q u terminima njegovih fizičko funkcionalnih uloga jer se do kvalitativnih pojmova ne dolazi opisom, već oni svoju referenciju zadobijaju direktno prepoznavanjem iskustva o kojem je reč.

Razlozi konceptualne prirode onemogućavaju, dakle, traženu vrstu objašnjenja, ali koje su posledice ovakvog tumačenja? Eksplanatorni jaz postoji samo ako ima nečeg neobjašnjelog, a ima nečeg neobjašnjelog samo ako je to bar u načelu moguće objasniti. Bilo bi nerazumno insistirati na odgovoru na pitanje zašto takvo i takvo fizičko stanje izgleda tako i tako, zahtevati specifičan odgovor za koji je unapred ustanovljeno da je principijelno nemoguće. Nema, dakle, nikakvog eksplanatornog jaza, on je samo iluzija nastala kao posledica nerazumevanja specifične prirode kvalitativnih pojmova i postavljanja nerazumnih zahteva za objašnjenje psihofizičkog identiteta.¹⁸³ Teret dokaza je

---

¹⁸¹ Tye, M. (2000), fusnota 15. str. 40.

¹⁸² Videti: Tye, M. (2000), str. 30.

¹⁸³ Tye, M. (2000), str. 32-34.

sada na onima koji i dalje insistiraju na apriornoj konceptualnoj analizi kao neophodnoj za objašnjenje identiteta mentalnog i fizičkog.

Razumevanje prirode kvalitativnih pojmova, tako, ne samo da objašnjava poreklo intuicija o tome da je nešto važno izostavljeno iz fizikalnih objašnjenja svesti, već takođe objašnjava i zašto ovim intuicijama ne treba verovati.¹⁸⁴

9.2.3 Prednosti Strategije

Taj ističe sledeće prednosti Strategije:¹⁸⁵

- ona preispituje antifizikalističke intuicije i pruža fizikalističko rešenje;
- prihvata intuiciju da znamo fenomenalni karakter iskustva na direktan način;
- priznaje da doživeti novo iskustvo podrazumeva nova pojmovna otkrića, bez obzira na to koliko smo fizičko-funkcionalnih informacija pre toga posedovali;
- i ono što je najvažnije, sve ove intuicije zadržava dok ostaje pri tezi da kvalitativni pojmovi referiraju na fizička svojstva.

Teret dokaza prebačen je sada na one koji i dalje tvrde da nemamo dobro objašnjenje kvalitativnih pojmova.

U svojim poslednjim radovima Majkl Taj, međutim, osporava mnoge od ovde iznetih teza, preispituje sopstvene teze iz ranijih radova i čak smatra da kvalitativni pojmovi uopšte ne postoje.¹⁸⁶ Razloge za ove nove teze, kao i moguće odgovore, iznećemo nešto kasnije, kada budemo govorili o primedbama upućenim Strategiji.

9.3. Džon Perijeva refleksivno-referencijalna teorija

Da bi objasnio svoje shvatanje kvalitativnih pojmova, Peri se poziva na Hjumovo razlikovanje ideja i utisaka.¹⁸⁷ Kada povredim prst, bol koji osećam je utisak, ali kada se kasnije sećam tog bola ili ga nekom opisujem onda se radi o ideji bola. Utisci su sirovi osećaji i imaju subjektivni karakter. Hjum je tvrdio da je ideja nalik na utisak, samo manje živopisna i jasna. Veza ideje i utiska je i semantička i kvalitativna. Utisak nije misao niti je pojam, dok je ideja je nešto kao pojam o utisku i liči na taj utisak.

Peri ipak ne poistovećuje kvalitativni pojam bola sa hjumovskom idejom bola zato što su pojmovi mnogo složeniji od hjumovskih ideja. Pojmovi su heterogene mentalne strukture koje sistematski uključuju identifikaciju i skladištenje informacija iz percepcije,

---

¹⁸⁴ Tye, M. (2000). str. 23.

¹⁸⁵ Tye, M. (2003).

¹⁸⁶ Tye, M. (2009).

¹⁸⁷ Perry, J. (2001a), str. 31.

zamišljanja, sećanja, planiranja, razumevanja i svake druge aktivnosti koja se može smatrati misaonom aktivnošću. Slikovita hjumovska ideja jeste važan, ali ne i jedini element pojma.

Prema Perijevom shvatanju, Hjum je bio na tragu onoga što Čalmers naziva kvalitativnim ili fenomenološkim pojmom (eng. *phenomenological concept*). Kao što smo videli, ovi pojmovi mogu biti formirani samo posedovanjem određenog iskustva i oni sadrže u sebi nešto poput hjumovske ideje. Zahvaljujući tom hjumovskom jezgru moguće je identifikovati i ponovo prepoznati javljanje istog mentalnog stanja. Mentalno, međutim, ima dvostruku prirodu, ili drugačije rečeno, dva različita aspekta kojima odgovaraju dve vrste pojmova. Čalmers govori i o psihološkim pojmovima koji takođe spadaju u naše uobičajene pojmove o mentalnom. Psihološki pojmovi sadrže opis tipičnih uzroka i posledica određenih mentalnih pojava. Kvalitativni pojmovi tiču se toga kako izgleda biti u nekom mentalnom stanju, dok se psihološki odnose na prepoznavanje uticaja koji mentalno ima na određene vrste ponašanja. Nema smisla govoriti o prioritetu jedne od ovih vrsta pojmova. Nijedna od njih nije jedina ispravna analiza svesti već pokrivaju različite aspekte svesti.¹⁸⁸ Osim toga, ove dve vrste pojmova su potpuno nezavisne i moguće je posedovati jednu vrstu pojmova o određenom mentalnom stanju bez druge vrste pojmova o istom mentalnom stanju; osim toga, nemoguće ih je dedukovati jedne iz drugih.

Još jedna važna distinkcija na koju se Peri poziva pri obrazloženju svoje pozicije jeste razlika između posedovanja iskustva i znanja o iskustvu. U slučaju pojmova koji se odnose na iskustvo najvažniji deo je kako nam iskustvo trenutno izgleda ili kako nam je u nekom ranijem trenutku izgledalo (subjektu koji poseduje pojmove). Naravno da posedujemo pojmove koji se odnose na iskustvo i kada ga ne doživljavamo (na primer, imamo pojam bola i kada ne osećamo bol). Takođe, osoba može imati nekakav pojam o osećaju koji nikada nije doživela. Osoba slepa od rođenja može razumeti da drugi imaju vizuelno isustvo kao i način na koji ono funkcioniše, ali neće imati kvalitativne pojmove koji se odnose na vizuelno iskustvo. Neko, recimo, može verovati da je belgijska čokolada vrlo ukusna i organizovati putovanje kako bi je probao. Takođe, moguće je imati pojam o osećaju koji nismo u stanju da imenujemo, ili ne znamo kako funkcioniše i ne poznajemo uzročni mehanizam.

Nisu svi elementi naših pojmova jednako važni. Mnogi pojmovi kao svoj važan deo poseduju ono što Peri naziva demonstrativnim ili prepoznavalačkim (eng. *demonstrative/recognitional*) jezgrom. Uobičajen pojam bola je, prema Periju, tipski demonstrativ, tj. prepoznavalački pojam. To je ona vrsta pojmova koja je formirana posedovanjem iskustva o kome je reč. Takav pojam uključuje hjumovsku ideju (sećanje na to kako izgleda imati to iskustvo) i po tom elementu prepoznajemo dato iskustvo (kada neko oseća bol). To je upravo karakteristika kvalitativnih pojmova.

Kvalitativne pojmove Peri će pokušati da objasni po modelu indeksičkih pojmova. Indeksički pojam je lingvistički izraz čije referencija se menja od konteksta do konteksta. Tako dve osobe koje izgovaraju isti iskaz sa istim indeksičkim pojmom (*ja, ovde, sada* i sl.) mogu govoriti o potpuno različitim stvarima. *Ja sam nastavnik filozofije* nije istinito ili

---

¹⁸⁸ Chalmers, D. (1996), str. 11.

lažno u apsolutnom smislu već u zavisnosti od toga ko i kada izgovara taj iskaz. Referencije nekih od njih (kao što su *ja* i *sutra*) ne zavise od intencije govornika, već samo od konteksta i lingvističkog značenja, dok referencija drugih (*on*, *taj čovek*) zavisi i od intencije govornika.

Prema teoriji direktne referencije indeksičkih pojmova, koju Peri kritikuje, sadržaj takvih pojmova jesu individue, objekti na koje ovi izrazi referiraju u datom kontekstu, dok je sadržaj iskaza koji sadrži ovakav izraz singularna propozicija. Prema toj teoriji, propozicije identifikujemo na osnovu istinosnih uslova. Brojni primeri su, međutim, pokazali neosnovanost ove teze. Peri navodi sledeći primer neurednog kupca (eng. *The messy shopper*):¹⁸⁹

Džon Peri u supermarketu vidi trag šećera na podu, istovremeno u ogledalu vidi osobu sa kolicima za kupovinu ka kojoj trag vodi i shvata da: 1) “Taj čovek pravi nered”. Peri, zatim, krene ka osobi želeći da je upozori da joj je pocepana vreća sa šećerom. Ali, on uočava da je reč o njegovom odrazu u ogledalu, pogleda u svoja kolica i izgovara: 2) “*Ja pravim sav taj nered*”.

Peri koristi indeksičke pojmove da bi izrazio svoja verovanja. Ovi indeksički pojmovi su esencijalni u smislu da kada bismo ih zamenili drugim izrazima koji imaju istu referenciju, uništili bismo moć objašnjenja njegovog ponašanja ili bismo barem morali da dodamo još neke pretpostavke kako bismo ga sačuvali. Pretpostavimo da je Peri u supermarketu u degolovskom stilu rekao: 3) “Verujem da Džon Peri pravi sav taj nered” – time ne bi objasnio zašto je zastao i pogledao u sopstvena kolica, jer da bi to objasnio morao bi da doda i: 4) “Verujem da sam ja Džon Peri”, pa bi ponovo upotrebio indeksički pojam.

Razmotrimo primer pažljivije. Kada je u trenutku *t2* izgovorio 2) “*Ja pravim sav taj nered*”, Peri je stekao novo znanje koje nije posedovao u *t1* kada je izgovorio 1) “*Taj čovek pravi nered*”. Prema teoriji direktne referencije, sadržaj iskaza je singularna propozicija “*Džon Peri pravi nered*”, pa bi se na osnovu ove teorije moralo tvrditi da je i u trenutku *t1* Peri znao istu propoziciju kao i u *t2*, čime ne bismo mogli da objasnimo njegovo novo znanje, kao ni to zašto je onda zastao i pogledao u svoja kolica. Teorija direktne referencije, prema tome, ne pruža zadovoljavajuće objašnjenje.

Mogli bismo da zaključimo još nešto o ovom primeru. U *t1*, kada je ugledao u ogledalu osobu koja prosipa šećer i izgovorio 1) “*Taj čovek pravi nered*”, u tom trenutku Peri je isto tako mogao da veruje i: 3) “*Ja ne pravim nered*”. Prema teoriji direktne referencije, sadržaji ova dva iskaza su kontradiktorne propozicije, što znači da Peri veruje i propoziciju i njenu negaciju. Ali Peri je, po pretpostavci, racionalna osoba, bilo bi pogrešno zaključiti da protivreči sam sebi. Samim tim, teorija direktne referencije je i prema ovoj analizi pogrešna.

---

¹⁸⁹ Perry, J. (1979).

Referencijalizam ili teorije direktne referencije je, da ponovimo, teza da vlastita imena ili indeksički pojmovi doprinose istinosnim uslovima iskaza u kojima se javljaju samo svojom referencijom. Referencija je po pravilu neki konkretni entitet, kao osoba Džon Peri, ili neko specifično mesto ili vreme, kao 1.maj 2020. ili Kragujevac.

Nasuprot referencijalizmu, deskriptivizam je teza da je sadržaj istinosnih uslova vlastitih imena ili indeksičkih pojmova identifikujući uslov, pa je njihova referencija bilo šta što zadovoljava taj uslov. Na primer, smisao imena *Džon Peri* nije osoba (individua) koja se tako zove, kao što bi referencijalisti tvrdili, već deskriptivni uslovi koje individua mora da ispuni da bi ime na nju bilo tačno primenjeno, recimo “Američki filozof koji je napisao *Knowledge, Possibility, and Consciousness*”. Osoba za koju se ispostavi da zadovoljava te deskriptivne uslove (Peri u aktualnom svetu) postaje referencija (ali ne i smisao) imena.

Referencijalizam nailazi na dva problema koja deskriptivizam rešava. Prvi problem je primetio Frege,¹⁹⁰ u pitanju je problem koreferencije: posledica referencijalizma je da bilo koja dva koreferentna imena imaju isti smisao, što naravno nije uvek slučaj jer dva koreferentna imena mogu imati različitu kognitivnu vrednost. Frege je zbog toga tvrdio da smisao imena nije referencija već samo deskriptivni način predstavljanja te referencije (*eng. descriptive mode of presentation*). Drugi problem, koji je uočio Bertrand Rasel,¹⁹¹ tiče se nepostojanja objekata referencije kod nekih pojmova (na primer *Sadašnji kralj Francuske, Deda Mraz, Pegaz* i sl.) uprkos tome što imaju značenje. Rasel je ovaj problem rešio tvrdeći da sva imena (*Hesperus, Fosforus, Pegaz* i dr.) imaju deskriptivni sadržaj.

Uprkos prednostima u rešavanju pomenutih problema i deskriptivizam nailazi na teškoće u suočavanju sa argumentom iz protivčjenjeničkih istinosnih uslova.¹⁹² Sama mogućnost zamislivosti da postoji svet u kome, recimo Frenklin nije izumeo bifokalne naočare, prema Perijevom mišljenju pokazuje da opis ne određuje referenciju imena *Frenklin*, odnosno, da opisom nisu određeni identifikujući uslovi.

U pokušaju prevazilaženja problema sa kojima se suočavaju oba stanovišta, Peri će prihvatiti sadržajni pluralizam i zadržati i referencijalni i deskriptivni sadržaj (koji on zove refleksivnim sadržajem). Ova pozicija zove se refleksivno-referencijalnom teorija (*eng. reflexive-referential theory*).

Tačno je da se značenje delom sastoji od relacija lingvističkih izraza i drugih stvari u svetu, ali takođe jezik sadrži i izraze čije značenje podrazumeva refleksivni element. Indeksički pojmovi kao što su *ja, ovde, sada* i dr., čija je semantička vrednost određena kontekstom upotrebe, pružaju model za razumevanje pluraliteta sadržaja, ali novina Perijevog pristupa je u tome što će refleksivnost proširiti izvan upotrebe indeksičkih pojmova i tvrditi da ona igra presudnu ulogu u lingvističkoj komunikaciji.

---

¹⁹⁰ Frege, G. (1892/1992).

¹⁹¹ Rasel, B. (1905/1992).

¹⁹² Perry, J. (2001b), poglavlje 5.

Prema Perijevoj refleksivno-referencijalnoj teoriji, referencijalni sadržaj one izjave koja uključuje direktni referencijalni termin jeste sadržaj o specifičnoj individui.¹⁹³ Ovaj referencijalni sadržaj odgovara jednom sloju sadržaja, onom dostupnom kada su fiksirane sve činjenice o značenju i kontekstu upotrebe. Prema tome, rečenice 1) i 2), u nastavku, izražavaju isti referencijalni sadržaj obeležen sa 1-2)*.

1) Hesperus je Hesperus

2) Hesperus je Fosforus

1-2)* Venera je Venera

S obzirom na to da je svaka stvar nužno identična samoj sebi, ovaj referencijalni sadržaj korespondira sa nužnom istinom. Ipak, dok je 1) trivijalan iskaz, to ne važi za 2) koji je informativan. Otkuda ova razlika kada im je referencijalni sadržaj isti? – U odgovoru, Peri se poziva na to da ova dva iskaza imaju različit refleksivni sadržaj, usled čega subjekt može prema njima da zauzme različite kognitivne stavove.

Različiti refleksivni elementi rečenica ispoljeni su specifičnim propozicijama koje igraju važnu kognitivnu ulogu u našim mislima i akcijama. To su refleksivne propozicije koje izražavamo imajući u vidu sve relevantne činjenice o značenju upotrebljenih izraza i kontekstu njihove upotrebe.

Refleksivni sadržaj iskaza je sledeći:

(1r) *Onaj objekat koji je označen ovim izricanjem “Hesperus” jeste onaj objekat označen ovim izricanjem “Hesperus”.*

(2r) *Onaj objekat koji je označen ovim izricanjem “Hesperus” jeste onaj objekat označen ovim izricanjem “Fosforus”.*

(Podebljan je predmetni sadržaj propozicije dok su identifikujući uslovi u kurzivu).

Oba refleksivna sadržaja su deskriptivna, ali je samo 2r) informativno, pa to čini iskaz 2) informativnim. Kognitivna razlika ispoljava se u tome što jedna osoba može znati 1), a da pri tom ne zna 2).

Na ovom mestu treba napomenuti sledeće: Raselijanska propozicija odgovara Perijevom referencijalnom sadržaju, ali i refleksivni sadržaji jednog verovanja su, prema Perijevom mišljenju propozicije koje iznose kontekstualne uslove izricanja jednog verovanja. Fregeovo shvatanje po kojem se propozicije identifikuju po istinitosnim uslovima Peri negira i naziva “doktrinom propozicije”.¹⁹⁴ Jedan od problema na koji Peri ukazuje je da, prema ovoj doktrini, iskazi koji sadrže indeksičke izraze ne bi ni izražavali propoziciju zato što nisu ni istiniti ni lažni u apsolutnom smislu, već samo u zavisnosti od konteksta. Osim toga, dok Frege insistira da su misli (propozicije) istinite ili lažne u apsolutnom smislu, Peri uzima u obzir protivčinjeničke situacije zbog čega tvrdi da bi se

---

¹⁹³ Perry, J. (2001b), str. 9 – 15.

¹⁹⁴ Perry, J. (1979), 6-8 str.

istinosna vrednost jedne propozicije (raselijanske) menjala kroz moguće svetove.¹⁹⁵ Ovaj problem rešava se uzimanjem u obzir refleksivnog sadržaja verovanja, odnosno detaljno specifikovanim kontekstom verovanja. Zato će Peri govoriti o refleksivnoj propoziciji kao onoj koja postvlja identifikujuće uslove za verovanje.

Lingvističke konvencije dovode u vezu imena sa imenovanim individuama i indeksičke pojmove sa identifikujućim uslovima. Doprinos imena i indeksičkih pojmova referencijalnom sadržaju jesu individue i identifikujući uslovi. Refleksivni sadržaj smatra se odgovornim za sazajnu vrednost imena i indeksičkih pojmova. Različite reči istog referencijalnog sadržaja mogu imati različiti refleksivni sadržaj, a to može biti sve što nam je potrebno za teoriju referencije.¹⁹⁶ Najvažnija ideja je da je moguće povući razliku između različitih nivoa sadržaja naših tvrđenja, verovanja i iskaza, odnosno, da svaka izgovorena rečenica, kao akt izražavanja ili formiranja misli ili verovanja, nosi više sadržaja. Kao posebno značajne Peri izdvaja referencijalni i refleksivni sadržaj. Kada opisujemo svoja verovanja, mi to najčešće činimo pozivajući se na predmetni sadržaj: stvari, ljude, mesta ili događaje koje opažamo. Kažemo, recimo, da verujemo da je Drecke napisao neku knjigu, a ne da verujemo o pojmu “Drecke” da je to pojam o osobi koja je napisala neku određenu knjigu. Ali u slučajevima kao što je ovaj nije reč o nekim dodatnim verovanjima, već o različitim sadržajima istog verovanja.

Ovo su elementi Perijevog učenja koji su već izloženi u njegovom prethodnom radu o indeksičkim pojmovima i demonstrativima.¹⁹⁷

Ono što Peri ima u vidu pod refleksivnim sadržajem može se najbolje ilustrovati primerima:

Na konferenciji Američkog filozofskog društva Peri sreće Dreckea ne znajući da je to Drecke, upušta se u razgovor sa njim i preporučuje mu knjigu sledećim rečima: 1) “Fred Drecke je napisao *Knowledge and the flow of information*”. Njegov sagovornik mu odgovara: 2) “Ja sam napisao *Knowledge and the flow of information*”. Peri shvata (stiče novo verovanje): 3) “Vi ste napisali *Knowledge and the flow of information*”.

Predmetni (ili referencijalni) sadržaj sva tri verovanja je isti – verovanja se odnose na isto stanje stvari – zato što izrazi *Drecke*, *Ja* i *Vi* referiraju na istu osobu. Nije moguće povući razliku između pomenutih iskaza pozivajući se na predmetni sadržaj. Iako u opisanoj konverzaciji sva tri verovanja izražavaju istu raselijansku propoziciju, Peri je naučio nešto novo, zato što se razlikuje njihov refleksivni sadržaj.

Na primeru, to izgleda ovako:

1) “Fred Drecke je napisao *Knowledge and the flow of information*”.

---

¹⁹⁵ Perry, J. (1979), str. 13.

¹⁹⁶ Na isti način se rešava i problem praznih imena (*Pegaz*, *Deda Mraz*, *Okrugli kvadrat*). Njihova upotreba nema referencijalni sadržaj, ali zato postoji refleksivni sadržaj kojim se može objasniti njihova sazajna vrednost (za više detalja videti: Peri, 2001b: 8. poglavlje)

¹⁹⁷ Perry, J. (1979).

Rečenica (4) “Taj čovek (odnosi se na Dreckea) je napisao *Knowledge and the Flow of Information*”.

Referencijalni sadržaj (4) je (4r) “Drecke je napisao *Knowledge and the Flow of Information*”. Ali kao što je Peri već pokazao, osoba može znati (4r) a da ne zna (4). Prema tome, saznati (4) može značiti proširenje znanja čak i u situaciji kada osoba zna (4r). Uprkos tome što (4) i (4r) imaju isti referencijalni sadržaj, ova mogućnost obezbeđena je time što se razlikuju po refleksivnom sadržaju. Refleksivni sadržaj omogućuje klasifikaciju kognitivnih događaja pomoću njihovih istinitosnih uslova (koji se tiču konteksta).

Refleksivni sadržaj 4):

(4)* “Osoba na koju ukazuje onaj ko izgavara (4) jeste pisac *Knowledge and the Flow of Information*.”

Veoma je važno da se kod (4)* uoči da ovaj sadržaj nikako nije deo predmetnog sadržaja (4). (4) se javlja kao deo specifikacije (4)*, i ne može biti deo svog sopstvenog predmetnog sadržaja.

Refleksivni sadržaj je, dakle, ključan za razumevanje ne samo indeksičkih pojmova, već i načina na koji su misli povezane sa percepcijom u slučajevima kvalitativnih pojmova. Prema Perijevom mišljenju, zanemarivanje refleksivnog sadržaja je razlog zbog kojeg dualizam izgleda uverljivo.

Imajući u vidu da je osnov problema svesti u činjenici da fenomenalna svest koju poznajemo iz perspektive prvog lica nimalo ne liči ni na koju aktivnost koja se može opaziti u nervnom sistemu, rešavanje tog problema svesti svodi se na odgovor na pitanje: kako je moguće da su dve stvari koje izgledaju tako različito ipak jedna ista stvar? U rešavanju ove problematike, Peri je ubeđen da fizikalizam mora priznati da se svest o sopstvenom iskustvu epistemički razlikuje od opažanja moždanih stanja ili čitanja o njima, odnosno da fizikalizam mora dozvoliti dve različite vrste znanja, kao i dve različite grupe pojmova koje im odgovaraju. Zato Peri i povezuje Fregeov problem informativnosti iskaza identiteta (kako je moguće da su iskazi identiteta informativni) sa problemom svesti. Ovaj semantički obrt ključan je za Perijevu odbranu fizikalizma. Rešenje problema svesti tako postaje rešenje Fregeove zagonetke – fizikalizam treba da objasni zašto fizički i kvalitativni fenomeni izgledaju tako različito, uprkos tome što se radi o jednom istom entitetu. Novina u odnosu na druge autore koji se pozivaju na dva različita modusa prezentacije, ili dve različite vrste znanja, jeste u tome što Perijevo objašnjenje nije na nivou onoga što se zna (nivo predmetnog sadržaja), nego na nivou onoga što je uključeno u saznavanje, a to je nivo refleksivnog sadržaja.¹⁹⁸ U primeru sa neurednim kupcem, kao i u primeru sa Dreckeom, reč je o prepoznavalačkom znanju (eng. *recognitionnal knowledge*). Upravo je to ona vrsta znanja koja se javlja kada dovedemo u vezu perceptivno iskustvo i odgovarajući pojam.

---

¹⁹⁸ Perry, J. (2001a), str. 207.

9.3.1 Perijev odgovor na argument na osnovu novog znanja

Pogledajmo kako se ove Perijeve ideje o reflektivnom sadržaju mogu primeniti na slučaj Merinog novog znanja u ranije razmotrenom argumentu protiv fizikalizma.

Deo sadržaja Merine misli: “Ovako izgleda videti crveno” po izlasku iz crno-bele sobe i opažanju crvenog paradajza jeste nešto novo što je ona naučila, ali se tiče reflektivnog, a ne predmetnog sadržaja. Modus prezentacije razlikuje Merin introspektivni pristup iskustvu viđenja boje od njenog naučnog pristupa. Ovaj modus predstavljanja ne uključuje novo svojstvo (prethodno nepoznat aspekt moždanog stanja) već zavisi od novog načina na koji su njene reprezentacije povezana sa svetom i jedna sa drugom (baš kao što je Peri u drugom primeru naučio nešto novo i pojam “Drecke” koji je već posedovao doveo u vezu sa novim preceptivnim iskustvom).

Kada je u pitanju argument na osnovu novog znanja, Mari je, dakle, naučila nešto novo – njena verovanja su se promenila u smislu da su se promenili istinosni uslovi, ali ona, prema Perijevom mišljenju, nije naučila novu činjenicu. Pretpostavka da je naučila novu činjenicu počiva na pogrešnoj predstavi o relaciji između znanja i stvarnosti, epistemologije i metafizike. Peri analizira taj pogrešni prelaz sa epistemološkog na ontološki nivo i izlaže sledeću strukturu argumenta koja ga otkriva:

- 1) pre viđenja crvenog Meri ima potpuno fizikalno znanje;
- 2) sve fizičke činjenice saznaju se pod nekom fizikalnom konceptualizacijom;
- 3) Meri ima znanje o svim fizičkim činjenicama;
- 4) Meri je naučila nešto novo kada je videla crveni paradajz;
- 5) Meri nema potpuno znanje pre izlaska iz sobe;
- 6) svako novo znanje mora da bude znanje o nekoj novoj činjenici;
- 7) Meri ne zna sve činjenice pre izlaska iz sobe;
- 8) postoje činjenice koje nisu fizičke činjenice;

Dakle, fizikalizam nije istinit.

Peri će osporavati 6) – tvrdiće da je moguće novo znanje o istoj činjenici, odnosno, moguća su različita znanja bez promene u sadržaju onoga što se zna. Verovanje u 6) Peri smatra krucijalnim za argument na osnovu novog znanja i smatra ga greškom predmetnosti (eng. *subject matter fallacy*). Greška predmetnosti je posledica prihvatanja pretpostavke predmetnosti (eng. *subject matter assumption*).¹⁹⁹ Pretpostavka predmetnosti podrazumeva da je sadržaj verovanja ono što je verovano o nečemu, kao i da se sadržaj znanja iscrpljuje u onome što se zna o predmetu znanja (svojstvima, događajima, pojavama, osobama i sličnom). Peri kritikuje ovu pretpostavku smatrajući da postoje različiti načini na koje se ista činjenica može znati – za identifikaciju određenog znanja važan je i način na koji smo

---

¹⁹⁹ Perry, J. (2001a), str. 20, 68, 113-115, 173.

ga stekli, a ne samo činjenica (predmet) na koju se odnosi. Perijeva pozicija uključuje analizu Merinog kvalitativnog pojma kao demonstrativnog pojma koji ukazuje na njeno trenutno iskustvo, kao i insistiranje na nemogućnosti da se znanje koje sadrži demonstrative izvede iz znanja o spoljašnjim objektima.

S obzirom na to, Meri po izlasku iz sobe shvata, odnosno, formira sledeća verovanja:

- 1) Ovako izgleda imati moje trenutno iskustvo.
- 2) Ovako izgleda za mene sada da vidim crveno.
- 3) Ovako izgleda videti crveno.²⁰⁰

Prva dva verovanja tiču se partikularnih događaja, ličnog iskustva, i kao takva ne govore ništa o tome kakav je zaista svet – samim tim nisu ni problem za fizikalizam. Da bi Meri mogla da formira verovanje 3), ona već mora da poseduje neki pojam o subjektivnom karakteru iskustva viđenja crvene boje. Ona zna da ljudi generalno imaju iskustvo o kome je reč, kao i da to iskustvo karakteriše izvesno kvalitativno svojstvo Q_c (kvalija crveno). Peri smatra da je Meri u crno-belom sobi, na osnovu svojih opsežnih studija, formirala pojam Q_c , odnosno, naučila definiciju subjektivnog karaktera Q_c : kvalija crveno je subjektivni karakter viđenja crvene boje koji se po pravilu javlja kod ljudi kada gledaju u crvene stvari. Pojam Q_c je ontološki neutralan, u pitanju je samo funkcionalni opis određene pojave.²⁰¹

Meri je, dakle, još u crno-belom sobi imala sledeće verovanje:

- 4) Q_c je subjektivni karakter viđenja crvenog (po definiciji) (ili: Q_c je ono kako izgleda videti crveno).

Po izlasku iz sobe i nakon viđenja crvenog paradajza, iz 3) i 4) ona zaključuje:

- 5) Q_c je ovaj subjektivni karakter (ili: *Ovako izgleda videti crveno*).

Pošto je stekla vizuelno iskustvo crvene boje izraženo verovanjem 3) i dovela ga u vezu sa različitim objektima za koje je već znala koje su boje, kombinujući ih sa 4) ona je formirala i verovanje 5). Upravo je verovanje 5) verzija Merinog novog znanja koje sa sobom nosi fregeovsku zagonetku. Očigledno je da se 4), ono što je znala, i 5), njeno novo znanje, razlikuju. Objašnjenje novog znanja svodi se na objašnjenje razlike ova dva verovanja. U čemu je razlika? Propozicije 4) i 5) moraju imati različite istinosne uslove zbog toga što je 4) Meri znala u sobi, dok je 5) naučila tek kada je iz nje izašla. Ali otkud ti različiti istinosni uslovi? Ako se uzme u obzir da pojmovi u tim iskazima imaju istu referenciju, zar ne bi i iskazi trebalo da imaju iste istinosne uslove – verovanja su istinita ako i samo ako je kvalija *crveno* subjektivni karakter viđenja crvenog. Zato Peri razliku između verovanja objašnjava pozivanjem na njihove različite refleksivne sadržaje.

---

²⁰⁰ Perry, J. (2001a), str. 95.

²⁰¹ Reč je o onoj vrsti pojmova koje Čalmers naziva psihološkim, razlikujući ih od kvalitativnih pojmova.

Ipak zar ne postoji nešto o samoj kvaliji *crveno* što Meri nije znala u crno-beloj sobi, a što bi objasnilo pomenutu razliku između “Qc je Qc” (što je svakako znala u sobi) i 5)? Zar ne postoji nov način predstavljanja stanja na koje Qc referira, dodatni, nefizički aspekt tog stanja, koji je Meri otkrila tek kad je napustila sobu – kako inače objasniti to da 5) donosi novo znanje?

Meri je naučila da prepozna crvenu boju – psihološki pojam koji je posedovala u sobi spojila je sa kvalitativnim pojmom. Njeno novo znanje je slučaj prepoznavalačkog znanja, analogno znanju koje stičemo kada upoznamo osobu o kojoj već imamo formiran pojam, kao (prisetimo se) u primeru Perijeovog susreta i razgovora sa Dreckeom. Podsetimo se:

“Fred Drecke je napisao *Knowledge and the flow of information*”.

“Ja sam napisao *Knowledge and the flow of information*”. (Izgovara sâm Drecke)

“Vi ste napisali *Knowledge and the flow of information*”. (Odnosi se na Dreckea)

Predmetni sadržaj sva tri verovanja je isti zato što pojmovi *Drecke*, *ja* i *Vi* referiraju na istu osobu, ali je Peri ipak naučio nešto novo. Promena se desila, ne u pogledu referencije verovanja, već s obzirom na reflektivni sadržaj. Isto tako istinosni uslovi verovanja su različiti jer je različit reflektivni sadržaj iskaza. Propozicije kojim bismo izrazili reflektivne sadržaje bile bi različite, uprkos tome što je reč o istom predmetnom sadržaju (tzv. raselijanska propozicija kojom određujemo istinosne uslove samo uzevši u obzir na šta pojmovi koji čine verovanje referiraju bila bi ista za sva tri verovanja).

Na isti način treba razumeti i slučaj sa Meri koja je naučila nešto novo iako je predmetni sadržaj njenih verovanja 3), 4) i 5) isti. Novo Merino znanje, dakle, nije na predmetnom nivou, niti se može napraviti razlika između iskaza 4) i 5) pozivajući se na predmetni sadržaj. Nije u pitanju ni nova činjenica, novo znanje je na reflektivnom nivou. Reflektivni sadržaji iskaza 3), 4) i 5) se razlikuju. Ova razlika nastala je nakon prvog iskustva viđenja crvenog. Promene su nastale u uslovima pod kojima verujemo iskaze 3), 4) i 5), u vezi pojmova (koji su sadržani u iskazima) sa objektivnim svetom. Predmet Merinih verovanja je isti, ali je način na koji o tom predmetu misli promenjen. Postoje, dakle, neka znanja koje je moguće steći samo relevantnim iskustvom.

Razmotrimo detaljnije relevantna Merina verovanja. Pod kojim uslovima Meri veruje 3), 4) i 5)?

3) je istinito ako i samo ako je akt unutrašnje pažnje sa kojim je povezano verovanje 3) usmeren na subjektivni karakter iskustva viđenja crvenog.

4) je istinito ako i samo ako je poreklo pojma *Qc* koji Meri poseduje subjektivni karakter iskustva viđenja crvenog.

5) je istinito ako i samo ako je akt unutrašnje pažnje sa kojim je povezano verovanje 5) usmeren na poreklo pojma *Qc* koji Meri poseduje.

a) Reflektivni istinosni uslovi za verovanje 3) (koje Meri poseduje još u crno-beloj sobi): verovanje 3) je istinito ako i samo ako je poreklo Merinog pojma *Qc*, pojma koji je

sadržan u verovanju 3), generalno, subjektivni karakter iskustva viđenja crvenog. Verovanje 3) je nezavisno od trenutnog posedovanja iskustva, pojam Qc je formiran čitanjem stručnih tekstova i knjiga – analogan je pojmu Dreckea koji Peri poseduje pre nego što upozna, odnosno, prvi put sretne Dreckea.

b) Verovanje 4) – analogno je Perijevom verovanju nakon što se Drecke predstavi, to verovanje je povezano sa Perijevim perceptivnim iskustvom o Dreckeu. Merino verovanje 4) je povezano sa percipiranjem crvenog. Refleksivni istinosni uslovi za 4) isti su kao i za 3), ali nisu isti uslovi za verovanje 4) kao što su za verovanje 3). Verovanje 4) je istinito ako i samo ako se čin unutrašnje pažnje (sa kojim je u vezi verovanje 4)) odnosi na doživljeno iskustvo viđenja crvenog.

c) Verovanje 5) je ono koje Džekson smatra problematičnim. To je verovanje o onom što ljudi generalno doživljavaju kada vide crvene stvari i čini se da je Meri to trebalo da zna još u sobi, jer zna sve fizičke činjenice o bojama i percipiranju boja. Predmetni sadržaj iskaza 5) je isti kao i iskaza 3) i 4), ali se refleksivni sadržaj razlikuje: verovanje 5) je istinito ako i samo ako se čin unutrašnje pažnje (sa kojim je u vezi verovanje 5)) odnosi na poreklo Merinog Qc pojma.

Novi istinosni uslovi Merinog verovanja rezultat su promene koja se dešava kada Meri ugleda crveni paradajz i nauči kako izgleda videti crveno. Promena se ne dešava usled promene referencije verovanja.

Meri je naučila nešto novo – ali šta? Da bismo ovo objasnili ne treba nam nefizičko svojstvo već šira teorija o sadržaju misli. Ovaj problem nema nikakve veze sa fizikalizmom ili dualizmom već sa prihvatanjem ili odbacivanjem pretpostavke predmetnosti.²⁰² Ključ je u dva različita načina na koja je moguće misliti o jednoj te istoj stvari – u fregeovskoj informativnosti identiteta. Drugim rečima, neophodno je napustiti pretpostavku predmetnosti.

Odbacivanje pretpostavke predmetnosti omogućava nam da objasnimo, prema Perijevom mišljenju, šta je Meri naučila kada je izašla iz Džeksonove crno-bele sobe, a da odgovor bude u skladu sa fizikalističkom pozicijom:

Meri je stekla novo znanje izraženo verovanjem 5) “ Qc je ovaj subjektivni karakter”. Qc se odnosi na pojam fenomenalnog karaktera viđenja crvenog, pojam koji je bio dostupan Meri i u crno-belom sobi, dok demonstrativ *ovaj* treba da ukaže na kvalitet koji je Meri postao dostupan tek kada je videla crveni paradajz. Jasno je da, ako se pozivamo samo na predmetni sadržaj – samo na svojstva i relacije koji čine 5) istinitim – onda nije moguće razlikovati 5) od drugih iskaza koje je Meri znala pre napuštanja sobe kao i u slučaju iskaza identiteta Fregeove zagonetke. Problem u vezi sa informativnošću iskaza identiteta rešava se pronalaženjem razloga za činjenicu da je iskaz oblika “A je B” informativan, dok to ne važi za iskaz “A je A”. Drugim rečima, prvi iskaz podrazumeva dva različita načina mišljenja o istom objektu dok drugi iskaz to ne podrazumeva.

---

²⁰² Perry, J. (2001a), str. 102.

Informacija i jeste ukazivanje na dva različita načina razmišljanja o istoj stvari. Pretpostavljajući da je iskaz “A je B” istinit i informativan mi pretpostavljamo da su u tom slučaju dva pojma (“A” i “B”) asocirana sa dva različita načina mišljenja o referenciji. Prema pretpostavci predmetnosti, međutim, trebalo bi da pretpostavimo da se referencije ova dva pojma odnose na dva različita svojstva. Očito je da je pretpostavka predmetnosti lažna, jer se u nekim slučajevima dešava da imamo dva pojma, dva načina mišljenja, ali samo jedan objekat ili jedno svojstvo.

Sve u svemu, Peri tvrdi da je Meri, kada je izašla iz crno-bele sobe i videla crveni paradajz po prvi put u poziciji da o crvenoj boji misli kao o “ovoj boji”. Njeno novo znanje zato treba objasniti ovim novim načinom mišljenja koji je stekla, a ne novim objektom o kojem misli.²⁰³ Isto važi i za kontingentnost u slučaju kada pretpostavljamo da bol može biti nešto drugo, a ne aktivnost C vlakana. Ta kontingentnost se objašnjava pozivanjem na dva različita načina razmišljanja o jednom istom fenomenu.

Iz perspektive Strategije, dakle, lažna je fizikalistička dilema između poricanja da je Meri saznala nešto novo i prihvatanja da novo znanje uključuje nov predmetni sadržaj (ili barem delom nov), odnosno nekakav nefizički aspekt njenog moždanog stanja.

Problem je u tome što Merino novo znanje ne može biti identifikovano sa predmetnim sadržajem iskaza koji Meri izražava, ni sa predmetnim sadržajem verovanja koje Meri misli. Merino novo epistemičko stanje koje ona izražava izjavljujući: “Ovako izgleda videti crveno” istinito je samo ako je *to* stanje isto kao ono u kome se ljudi pod normalnim okolnostima nalaze kada vide crveno. To je reflektivni sadržaj Merinog verovanja i on čini njeno novo znanje.²⁰⁴ Ukoliko se oslonimo samo na predmetni sadržaj, nećemo moći da objasnimo pojedine vrste znanja kao ni pojedine vrste pojmova.

Izmenimo malo priču o Meri kako bismo ukazali na nezavisnost kvalitativnih i psiholoških pojmova i njihovog sticanja. Posle napuštanja Džeksonove sobe, pre izlaska u svet, Meri ulazi u sobu Martine Nida-Rumelin²⁰⁵ u kojoj se nalaze uzorci boja, kvadrati u različitim bojama na zidovima, bez upućivanja na to koja je koja boja. Ulaskom u ovu sobu, Meri će steći iskustvo koje ranije nije imala, imaće i neke utiske o bojama i iskustvu koje doživljava (crveno je bliže narandžastom nego plavom, zeleno joj se najviše dopada...), ali neće znati koja je koja boja niti će znati kako se one zovu. Može im dati neka svoja imena – recimo da crveno zove “vau”. Formiraće nove kvalitativne pojmove, recimo, *Qvau* – kvalitativni pojam čiji je predmet kvalija crveno. Imajući u vidu naučne osnove koje poseduje, ona uvodi termin *Qvau* za subjektivni karakter iskustva viđenja vau boje. Meri sada poseduje dva pojma crvenog i dva pojma iskustva viđenja crvenog: *Qc* i *Qvau*. Ova dva pojma nisu povezana. Među idejama koje su u vezi sa prvim pojmom su sledeće: Biti imenovan *Qc*, biti subjektivni karakter koji se pojavljuje kada neko vidi crveno, biti predmet različitog istraživanja, i sve drugo što se zna o *Qc* u vreme kada je pisana literatura

---

²⁰³ Perry, J. (2001a), str. 19.

²⁰⁴ Perry, J. (2001a), str. 30.

²⁰⁵ Martine Nida-Rumelin, (1998).

koju je Meri pročitala. Pošto nema slika u sećanju, memorijskih slika koje su povezane sa njenim pojmom, ona ga ne može primeniti na iskustvo viđenja crvenog uzorka. Njen drugi pojam je nov pojam, formiran tek kad je ušavši u drugu sobu videla crveni uzorak. Među idejama u vezi sa ovim pojmom su: biti imenovan *Qvau*, biti subjektivni karakter koji se pojavljuje kada neko vidi *vau*, ali i memorijska slika koja joj omogućava da prepozna *vau* i *Qvau* u nekoj drugoj prilici kao i da ih zamisli kada odgovarajući uzorak nije pred njom. Ova dva pojma su o istoj stvari, o *Qc* (o kvaliteti *crveno*, o tome kako izgleda imati iskustvo viđenja crvenog), ali ovaj identitet nije prisutan u Merinom kognitivnom sistemu, jer pojmovi nisu povezani. Meri ne prepoznaje *Qc*, subjektivni karakter iskustva viđenja crvenog, kada ga prvi put sretne. Sada je očigledno da ne možemo naći Merino novo znanje na nivou predmetnog sadržaja. Meri je već verovala da je *Qc* subjektivni karakter iskustva viđenja crvenog. Njen novi pojam *Qvau* je takođe o *Qc*. Pre nego napusti Martininu sobu ona gledajući u crveno misli 6) “Ovo je *Qvau*”. Kada napusti sobu i vidi crveni paradajz ona shvata: 7) “*Qvau* je *Qc*” i dovodi u vezu ta dva pojma, pa sada zna da ta dva pojma imaju istu referenciju; to nije znala u Martininoj sobi, mogla je čak i da zamisli da *Qvau* nije *Qc*. Drugim rečima, njeno verovanje se menja, ali se ne tiče neke nove činjenice u svetu niti nekog novog svojstva.

Razmotrimo mogućnost da u Martininoj sobi Meri prepostavi: 8) “*Qvau* nije *Qc*”. *Qvau* i *Qc* su jedno isto subjektivno stanje i ne postoji mogućnost da jedna stvar nije jednaka samoj sebi, dakle 8) ne može biti istinito. Međutim, reflektivni sadržaj 8) je kontingentna propozicija, grubo rečeno, da subjektivni karakter iskustva koje je doživela gledajući u uzorak boje u Martininoj sobi (i kojeg se seća) nije isti kao subjektivni karakter onog iskustva koje je izvor porekla pojma koji je stekla u Džeksonovoj sobi. 8) je zamislivo za Meri dok je u Martininoj sobi jer je njegov reflektivni sadržaj konzistentan sa reflektivnim istinosnim uslovima njenih verovanja. Kada Meri napravi sledeći korak i vidi crveni paradajz i njena verovanja se menjaju pa ona shvata 7) *Qvau* je *Qc*, odnosno da je *vau* crvena boja. Od tog trenutka 8) više nije zamislivo za nju. Dok je 7) nužna istina, ali je kontingentno da dva pojma referiraju na istu stvar, odnosno, kontingencija je na reflektivnom nivou; 8) je kontingentni iskaz, nije kontradikcija, iako je u pitanju jedno isto mentalno stanje.

Oblast onoga što je zamislivo za Meri se, očigledno, menja pod vidom njenog novog znanja. Zamislivo i moguće od tog trenutka se poklapaju. Naravno, nije bilo moguće da Meri napravi ovaj korak a priori. Zamislivost 8), da *Qvau* nije *Qc*, obezbeđena je specifičnim Perijevim shvatanjem denotacije i referencije koje dozvoljava da se referencija i denotacija termina nezavisno određuju: može se desiti da pojam denotira na jednu stvar, a da referira na drugu. Referencija termina nije stvar denotacije već je utvrđena kontekstualnim činjenicama formiranja pojma i njegovom daljom primenom. Uloga referencije, kao i opisivanja, je u tome što doprinosi propozicionalnom sadržaju, dok je denotiranje vrsta signacijskog mehanizma kao u slučaju imenovanja kod vlastitih imena. Termin designira objekat pomoću konvencije tako što određeni objekat zadovoljava konvencionalne identifikujuće uslove.²⁰⁶

---

²⁰⁶ Perry, J. (2001a), str. 30-32, 185.

Kao model za razumevanje razlike između referencije i denotacije Peri navodi primer sa terminom “jednorog”:

Pod pojmom jednoroga uobičajeno podrazumevamo mitsko biće, ali prema nekim objašnjenjima, navodi Peri, poreklo pojma je u posmatranju i, očigledno pogrešnom, tumačenju kozoroga (postojeće životinje). Zamislimo sada situaciju u kojoj lovci na jednoroge nastavljaju da primenjuju ovaj pojam na kozoroge. Svaki put kada bi se ispostavilo da su umesto mitskog bića sa jednim rogom greškom ulovili životinju mutanta sa dva roga, oni bi nastavljali svoju potragu za pravim jednorogom, ali referirajući i dalje na kozoroge. Na taj način referencija pojma je očuvana (kozorog), ali je njegova denotacija prazan skup, odnosno, nepostojeći jednorog.²⁰⁷

Vratimo se sada na Merin slučaj: Poreklo pojma *Qvau* koji Meri poseduje nije identično poreklu pojma *Qc*. Posledica ove razlike u poreklu je različita referencija pojmova, dok oba denotiraju isto svojstvo. Refleksivni sadržaj Merinog verovanja iz Martinine sobe je kontingentni iskaz o poreklu njenih pojmova. Uslovi formiranja dva nezavisna pojma nisu identični iako se radi o istom svojstvu na koje ukazuju.

Slična je situacija mogla da se dogodi i sa pojmom *bol*. Zašto je *bol* jedino stanje koje se uklapa u pojam *bola* i jedino koje je denotirano pojmom *aktivnosti C vlakana*? Da li je moglo da dođe do greške prilikom identifikacije bolnog oseta i ogovarajućih neuroloških aktivnosti? Takva greška bila bi analogna primeru sa jednorogom i kozorogom. Kao što je referencija *jednoroga* bila *kozorog*, tako bi referencija *bola* bila neko drugo neurološko stanje, a ne aktivnost C vlakana, ali bi psihološki pojam *bola* nepogrešivo denotirao svojstvo bola putem tipičnog kauzalnog mehanizma. Na ovaj način bismo objasnili kako je moguće nepoklapanje referencije i denotacije pojma *bola*.²⁰⁸ Naravno, nakon što smo fiksirali sve činjenice o denotaciji pojma više nije moguće da *bol* nije *aktivnost C vlakana*. Ta veza je nužna (radi se o nužnom identitetu). Privid kontingentnosti, prema Perijevom mišljenju posledica je mogućnosti različitih načina na koji misao i jezik mogu biti povezani sa svetom. Kvalitativni pojam bola može biti o nečemu drugom, a ne o aktivnosti C vlakana, ali kada jednom shvatimo da se radi o identitetu, ta mogućnost je eliminisana, a mi smo naučili nešto novo. Ipak, kao što smo više puta ponovili, ne radi se o novoj činjenici, već o novom načinu na koji su naše misli povezane jedne sa drugima i sa svetom.

Sasvim je drugačije osećati bol i čitati o moždanom stanju. Osećati bol nije ni nalik iskustvu koje neruronaučnik ima dok gleda u cerebroskop. Kvalitativni pojam bola nije uveden terminima pojmova neuronauke, kao što ni pojmovi neuronauke nisu uvedeni kao skraćenice za kvalije. Relevantna relacija kvalija i moždanih stanja nije definisanje jednih preko drugih, niti je supervenijencija, već identitet. Ali, radi se o identitetu koji nije moguće ustanoviti a priori, ma koliko dugo i temeljno promišljali njihovu vezu. Razlog je različito poreklo kvalitativnih pojmova u odnosu na fizikalne i psihološke. Identitet koji je u pitanju

---

²⁰⁷ Perry, J. (2001a), str. 186.

²⁰⁸ Perry, J. (2001a), str. 187.

otkrićemo jedino temeljnim empirijskim istraživanjem, utvrdićemo da aktivnost C vlakana ima kauzalnu ulogu koja je karakteristična za bol.

Antecedentni fizikalisti, dakle, smatraju da je subjektivni karakter iskustva fizički aspekt iskustva kome imamo pristup samo kada imamo iskustvo o kome je reč. Pošto je subjektivni karakter u stvari fizički, moguće je o njemu pisati i čitati, diskutovati i saznati nešto čak i o onom subjektivnom karakteru koji nikada nismo imali u iskustvu. Moguće je znati da je to subjektivni karakter koji se uobičajeno javlja usled javljanja određenog iskustva u određenim okolnostima kod ljudskih bića. Kada subjekt i lično doživi to iskustvo, on stiče novo znanje, ali samo na nivou refleksivnog sadržaja.

9.3.2 Perijeva analiza modalnog argument

Istom argumentacijom Peri se služi i pri razmatranju modalnog argumenta.²⁰⁹ Podsetimo se da je za modalni argument značajno zapažanje da postoji jak osećaj da je veza kvalitativnog i fizičkog kontingentna: Bol je aktivnost C vlakana, ali imamo utisak da je mogla da bude i nešto drugo (zamislivo je). Kripke je ukazao na činjenjicu da ako su dve stvari identične onda moraju biti nužno identične (iskazi identiteta su nužni, ako su istiniti). Pošto je nemoguće je da jedna stvar ne bude identična samoj sebi. Utisak kontingentnosti se u nekim slučajevima može objasniti time da smo pomešali nužni identitet sa kontingentnom činjenicom da neki objekti zadovoljavaju identifikujući kriterijum koji je asociran sa jednim od pojmova u iskazima identiteta. Ali ovu taktiku nije moguće primeniti u slučaju bola zbog čega je Kripke identitet mentalnog i fizičkog proglasio lažnim (što za posledicu ima lažnost fizikalizma). Osećaj bolnosti, to kako bol izgleda subjektu koji ga doživljava, nije samo neko kontingentno svojstvo (kao što je transparentost vode, na primer) po kojem identifikujemo bol, već njegovo suštinsko svojstvo. Kao što smo videli, Peri smatra da je moguće objasniti prividnu kontingentnost psihofizičkih iskaza identiteta pozivanjem na refleksivni sadržaj iskaza.

Refleksivni sadržaj iskaza “bol je aktivnost C vlakana” posledica je nezavisnosti pojmova koji ga konstituišu. Kao što poreklo Merinih pojmova *Qvau* i *Qc* nije identično, pa joj je u nekom trenutku (u Martininoj sobi) zamislivo da se odnose na različita svojstva, tako je i poreklo pojmova *bol* i *aktivnost C vlakana* različito, pa su samim tim različiti i refleksivni sadržaji iskaza u kojima se javljaju. Otud utisak da je njihov identitet kontingentan. Radi se o nezavisnim pojmovima iako je u pitanju ista referencija. To je ujedno i razlog zašto ovaj identitet nije moguće saznati a priori, već samo empirijskim ispitivanjem izvora i objekta referencije pojmova. Kada se jednom pokaže da su koreferentni, mogućnost da bol nije aktivnost C vlakana više nije zamisliva. Iz istog razloga je i zamislivost zombija samo lingvistička mogućnost drugačije referencije naših pojmova.

---

²⁰⁹ U svom delu *Knowledge, Possibility and Consciousness* Peri se bavi se trima glavnim argumentima protiv fizikalizma: zamislivošću zombija, modalnim argumentom i argumentom na osnovu novog znanja.

Danijel Stoldžer²¹⁰ ističe da je problem u vezi sa ovim Perijevim objašnjenjem prividne kontingentnosti psihofizičkih iskaza identiteta u tome što postoje i druge vrste iskaza koji imaju reflektivni sadržaj istog tipa koji se javlja i u slučaju iskaza “Bol je aktivnost C vlakana”, a kod kojih izostaje utisak kontingentnosti. Takav je slučaj sa matematičkim iskazima. Peri tvrdi da oni imaju istu vrstu referencijalnog sadržaja kao i psihofizički iskazi, ali ne čine se kontingentnim, iako nisu ni trivijalni ni samoočigledni.²¹¹ Iz istog razloga, Stoldžer²¹² smatra neosnovanom Perijevu analogiju Merinog znanja pre i posle izlaska iz crno-bele sobe sa Perijevim znanjem pre i posle upoznavanja Dreckea. U slučaju novog znanja koje se stiće promenom perspektive, kao u primeru ličnog poznanstva sa Dreckeom, jednom kada se uspostavi veza prethodnog i novog pojma postaje očigledno da je predmetni sadržaj iskaza isti. Kada Peri shvati da je osoba pred njim Drecke, postaje mu jasno da njegova trenutna percepcija i ime “Drecke” denotiraju istu osobu. Međutim, ne postoji takva očiglednost u slučaju kvalitativnih i psiholoških pojmova, čak ni kada prihvatimo njihovu koreferentnost. Razlog ove disanalogije Dejvid Papino²¹³ pronalazi u dualističkim intuicijama koje su odgovorne za vrlo istrajan utisak razdvojenosti mentalnog i fizičkog uprkos evidenciji koja govori u prilog identitetu, pri čemu one same ne predstavljaju svedočanstvo protiv fizikalističke pozicije.²¹⁴

9.4. Dejvid Papinoovo shvatanje kvalitativnih pojmova

U Papinoovoj²¹⁵ verziji Strategije, naglasak je na postupku kojim dolazimo do kvalitativnih pojmova ili načinu na koji ih stičemo, umesto na njihovoj primeni ili posedovanju. Pošto kvalitativni pojmovi referiraju direktno na iskustvo, do njih ne dolazimo putem a priori deskripcija, već reaktiviranjem ili simulacijom samog iskustva na koje se oni odnose. Osim toga, oni u nekom vidu sadrže samo iskustvo na koje referiraju.

9.4.1. Kvalitativni pojmovi shvaćeni kao indeksički pojmovi

Prema prvoj verziji²¹⁶ Papinoovog shvatanja kvalitativnih pojmova, oni su navodničko-indeksički pojmovi (eng. *quotational-indexical concepts*) koji navode svoju referenciju baš kao što znaci navoda to čine sa rečima. Od presudnog značaja za razumevanje specifičnosti kvalitativnih pojmova jeste jedinstvena relacija referiranja. Pažljive analize otkrivaju nam da kvalitativni pojmovi sadrže referenciju u onom smislu u kojem je iskustvo na koje ukazuju istovremeno i njihovo jezgro. Najbolji put ka

---

²¹⁰Stoljar, D. (2001).

²¹¹ Perry, J. (2001a), str. 143-144.

²¹²Stoljar, D. (2001).

²¹³ Papineau D. (1993), (1998), (2002), (2019).

²¹⁴ Detaljniju analizu dualističkih intuicija izložićemo u poglavlju o Papinoovom shvatanju kvalitativnih pojmova.

²¹⁵ Papineau, D. (1999) i (2002).

²¹⁶ Papineau, D. (2002).

razumevanju te relacije jeste da se ukaže na specifičnost načina na koji se ovi pojmovi formiraju: kada je Meri doživela novo iskustvo, direktna upoznatost sa iskustvom viđenja crvenog omogućila je konceptualnu strukturu ovog doživljaja, odnosno, formiranje kvalitativnog pojma koji obuhvata (eng. *to encapsulate*) samo iskustvo na koje se odnosi.

Prema ovom indeksičkom objašnjenju, takođe važi *teza o neophodnosti odgovarajućeg iskustva*: da bismo imali kvalitativni pojam nekog iskustva, moramo biti u stanju da ga introspektivno sagledamo u trenutku kada ga doživljavamo, kao i da ga oživimo u sećanju u nekim drugim prilikama.

Ovakvo shvatanje kvalitativnih pojmova podrazumeva da oni referiraju direktno određujući referenciju fokusiranjem na trenutni kvalitet iskustva (kako izgleda neko iskustvo), ukazujući (eng. *indexing*) na to iskustvo, “navodeći” ga (eng. “*quoting*” *it*) ili rekreirajući ga u sećanju. Prema tom shvatanju, referencija kvalitativnog pojma ima sledeću strukturu: *To iskustvo: _____ (eng. The experience: _____)*, u kojoj prazan prostor treba popuniti trenutno aktualnim iskustvom ili nekim prošlim iskustvom koje oživljavamo u sećanju.

I u ovoj fazi Papino je smatrao da postoji samo jedna vrsta svojstava u prirodi, kao i da na fenomenalna svojstva možemo ukazivati i fizikalnim i kvalitativnim pojmovima. Fizikalni pojmovi referiraju na fenomenalna svojstva ukazivanjem na njihove fizičko-funkcionalne uloge, dok kvalitativni pojmovi referiraju direktno ukazujući na kvalitet, odnosno, na to *kako izgleda* neko iskustvo.

Papino razlikuje dve upotrebe kvalitativnih pojmova: introspektivnu i imaginativnu.²¹⁷ Kada koristimo kvalitativni pojam bola prilikom introspekcije bolnog mentalnog stanja, bolno iskustvo je konstituent samog čina introspekcije. Bol koji osećamo i onaj koga smo introspektivno svesni jedno je isto stanje. Kada zamišljamo ili se sećamo bolnog iskustva, takođe koristimo kvalitativni pojam, ali u imaginativnom smislu. U ovom slučaju Papino je i sâm neodlučan da li (odnosno u kojoj meri) je bolno iskustvo (ili nešto slično njemu) sastavni deo našeg razmišljanja o bolu. Izgleda prihvatljivo da postoje pojmovi koje možemo steći samo ako imamo iskustva dogovarajuće vrste, ali je Papino svestan nedovoljne uverljivosti teze da je, kada subjekt razmišlja o bolu (seća ga se ili ga zamišlja), nužan deo tog čina razmišljanja posedovanje iskustva koje je u nekom pogledu slično bolnom iskustvu.

Tim Krejn kritikuje ovo imaginativno shvatanje kvalitativnih pojmova.²¹⁸ On ne osporava postojanje kvalitativnih pojmova koji se stiču isključivo odgovarajućim iskustvom, ali osporava da imaginativni kvalitativni pojmovi rekreiraju (simuliraju) iskustvo koje je odgovorno za njihovo formiranje. Papino, kao što smo već приметili, nije izričit po ovom pitanju u slučaju imaginativnih pojmova, ali u slučaju introspektivnih pojmova je siguran da se radi o ponovnom aktiviranju iskustva:

“...čak iako imaginativna upotreba kvalitativnog pojma ne liči na zamišljeno iskustvo, ovo nije jedina upotreba kvalitativnih pojmova. Postoji, takođe, i introspektivna upotreba kvalitativnih pojmova...smatram nespornim da ova upotreba kvalitativnih

---

²¹⁷Papineau, D. (2002), str. 116-122.

²¹⁸Crane, T. (2005).

pojmovu *liči* na iskustvo na koje referira...budući da čin referiranja *uključuje* bol, on će i izgledati kao bol...²¹⁹ (moj kurziv)

Krejn ukazuje na dve greške u ovakvom shvatanju pojmova:

Prva greška je u tome što čin introspekcije nije kopija bola; on može biti reprezentacija bola, ali nisu sve reprezentacije kopije. Pogrešno je tvrditi da čin introspekcije izgleda kao bol, zato što to sugerise da postoje dve stvari koje bole – bol i introspekcija bola. Nemoguće je razlikovati bol koji neko oseća kada ga nešto boli i bol koji neko oseća kada introspektivno sagledava svoj bol – u pitanju je jedan isti bol.

Druga Papinoova greška je što tvrdi da imaginativni kvalitativni pojam instancira samo iskustvo na koje referira. Pošto je on fizikalista, iskustvo mora biti fizičko stanje koje ima svoje kauzalne uloge. Imaginativni kvalitativni pojam sigurno ne instancira iskustvo u ovom smislu – to se svakako ne događa kada neko zamišlja ili se seća bola – pa je zato bolje reći da pojam liči na svoju referenciju nego tvrditi da je instancira. Imaginativna upotreba kvalitativnog pojma uključuje iskustvo koje liči na iskustvo na koje pojam referira (i koje je odgovorno za formiranje tog pojma).

Nesporno je da introspektivni kvalitativni pojmovi uključuju iskustvo na koje referiraju, odnosno da je samo iskustvo sadržano u činu introspekcije tog iskustva. Problematične su, međutim, situacije u kojima se sećamo nekog ranijeg iskustva – u kom smislu (imaginativni) kvalitativni pojmovi sadrže, ili aktiviraju, ili liče na samo to iskustvo? Krejnova primedba je važna, iako se tiče samo imaginativnih kvalitativnih pojmova. Introspektivni kvalitativni pojmovi sami, bez imaginarnih, ne bi uspeali da objasne intuiciju različitosti, koja je dragocena za Papinoovo objašnjenje eksplanatornog jaza. Nema razloga da prihvatimo da su oni koji imaju intuiciju različitosti svesni te svoje intuicije samo dok introspektivno sagledavaju neko konkretno iskustvo. Dakle, ona se zasniva na imaginativnoj upotrebi kvalitativnih pojmova, koji su nedovoljno dobro objašnjeni.

9.4.2. Kvalitativni pojmovi shvaćeni kao perceptivni pojmovi

Nezadovoljan objašnjenjem koje je pružio u *Thinking about Consciousness*,²²⁰ Papino nastoji da popravi stvari u “Phenomenal and perceptual concepts”.²²¹ On će u tom članku pokušati da pojasni šta podrazumeva pod kvalitativnim pojmovima tako što ih poredi sa perceptivnim pojmovima (eng. *perceptual concepts*), negirajući pritom da su oni indeksički. Ova ispravljena verzija omogućiće mu da izađe na kraj sa Krejnovom kritikom.

Na samom početku Papino analizira perceptivne pojmove. To su pojmovi koji omogućavaju da mislimo o opažljivim entitetima i odnose se na predmete čulnog iskustva. Oni pretpostavljaju izvesne *čulne obrasce* (eng. *sensory templates*) koje poseduju i životinje, a ne samo ljudi, i koji se aktiviraju prilikom odgovarajućeg iskustva. Formiramo

---

²¹⁹ Papineau, D. (2002). str. 172.

²²⁰ Papineau, D. (2002).

²²¹ Papineau, D. (2007).

ih pri prvom opažanju određenih entiteta, skladištimo ih u memoriji i ponovo aktiviramo pri narednom susretu sa relevantnim objektima. U svojoj lingvističkoj formi oni sadrže demonstrative, odnosno imaju oblik: *To iskustvo* ____, pa ih ta struktura dovodi u vezu sa indeksičkim pojmovima. Za razliku od demonstrativa i drugih indeksičkih termina, perceptivni pojmovi se odnose uvek na isti predmet iskustva. Razlog zašto koristimo nedemonstrativne perceptivne pojmove u demonstrativnoj formi Papino vidi u činjenici da često nemamo ime za ono na šta želimo da ukažemo (referiramo).

Ilustrujmo primerom šta Papino ima u vidu pod perceptivnim pojmovima. Zamislimo da smo u situaciji kada smo videli neku pticu u dvorištu i pažljivo je osmotrili formirali perceptivni pojam misleći: “Nisam do sad videla *tu* pticu”. Idućeg dana, setivši se te situacije, pitamo se: “Da li je *ta* ptica silica”? U narednom nekom susretu, pretpostavljamo da je u pitanju ista ptica i mislimo: “*Ta* ptica zaista lepo peva”. Sve su ovo situacije u kojima, prema Papinoovom mišljenju, formiramo i koristimo perceptivni pojam.²²²

Semantiku perceptivnog pojma, to da li se odnosi na konkretnu pticu ili vrstu ptica (na *tip* ili *instancu*), ne određuje način upotrebe tog pojma u različitim kontekstima, već vrsta informacije koja je pridružena odgovarajućem *čulnom obrascu* pojma. Indeksički pojmovi i demonstrativi, sa druge strane, ne nose nikakvu informaciju i zato im se referencija menja u zavisnosti od konteksta u kojem se upotrebljavaju (npr. *sada* se odnosi na različite vremenske trenutke u različitim kontekstima upotrebe). Perceptivni pojam referira na predmet iskustva iz kojeg je potekao, odnosno, koje je učestvovalo u njegovom formiranju. Zbog forme koju imaju razumljivo je zašto ih često smatramo demonstrativima. Sasvim je prirodno izraziti takve pojmove koristeći se demonstrativima, ali i potpuno pogrešno klasifikovati ih kao demonstrative. Svakako da referencija demonstrativa zavisi od konteksta i da će isti termin referirati na različite entitete u različitim situacijama. To, međutim, nije slučaj sa perceptivnim pojmovima ilustrovanim prethodnim primerom: u tom primeru, perceptivni pojam se pri svakoj upotrebi odnosi se na istu pticu.

Papino se ne slaže sa Lorom da su perceptivni pojmovi prepoznavalački. Ovo poistovećivanje perceptivnih i prepoznavalačkih pojmova bi pogrešno sugerisalo da ih treba tumačiti kao pojmove koji referiraju na bilo koji entitet koji subjekt, kada je formirao dati pojam, prepoznaje kao odgovarajući. U tom slučaju bi važilo da ako neka konkretna ptica aktivira *čulni obrazac*, onda je ona referencija upotrebljenog pojma, a ako to učini bilo koji pripadnik neke vrste ptica, onda je ta vrsta referencija pojma. Da bi bolje istakao razliku u odnosu na prepoznavalačke pojmove, Papino se usredsređuje ne na samu upotrebu, nego na funkciju perceptivnih pojmova. Njihova uloga je da akumuliraju informacije o izvesnim entitetima i učine ih dostupnim za buduće susrete. Imajući ovo u vidu, upravo onaj entitet o kome neki perceptivni pojam treba da sakupi informacije možemo smatrati referencijalnom vrednošću tog perceptivnog pojma. Ovo će zavisiti od dve stvari: od porekla perceptivnog pojma i vrste informacije koja biva pridružena *obrascu* pojma. Drugim rečima, možemo smatrati da je referencija perceptivnog pojma određena vrstom informacije koju je subjekt sklon da pridruži tom pojmu. Ako je subjekt sklon da u čulni obrazac pojma skladišti informaciju koja odgovara konkretnoj ptici onda pojam referira na konkretnu pticu; u

---

²²² Papineau, D. (2007).

suprotnom, referiraće na vrstu ptice. Prema tome, pojam će referirati na ono čemu odgovara tip informacije koja je akumulirana u *čulnom obrascu* pojma.

Misli koje uključuju perceptivne pojmove zahtevaće da objekat zaista bude percipiran ili barem zamišljen, ali je, takođe, moguće upotrebiti izvedene perceptivne pojmove i bez oslanjanja na percepciju ili imaginaciju. Kako je referencija određena u slučaju izvedenih perceptivnih pojmova? U početku, informacija o referenciji povezana je sa *čulnim obrascem*. Kasnije se formira ne-perceptivna datoteka u koju se skladište podaci o entitetu. Ovo omogućava da mislimo o tom entitetu i kada ga ne opažamo niti zamišljamo. Aktiviranjem oformljene datoteke automatski referiramo na isti entitet na koji je referirano i prilikom njenog formiranja; na primer, videli smo konkretnu pticu i formirali perceptivni pojam o njoj, kasnije, kada je ne opažamo i ne zamišljamo, o njoj možemo misliti: “*Ta* ptica mora da gradi gnezdo negde ovde.”²²³

Razmotrimo sada kvalitativne pojmove. Kao što smo videli, prema prvobitnom Papinoovom indeksiškom modelu, kvalitativni pojmovi imaju strukturu: *To iskustvo _____*, gde prazan prostor ispunjava ili trenutno perceptivno iskustvo ili sećanje na ranije iskustvo. I u tom modelu je, dakle, uočljiva veza sa perceptivnim pojmovima. Međutim, prema Papinoovoj ispravljenoj verziji, pogrešno je dovoditi u vezu sa demonstrativima bilo kvalitativne, bilo perceptivne pojmove. Tvrdnja da kvalitativni pojmovi navode (eng. *quoting*) svoju referenciju nametala se kao logična. Lingvistički znaci navoda su vrsta demonstrativnih konstrukata: korišćenjem znaka navoda ukazujemo na samu reč koja je pod navodima. Na sličan način, smatrao je ranije Papino, kvalitativni pojmovi ukazuju na određeno iskustvo. To shvatanje Papino je korigovao, tvrdeći kasnije da su kvalitativni pojmovi, u stvari, posebna vrsta perceptivnih pojmova, premda po strukturi liče na demonstrative.

Po čemu su kvalitativni pojmovi jedna posebna vrsta perceptivnih pojmova? Razmotrimo još jednom primer u kome osoba perceptivno identifikuje neku pticu i formira neki sud o njoj tipa: “*To* je selica”, ili: “*Ta* ptica je selica”. Kao što smo već objasnili, perceptivni pojam se ovde upotrebljava tako da se može odnositi bilo na konkretnu pticu ili na neku vrstu ptica. Kvalitativni pojmovi su samo dalje razvijanje istog *čulnog obrasca*, ali sada iskorišćenog za formiranje misli o *samom perceptivnom iskustvu*, a ne o objektu tog iskustva – osoba vidi pticu, ali sada misli ne o samoj ptici, nego o *svom iskustvu* viđenja ptice. Naravno, perceptivno iskustvo nije jedino iskustvo o kojem se može misliti pomoću kvalitativnih pojmova. Tu su još i emocije, raspoloženja, osećaji kao što je bol. Iako naizgled nemaju perceptivni karakter, Papino ih podvede pod širi pojam perceptivnog iskustva.

Osim toga, kvalitativni pojmovi, za razliku od drugih perceptivnih, ne mogu referirati i na pojedinačno iskustvo i na vrstu iskustva. U stvari, kvalitativni pojmovi referiraju uvek na vrstu iskustva, odnosno, na ona mentalna stanja koja su ponovljiva. Njihova uloga je da nose informaciju o referenciji od jednog do drugog javljanja – a utisak je da se samo vrste iskustva mogu ponavljati, a ne i neko pojedinačno iskustvo kao takvo. Onda kada pokušavamo da ukažemo na konkretno iskustvo činimo to pre korišćenjem

---

²²³ Važno je istaći da se radi o jednom pojmu, a ne o dva pojma, iako ga je moguće izraziti na dva načina – perceptivno i ne-perceptivno.

nekih opisa nego pomoću kvalitativnih pojmova (npr. “Taj bol u nozi koji sam osetila onda kada smo posetili Rim i peli se Španskim stepenicama”).

Mogli bismo da zaključimo da kvalitativni pojmovi, kao vrsta perceptivnih, nemaju indeksički karakter, zbog toga što ne menjaju referenciju u zavisnosti od konteksta i, za razliku od perceptivnih, uvek referiraju na *tip* iskustva.

Papinoov model kvalitativnih pojmova kao posebne vrste perceptivnih pojmova zadržava jednu važnu pretpostavku njegovog ranijeg indeksičkog modela: da referiranje na neko iskustvo pomoću kvalitativnog pojma uključuje javljanje tog iskustva. Drugim rečima, Papino prihvata *tezu o neophodnosti odgovarajućeg iskustva*: svaka upotreba kvalitativnog pojma kojom ukazujemo na neko perceptivno iskustvo podrazumeva nužno ili proživljavanje samog tog iskustva ili sećanje na njega. Kada iskustvo objekta (fenomena) nije prisutno, reč je o izvedenim perceptivnim pojmovima, odnosno o imaginativnim kvalitativnim pojmovima. U tim slučajevima, upotreba kvalitativnog pojma podrazumeva simulaciju iskustva. Da bi to potvrdio, Papino se poziva na mnogobrojna svedočanstva, dobijena skeniranjem moždane kore, koja ukazuju na to da se prilikom upotrebe nekog kvalitativnog pojma aktiviraju isti delovi mozga koji su bili aktivni i u slučaju prvobitnog iskustva. Subjekt, u stvari, poseduje mehanizam koji upoređuje trenutno stanje mozga sa *obrascem* koji je kreiran prethodnim iskustvom i ponovo direktno pokreće to iskustvo. Kada se sećamo bola, osećaj nije tako bolan, ali je svakako uznemiravajuć i ponekad može da pobudi reakcije koje izaziva aktuelan bol (trzaj ruke, naježenu kožu, ubrzan puls i sl.).

Papino, takođe, smatra da se introspektivno usredsređivanje na vizuelno iskustvo ptice ne razlikuje od iskustva o tome kako *izgleda* videti pticu. Perceptivno iskustvo i fenomenalne misli o tom iskustvu imaju ista fenomenalna svojstva.

Neočekivana posledica Papinoovog shvatanja kvalitativnih pojmova je da, izgleda da semantička moć kvalitativnih pojmova naizgled zavisi od njihove kognitivne uloge, a ne od njihove kvalitativne prirode. Drugim rečima, ti pojmovi referiraju zahvaljujući svojoj kognitivnoj funkciji. Osim toga, fenomenološki drugačija stanja, ili stanja bez ikakvog fenomenalnog karaktera, koja imaju iste kognitivne funkcije, referiraće na ista iskustva.

Ako i dalje insistiramo na odgovoru na pitanju šta neki pojam čini kvalitativnim, Papino bi priznao da nema definitivnog odgovora, ali da je od sâmog određenja važnije to da li ovako uvedeni kvalitativni pojmovi otklanjaju standardne antifizikalističke argumente. Prema njegovom mišljenju, oni to uspešno čine. Ispravno razumevanje kvalitativnih pojmova ne samo da pruža zadovoljavajući fizikalistički odgovor na Džeksonov i Kripkeov antifizikalistički argument, već objašnjava i privlačnost dualističke pozicije čak i za one koji nisu bliže upoznati sa tim argumentima. Papino smatra da je intuicija o ontološkoj različitosti svesti i mozga nešto što prethodi filozofskim analizama i da je, u stvari, to činilac koji doprinosi uverljivosti standardnih antifizikalističkih argumenata i njihovih zaključaka. Kada jednom odgonetnemo strukturu kvalitativnih pojmova, shvatićemo i poreklo ove intuicije, kao i to da ona ne pruža dovoljno dobre razloge za sumnju u fizikalizam.

9.4.3. Papinoov odgovor na argument na osnovu novog znanja

Počnimo sa Džeksonovim argumentom na osnovu novog znanja. Odgovor fizikalista B-tipa je da u izvesnom smislu Meri zaista nije znala kako izgleda videti crveno pre izlaska iz svoje sobe, uprkos korpusu fizikalnog znanja kojim je raspolagala. Razlog za to nije neko objektivno svojstvo stvarnosti koje nije uspevala da dosegne, već jednostavno činjenica da postoji način mišljenja o iskustvu viđenja crvenog koji joj je nedostupan u sobi u kojoj nema ničeg crvenog. Pre nego što tu sobu napusti nedostaje joj kvalitativni pojam iskustva viđenja crvenog. Ona nije znala da je *videti crveno* = *To iskustvo* (gde je na levoj strani znaka jednakosti fizikalni pojam, a sa desne strane kvalitativni pojam).

Kao što smo ranije istakli, ključna odlika kvalitativnih pojmova, presudna za svrhe ovog argumenta, jeste da su oni zavisni od iskustva: formiranje pojma zavisi od posedovanja iskustva na koje pojam referira. Ovom zavisnošću od iskustva objašnjava se zašto Meri ne zna kako izgleda videti crveno. Ona bi morala da vidi nešto crveno, odnosno, da stekne odgovarajuće vizuelno iskustvo kako bi mogla da misli: *videti crveno* = *To iskustvo*. Kada o nekom iskustvu mislimo bez njegovog javljanja, kvalitativni pojam koji formiramo ima *izvedeni* karakter. Takve pojmove neće aktivirati samo iskustvo o kome je reč, mada i za njih važi *teza o neophodnosti odgovarajućeg iskustva* – i oni nastaju na osnovu prethodno formiranog kvalitativnog pojma i čulnog obrasca koji zavisi od trenutno datog iskustva o kome je reč.

9.4.4. Papinoov odgovor na modalni argument

Pri analizi Kripkeovog modalnog argumenta Papino uvodi nešto drugačiji argument koji naziva *argument na osnovu semantičke stabilnosti*.²²⁴ Ovaj argument zavisi od činjenice da fizikalisti B-tipa smatraju iskaze psihofizičkog identiteta, kao što je: *Bol* = *aktivnost C vlakana* (gde je na levoj strani jednakosti kvalitativni pojam) aposteriornim nužnim istinama. Razlika između pojmova koji stoje u odnosu identiteta tako je velika da nije moguće znati ovaj iskaz a priori, čak ni pošto poznajemo oba pojma. Uvek će biti potrebna empirijska informacija da saznamo da je bol isto iskustvo kao i specifična nocioceptivna neuronska aktivnost C vlakana. Zato će ovi fizikalisti psihofizičke iskaze identiteta smatrati sličnim poznatim a posteriori identifikacijama kao što su *Voda* = H_2O , *So* = $NaCl$, *munja* = *električno pražnjenje*, *toplota* = *kinetička energija molekula*, *Hesperus* = *Fosforus* i dr. Prigovor koji im se upućuje jeste da je analogija pogrešna zbog toga što je u svim tim slučajevima prisutna *semantička nestabilnost* koje nema u slučaju psihofizičkih iskaza identiteta, gde su kvalitativni pojmovi semantički stabilni.

Razmotrimo ovo nešto detaljnije. Zapazimo prvo da u svim primerima pomenutih poznatih identiteta, referencija barem jednog od pojmova (*voda*, *so*, *munja*, *Hesperus*) zavisi od toga kako stvari zaista stoje, odnosno, od toga šta će nauka utvrditi da važi u stvarnosti. Da se naučnim istraživanjima ispostavilo da je bezbojna, transparentna tečnost koja ispunjava jezera i okeane XYZ, a ne H_2O , *voda* bi u tom slučaju referirala na XYZ. Da

---

²²⁴ Papineau, D. (2007).

se ispostavilo da je neko drugo nebesko telo, a ne Venera ono koje se vidi na ranom jutarnjem nebu sa Zemlje, *Hesperus* bi referirao na to nebesko telo, i tako dalje. Zato je potrebno empirijsko istraživanje da bismo utvrdili da je H_2O ono na šta *voda* referira, zato je iskaz $voda = H_2O$ nužan a posteriori.

Ova linija razmatranja sugerise da su apriornost i nužnost razdvojene samo u slučaju semantički nestabilnih pojmova i da bi onda kada je iskaz formulisan uz pomoć semantički stabilnih pojmova on trebalo da bude nužan ako i samo ako je i a priori. Kvalitativni pojam kao što je *bol* jeste semantički stabilan. Izgleda besmisleno tvrditi da je empirijsko istraživanje moglo da pokaže da *bol* referira na nešto drugo. Nikakvo istraživanje nam, uostalom, nije ni bilo potrebno da utvrdimo na šta *bol* referira, znali smo to introspektivno. To je linija argumentacije za tezu da iskaz $bol = aktivnost\ C\ vlakana$ ne može biti nužan a posteriori. Prema Papinoovom mišljenju, međutim, ova argumentacija je pogrešna. Mi ipak nikako ne možemo a priori znati da li je pomenuti iskaz istinit. Naravno, Papino se slaže da su kvalitativni pojmovi semantički stabilni, u tom smislu što su direktno povezani sa svojom referencijom pa nikakvo istraživanje ne može da pokaže da je njihova referencija mogla da bude drugačija. On takođe ističe da je teza da su psihofizički iskazi identiteta aposteriorno nužni osnovna pretpostavka fizikalizma B-tipa. Jedini način da se ove naizgled nesaglasne teze spoje jeste da se prihvati postojanje aposteriornih nužnih iskaza koji se ne temelje na semantičkoj nestabilnosti.

Do istog zaključka doći ćemo i ako se pozovemo na razliku između direktnih i indirektnih pojmova.

Zastupnici modalnog argumenta protiv fizikalizma smatraju da zamislivost različitosti zavisi od pojmova koji referiraju indirektno, kao što je, na primer, slučaj sa $So = NaCl$. Iako je nemoguće da bude drugačije, pošto so jeste $NaCl$, moguće je zamisliti (i verovati) da $NaCl$ nije so. Ovo je moguće samo zato što mislimo o soli posredstvom opisa, kao o onoj supstanciji koja je bela, kristalna, rastvara se u vodi i td. Ali pojam *bol* nije pojam koji je na ovaj način indirektan. Kvalitativni pojmovi ne zadobijaju svoju referenciju indirektno, putem opisa ili pozivanjem na kauzalne uloge, kao što je to slučaj kod pojmova prirodnih vrsta, već direktno. Zbog toga ne postoji način da se objasni kako je iskaz $Bol = aktiviranje\ C\ vlakana$ nužan iskaz, iako izgleda da je kontingentan (odnosno, naizgled je zamislivo da je lažan). Ako je tačno da samo iskazi u kojima figuriraju indirektni pojmovi mogu biti nužni uprkos tome što izgledaju kontingentno, onda iskaz koji sadrži direktne pojmove, kao što su kvalitativni pojmovi, mora biti a priori da bi bio nužan. Drugim rečima, tvrdi se da su direktni pojmovi takvi da otkrivaju sva nužna svojstva svoje referencije a priori, pa pošto je *bol* direktan pojam, mora biti moguće a priori ustanoviti da je *bol* aktivnost C vlakana. Kao što je već poznato, to se ipak ne može utvrditi a priori, usled čega se identitetu bola i aktivnosti C vlakana osporava status nužne istine. Opšti utisak je da nužni iskaz može biti aposterioran samo u slučajevima kada nismo upoznati sa suštinskom prirodom entiteta o kojima razmišljamo (i koji figuriraju u iskazu). U situaciji kada nam je pojam transparentan, direktno referira i kada poznajemo njegovu suštinu, onda očekujemo da ćemo biti u stanju da apriori utvrdimo da li je iskaz koji ga uključuje nužan ili ne. Međutim Papino, kao i ostali aposteriorni fizikalisti, osporava tezu da su direktni pojmovi uvek takvi da a priori otkrivaju svoju prirodu. Da li pojam referira direktno jeste stvar semantike, a da li otkriva svoju prirodu jeste epistemološki aspekt pojma – jedno ne povlači drugo. Introspekcijom sasvim izvesno možemo saznati kakvo iskustvo imamo, kao

i mnoge druge stvari o tom iskustvu, ali ona nije nepogrešiva i nema garancije da ćemo saznati sva nužna svojstva tog iskustva.

Prema Papinoovom mišljenju psihofizički iskazi identiteta su, dakle, specifičan spoj semantičke stabilnosti i aposteriorne nužnosti. Ova kombinacija je postignuta zahvaljujući posebnoj prirodi kvalitativnih pojmova koji koriste iskustvo na koje direktno referiraju. Naravno, mnogo je pojmova koji su u ovom smislu semantički stabilni, odnosno, čija referencija ne zavisi od važećih činjenica. Takvi pojmovi su, recimo, vlastita imena. Izgleda da bi onda trebalo tvrditi da su i kod iskaza identiteta koji uključuju ove pojmove nužnost i apriornost na isti način povezane.

Papino, međutim, insistira na tome da se kvalitativni pojmovi razlikuju i od vlastitih imena i od perceptivnih pojmova. Kada razmišljamo o imenima, kao što je *Ben Akiba*, ili perceptivnim pojmovima kao što je *crveno*, izgleda da nema prepreke da zamislimo situaciju u kojoj bi njihova referencija bila drugačija od aktualne (neka druga osoba ili neka druga talasna dužina reflektovane svetlosti). U slučaju kvalitativnih pojmova kao što je *bol*, intuitivno nam je neprihvatljivo da je to moglo biti neko drugačije iskustvo koje ne doživljavamo kao bolno iskustvo. Razlog je u tome što kvalitativni pojmovi direktno referiraju. Neka druga osoba je mogla da bude uzrok formiranja mog pojma *Ben Akiba*, neko drugo svojstvo može biti odgovorno za moj pojam *crvenog*, ali u slučaju kvalitativnog pojma, iskustvo na koje taj pojam referira jeste sastavni deo samog pojma, pa nema mesta za takvu mogućnost. U svakom slučaju, bolja je analogija sa vlastitim imenima nego sa prirodnim vrstama, zbog toga što i ona referiraju direktno, bez posredovanja opisa, premda ni ovo poređenje nije potpuno uspešno. Kada jednom dobijemo svedočanstvo za identitet *Branislav Nušić = Ben Akiba*, nema potrebe da se pitamo zašto i kako je to moguće; na drugoj strani, u slučaju *Bol = aktivnost C vlakana*, zagonetnost ostaje i po pribavljanju empirijskog svedočanstva u prilog tog iskaza identiteta. Jasno nam je da se nikada ne javljaju odvojeno, a i dalje intuitivno osećamo da su u pitanju različita svojstva.

Kripkeov paradigmatični slučaj aposteriorinog nužnog iskaza sadrži imena čije su referencije utvrđene u skladu sa njegovom kauzalnom teorijom referencije (*Ciceron = Tulije*). Kripke ne govori o tome da ovaj slučaj aposteriorne nužnosti zahteva da referencije pojmova budu zavisne od semantičke nestabilnosti i empirijskih činjenica. Nema ničeg posebnog u njegovom primeru što zahteva objašnjenje – aposteriorna nužnost jednostavno je posledica načina na koji je referencija ovih pojmova (imena) određena bez posredovanja opisa. Kripke se, u stvari, slaže sa tezom o aposteriornosti psihofizičkih iskaza identiteta, ali u tome upravo vidi razlog zašto oni ne mogu biti istiniti (odnosno nužni). Gledano iz perspektive njegovog stanovišta, problematična je teza fizikalista tipa-B po kojoj su ovi iskazi samo prividno kontingentni, pošto se kontingentnost u ovom slučaju ne može objasniti semantičkom nestabilnošću, a termini koji su zastupljeni u iskazima identiteta nisu ni vlastita imena koja referiraju bez deskripcija. Na drugoj strani, Papino poriče da je semantička nestabilnost neophodan uslov aposteriorne nužnosti, barem kada su psihofizički iskazi u pitanju, kao što poriče i kontingentnost ovih iskaza.

Papino zauzima naizgled paradoksalnu poziciju: slaže se da je moguće zamisliti da su psihofizički iskazi identiteta lažni, a opet smatra da nisu kontingentni. Kontingentnost zahteva ne samo lažnost u nekom mogućem svetu, već i istinitost u polaznom, aktualnom svetu. Ta specifična kombinacija proizvodi potrebu za semantičkom nestabilnošću, kako bi

neaktualna referencija koja je drugačija od aktualne učinila iskaz lažnim u nekom od mogućih svetova. Prema Papinoovom mišljenju, međutim, postoji još jedan mogući način na koji iskaz identiteta izgleda moguće lažno – a to je, da može da izgleda da je on lažan u aktualnom svetu. Drugim rečima, ukoliko pogrešno verujemo da nije reč o istinitim iskazima, činiće nam se da je moguće da su ti iskazi lažni. To je slučaj u kojem nije potrebna semantička nestabilnost.

Razjasnimo to sledećim primerom. Zamislimo, na primer, osobu koja misli da su Ben Akiba i Branislav Nušić različite ličnosti. Toj osobi svakako izgleda da je moguće da je iskaz *Ben Akiba = Branislav Nušić* lažan, zato što misli da je on zaista lažan. U ovom slučaju nije neophodno pozivati se na semantičku nestabilnost, ona je potrebna samo u slučajevima kombinacije prividne moguće lažnosti i aktualne istine. Papino sugerše da slučaj psihofizičkih iskaza identiteta treba tumačiti na ovaj način, kao situaciju u vezi sa iskazom *Ben Akiba = Branislav Nušić* iz perspektive osobe koja pogrešno misli da su to dve različite ličnosti. Takvi iskazi identiteta izgledaju kontingentno jednostavno zato što izgledaju lažno. Isto tako, zombi izgledaju moguće jer se čini da je bol različito svojstvo od noceoceptivnih neuronskih aktivnosti. Nije, dakle, uopšte reč o utisku prividne kontingentnosti, niti o intuiciji da je bol u nekom mogućem svetu različit od odgovarajuće neuronske aktivnosti, već o utisku da je to slučaj u ovom, aktualnom, svetu. Drugim rečima, radi se o pogrešnom utisku.

Fizikaliste ne bi trebalo da pogađa činjenica da fizikalizam izgleda lažno. Oni bi trebalo da prihvate da postoji intuicija o različitosti mentalnih i moždanih stanja, ali i da istraju u tvrđenju da je ona pogrešna. *Intuicija različitosti* (eng. *the intuition of distinctness*), kako je Papino naziva, prethodi svakoj filozofskoj raspravi i analizi relacije svesti i mozga, a proističe iz uvida u različitost kvalitativnih i fizikalnih pojmova.²²⁵ Zadatak je fizikalizma da objasni zašto ova intuicija opstaje uprkos tome što je pogrešna. Papino smatra da je razlog za ovu *intuiciju različitosti* mentalnog i fizičkog, pa posledično i neprihvatanje psihofizičkog identiteta, takozvana antipatetička greška (eng. *the antipathetic fallacy*) koju pravimo pri poređenju kvalitativnih i ne-kvalitativnih pojmova.²²⁶

Razmotrimo u čemu se ta greška sastoji na primeru psihofizičkog identiteta: *bol = noceoceptivna neuronska aktivnost* (na levoj strani identiteta koristimo kvalitativni pojam, a na desnoj fizikalni). Kvalitativni pojam aktivira sâmo iskustvo na koje se odnosi, odnosno sâma upotreba ovog pojma podrazumeva da osećamo bol (bolno iskustvo) ili da se barem sećamo nekog prethodno proživljenog bolnog iskustva. Sasvim je drugačija situacija sa upotrebom fizikalnih pojmova kao što je *noceoceptivna neuronska aktivnost*, jer ona ne iziskuje prisustvo bolnog iskustva, pa je razumljiv i utisak da upotrebom fizikalnih pojmova izostavljamo bolnost bola. Zaista ga i izostavljamo, složiće se Papino – upravo u tom smislu što upotreba fizikalnih pojmova ne aktivira odgovarajuće iskustvo. Zato se i javlja potpuno prirodna intuicija da fizikalni pojmovi ne referiraju na sâmo iskustvo. Prirodna, ali isto tako i potpuno pogrešna intuicija, zbog toga što uopšte ne sledi da fizikalni pojmovi ne referiraju na iskustvo. Većina pojmova ne uključuje entitete na koje

---

²²⁵ Papineau, D. (2007), str. 21.

²²⁶ Papineau, D. (2002), str.171-174

referira, (recimo, nečije razmišljanje o bogatstvu ili lepoti ne čini tu osobu ni bogatom ni lepom). Fizikalni pojmovi funkcionišu kao i većina drugih, nije neophodno prisustvo iskustva na koje referiraju. Kvalitativni pojmovi su, međutim, izuzetak. Kada mislimo pomoću ne-kvalitativnih pojmova, nemamo isti osećaj koji imamo kada mislimo u kvalitativnim pojmovima (ne *izgleda* nam isto), a to nas pogrešno navodi da pretpostavimo da su osećaji nešto drugo u odnosu na fizička svojstva. Tu grešku Papino naziva antipatetičkom.

Antipatetička greška je, kao što vidimo, situacija u kojoj dva različita načina ukazivanja na neki entitet ili svojstvo izaziva iluziju da su u pitanju i dva različita entiteta ili svojstva – Papino je tako naziva zato što sam subjekt ne pripisuje dva različita načina predstavljanja istom entitetu ili svojstvu.²²⁷ Ona je izvor dualističke intuicije različitosti mentalnog i fizičkog, kao i razlog za neprihvatanje psihofizičkog identiteta i osnov utiska o postojanju eksplanatornog jaza. Sama intuicija različitosti proističe, dakle, iz različitosti pojmova, a ne referencije.

Vratimo se sada problemu eksplanatornog jaza.

9.4.5. Papinoova analiza problema eksplanatornog jaza

Među savremenim filozofima vrlo je zastupljeno uverenje da je eksplanatorni jaz posledica nemogućnosti apriornog izvođenja iskaza o svesti iz informacija o fizikalnim činjenicama o nervnom sistemu, u istom onom smislu u kojem je to moguće u slučajevima vode, toplote i drugih prirodnih vrsta. Takođe, pretpostavlja se da je ova nemogućnost posledica različitih načina na koje shvatamo svesna stanja, sa jedne strane, i prirodne vrste, sa druge strane.

Još jednom razmotrimo identitet $voda = H_2O$. Reč je o aposteriornom iskazu identiteta koji ne možemo da ustanovimo samo apriornom analizom pojmova *voda* i H_2O . Pojmovi prirodnih vrsta se najčešće smatraju deskriptivnim pojmovima. Pod *vodom* podrazumevamo tečnost bez mirisa, ukusa i boje koja ispunjava reke i okeane, ima određenu tačku ključanja i smrzavanja, itd. Ovaj složeni opis podrazumeva navođenje tipičnih kauzalnih uloga koje voda ima. Empirijski zadatak je naizgled jednostavan, treba samo da pronađemo koja fizička stvar zadovoljava deskriptivne uslove koje apriorna analiza pojma *voda* izlaže (koje a priori pretpostavljamo pod pojmom *voda*).

Uporedimo sada sa navedenim primerom identitet $Bol = aktiviranje\ C\ nociceptivnih\ vlakana$. Pojam *bol*, za razliku od *vode*, nije deskriptivan. O bolnom stanju mislimo direktno, ni ne moramo uopšte znati kauzalne uloge bola, dovoljno je da smo ga svesni, da nam nekako *izgleda*. Nijedno empirijsko istraživanje neće uspeti da pronađe nešto ovakvo među fizičkim činjenicama kako bismo izveli identifikaciju. Otud utisak nečeg izostavljenog kad se susretnemo sa identitetom $Bol = aktiviranje\ C\ nociceptivnih\ vlakana$.

---

²²⁷*Pathetic fallacy* – vrsta personifikacije u poeziji – pripisivanje ljudskih osećanja prirodnim pojavama (saosećajna kiša, vetar koji šapuće, bele ruže su plakale...), dok se u slučaju antipatetičke greške odriču osećanja (kvalitativni osećaj bola) prirodnim - fizičkim pojavama (Aktivnost C neuronskih vlakana).

Na prvi pogled, čini se očiglednim da iskazi o fizičkim činjenicama zajedno sa deskriptivnim sadržajem pojma *voda* impliciraju da je *voda* = H_2O , čime objašnjavamo zašto važi identitet *voda* = H_2O . U slučaju kada identitet treba da prihvatimo samo na empirijskim osnovama (kao u slučaju identiteta *Bol* = *aktiviranje C nocioceptivnih vlakana*), bez apriorne analize pojma *bol*, utisak je da nešto nedostaje pa zato i dalje zahtevamo objašnjenje identiteta koji je u pitanju. Međutim, postoji mnogo naučno prihvatljivih iskaza identiteta koji ne podrazumevaju apriornu analizu pojma. A priori izvođenje iz fizikalnih iskaza onemogućeno je kod iskaza koji sadrže pojmove koji referiraju direktno, a ne putem opisa kauzalnih uloga. Kvalitativni pojmovi nisu jedini takvi pojmovi. Vlastita imena, demonstrativi, indeksički pojmovi i jednostavni termini za perceptibilna svojstva objekata su takođe pojmovi koji referiraju direktno. Identiteti koji uključuju vlastita imena (*Kripke je najveći živi filozof*) ili indeksičke pojmove (*Danas je utorak*) – ne mogu biti a priori izvedeni iz fizičkih činjenica (ni indeksički pojmovi ni vlastita imena nemaju deskriptivno značenje). Ipak, u ovim slučajevima nema eksplanatorne nelagode.²²⁸ Papino je uveren da isto važi i za tipične iskaze identiteta u nauci (kao što je pomenuti primer *voda* = H_2O), sumnjajući da *voda* zaista ima deskriptivno značenje, tj. da je izvodljiva apriorna analiza po kojoj je *voda* *tečnost bez mirisa, ukusa i boje koja ispunjava reke i okeane, ima određenu tačku ključanja i smrzavanja* i sl. Kao što smo istakli u poglavlju o eksplanatornom jazu, sporna je i sama pretpostavka da je takva apriorna analiza prisutna u tipičnim prihvaćenim teorijskim iskazima identiteta u nauci, kod kojih ipak nemamo utisak eksplanatornog jaza. Ovo su, osim Papino, tvrdili i Ned Blok i Robert Stalnaker.²²⁹

Zastupnici Strategije, Papino pre svih, smatraju da je shvatanje problema eksplanatornog jaza, po kome je jaz rezultat nemogućnosti apriorne analize mentalnog u fizikalno-funkcionalnim terminima, pogrešno. Naše drugačije reakcije na psihofizičke iskaze identiteta u odnosu na tipične naučne iskaze identiteta nisu posledica različitosti s obzirom na izvodljivost iz iskaza o fizičkim činjenicama, već su posledica unapred zauzete dualističke pozicije, intuicije o različitosti svesnih i moždanih svojstava koja prethodi čitavoj raspravi o mogućnosti izvođenja.

Osim toga, suprotno uobičajenom shvatanju da su identiteti nešto što moramo da objasnimo, Papino tvrdi da oni ne iziskuju objašnjenje. Ni u primerima reduktivnih naučnih objašnjenja nema objašnjenja činjenice zašto je *Voda* = H_2O , već se pruža samo objašnjenje zašto voda ima neka dodatna svojstva, zašto je bez mirisa, ukusa, boje i slično. Drugim rečima, objašnjavamo zašto je neki uobičajeni, prednaučni pojam povezan sa opisom (u terminima kauzalnih uloga) koji mu pripisujemo. Zamislimo da nakon otkrića da je *Branislav Nušić* = *Ben Akiba* (a otkriće podrazumeva empirijsko istraživanje koje pokazuje da je reč o jednoj istoj osobi) neko i dalje pita zašto je *Branislav Nušić* = *Ben Akiba*. Ima smisla pitati: “Zašto je imao dva imena?” Ili: “Kako je moguće da to nisam saznala ranije?”, ali nema smisla pitati zašto je to slučaj, nakon što smo ustanovili da je reč o istoj ličnosti. Ista intuicija je odgovorna je i za zamislivost zombija. Utisak je da nema ničeg protivrečnog u mogućnosti takvog bića. Ali šta bi to značilo u slučaju nekog

²²⁸ Papineau, D. (2018).

²²⁹ Block, N. and Stalnaker, R. (1999).

ustanovljenog identiteta? Šta bi značilo pitati možemo li da zamislimo da postoji Ben Akiba bez Branislava Nušića, u situaciji kada postoji samo jedna osoba?

Razlog za odbijanje da se iskazi psihofizičkog identiteta smatraju pravim identitetima krije se u našoj inticiji o različitosti mentalnih i fizičko-funkcionalnih stanja. Ona je prisutna i kod fizikalista, a manifestuje se u terminima kojima se služimo da objasnimo odnos svesti i mozga. Uobičajeno je da tvrdimo da moždana stanja *uzrokuju, aktiviraju, povlače, proizvode* i sl. svesna stanja. Na drugoj strani, po pravilu ne tvrdimo da voda uzrokuje H_2O , *voda* prosto jeste H_2O .

Nema, dakle, objašnjenja za psihofizičke iskaze identiteta, kao ni za sve druge tačne iskaze identiteta, zato što su tačni identiteti sirove činjenice.²³⁰ Ipak, potrebno je objasniti utisak o eksplanatornom jazu u razumevanju psihofizičkih iskaza identiteta. Prema Papinoovom mišljenju, poreklo tog (pogrešnog) utiska je u antipatetičkoj grešci i dualističkim intuicijama.

Kao što možemo da uočimo, Papinoov odgovor na problem eksplanatornog jaza uspeva da, prvo, objasni zašto imamo utisak da psihofizički iskazi identiteta u sebi nose ekplanatorni jaz i drugo, pokazuje da opravdavanje iskaza psihofizičkog identiteta ne mora da se zasniva na apriornoj analizi.

Sve u svemu, moramo da priznamo psihološku činjenicu da su ljudi uglavnom intuitivno uvereni da je dualizam prihvatljivo stanovište. Da li ta činjenica govori u prilog dualizmu? Odgovor je, naravno, negativan, sve dok neko ko zastupa dualizam ne ponudi bolje objašnjenje dualističkih intuicija od onog koje nude fizikalisti. Iako se može reći da je činjenica da je p istinito najočiglednije objašnjenje za to što ljudi veruju u p , pa se kao dokaz za p često uzima njihovo verovanje da p , to nikako ne može biti pravilo. Kao što nam je već iz svakodnevnog života poznato, brojne su situacija u kojima se pokazuje da verovanje u p ne proističe iz istinitosti p -a, odnosno da to što ljudi veruju u p nije nikakva garancija da je p istinito. Upravo je to slučaj sa dualizmom.²³¹

Kao i Peri, i Papino će smatra da je najveći problem dualizma to što je u opasnosti da zapadne u epifenomenalizam. Dualisti koji tvrde suprotno morali bi da negiraju kauzalnu zatvorenost fizičkog, a to je korak na koji je danas malo njih spremno. Ako dualizam vodi u epifenomenalizam, onda je teško videti kako će dualisti odbraniti bilo koje verovanje, a ne samo verovanje u istinitost dualizma. Implicirajući da svesna verovanja nemaju nikakav kauzalni uticaj na stanovište onih koji ih poseduju, epifenomenalizam ne može da objasni poreklo dualističkih intuicija. Samim tim, još jednom se potvrđuje da naše dualističke intuicije nisu nikakav dokaz u prilog tačnosti dualističkog shvatanja.²³²

Imajući sve to u vidu, možemo da zaključimo da eksplanatorni jaz nije pokazatelj navodno nedovršenog posla, nešto što preostaje nakon što smo naučili sve što je nauka

---

²³⁰ Papineau, D. (1998), str. 379.

²³¹ Papineau, D. (2010).

²³² Papineau, D. (2018), fusnota 2, str. 2.

mogla da nam kaže o svesti, već je izraz činjenice da su nas naše intuitivne sklonosti dualizmu omele da u potpunosti prihvatimo rezultate do kojih je nauka došla.²³³

Fizikalizam nam, prema tome, ne duguje objašnjenje psiho-fizičkog identiteta nego objašnjenje *intuicije različitosti*. Strategija pozivanja na kvalitativne pojmove uspeva da objasni poreklo te intuicije, kao i njenu lažnost. Osim toga, ovo nije jedinstvena situacija u kojoj ne možemo tako lako da se oslobodimo pogrešnih intuicija čak ni u svetlu teorijskih, naučnih dokaza koji govore suprotno (mnogim ljudima je, recimo, i dalje intuitivno prihvatljivo da je Zemlja stabilna nepokretna podloga, da i ne pominjemo neke savremene fizičke teorije koje se protive našim intuicijama).

Za razliku od autora koji ovu situaciju objašnjavaju na neki drugi način, Papino nudi fundamentalnije objašnjenje koje se tiče našeg kognitivnog sklopa i objašnjava poreklo, zastupljenost i istrajnost dualističkih intuicija, naročito onih koje se tiču naših kvalitativnih svesnih stanja. On uzima u obzir šest mogućih razloga, pri čemu ne isključuje ni mogućnost njihovog udruženog delovanja.²³⁴

1. *Kultura*. Moguće je da je sklonost dualizmu posledica uticaja religijske metafizike na svakodnevno razmišljanje. Većina zajednica duguje svoje kulturno nasleđe religijskim verovanjima o nefizičkoj stvarnosti.

2. *Urođenost*. Mnogi antropolozi i razvojni psiholozi pripisuju dualističkim intuicijama fundamentalniji psihološki izvor. Od najranijeg doba ljudski um je sklon intuitivnom razvrstavanju svih postojećih entiteta u aktivna živa bića, sposobna da se sama kreću ili razvijaju, i pasivne nežive predmete kod kojih je uzrok kretanja spoljašnji.

3. *Kognitivna arhitektura*. Prema mnogim filozofima koji se bave kognitivnim naukama, kada ljudi veruju u identitet $a = b$, uobičajeno je da “spoje datoteke” za a i b , odnosno reorganizuju svoju kognitivnu arhitekturu tako da su sve informacije u vezi sa a i sve informacije u vezi sa b spojene u jednu datoteku. Moguće je da nešto sprečava spajanje u slučaju psihofizičkih identiteta (recimo da se informacije kvalitativnih pojmova čuvaju u senzornom korteksu, a informacije fizikalnih pojmova u lingvističkom delu mozga), a posledica je da osećamo da nešto nije u redu sa samim identitetom.

4. *Antipatetička greška*. S obzirom na to da su kvalitativni i fizikalni pojmovi toliko različiti, imamo utisak da oni ne mogu da imaju istu referenciju.

5. *Fenomenološka greška*. Svakodnevno razmišljanje je pod uticajem uverenja da je čulno iskustvo konstituisano bar delimično svojstvima spoljašnjeg sveta. Kada vidimo nešto zeleno i okruglo, ova svojstva doživljavamo kao da su nekako prisutna u našem iskustvu. Naravno, ništa u našem mozgu nije zaista zeleno i okruglo, pa otud potpuno prirodan zaključak da je čulno iskustvo različito od moždanih procesa. Plejs je ovo zaključivanje nazvao fenomenološkom greškom.²³⁵

---

²³³Papineau D. (2019).

²³⁴Papineau, D. (2018). str.18-20.

²³⁵Place, U. T. (1956).

6. *Otkrovenje*. Kvalitativni pojmovi su takvi da otkrivaju pravu prirodu objekata na koje referiraju. Papino se ne slaže sa ovom tezom, ali priznaje da je ona vrlo intuitivna. Kada osećamo bol ili vidimo nešto crveno, izgleda kao da smo zaista upoznati sa pravom prirodom ovih svesnih stanja. Mnogi ljudi veruju da im introspekcija otkriva nefizičku prirodu iskustva.

Sve u svemu, Strategija ne samo što pobija antifizikalističke argumente već locira i izvor antifizikalističkih intuicija i objašnjava zašto su dualističke intuicije tako privlačne i tako česte. Ukazavši na to da iskazi identiteta ne iziskuju objašnjenje, Papino je pokazao da nema eksplanatornog jaza. Analizirajući poreklo dualističkih intuicija, ustanovio je da one nisu u suprotnosti sa fizikalističkom pozicijom. I na kraju, argumentom koji se poziva na kauzalnu zatvorenost fizičkog pružio je nezavisni dokaz za fizikalističku poziciju.

10. Problemi Strategije

Uprkos privlačnosti pozicije koju Strategija nudi, brojni su njeni kritičari, među kojima ima dualista, ali isto tako i fizikalista, kao i filozofa koji su prvobitno i sami zastupali tu poziciju (poput Majkl Taja). U ovom poglavlju razmotrićemo najvažnije prigovore i izneti razloge zbog kojih su neosnovani.

10.1. Da li kvalitativni pojmovi otkrivaju prirodu kvalitativnih svojstava?

Horgan i Tienson²³⁶ dovede u pitanje fizikalističku poziciju Strategije izlažući argument kojim pokušavaju da pokažu nemogućnost da kvalitativni pojmovi referiraju na fizička svojstva. Argument je sledeći:

- 1) Kada shvatamo fenomenalno svojstvo pod kvalitativnim pojmom, ono nije shvaćeno kao fizičko-funkcionalno, već kao neko drugačije svojstvo.
- 2) Kada shvatamo fenomenalno svojstvo pod kvalitativnim pojmom, ono je shvaćeno direktno, onakvo kakvo je samo po sebi.
- 3) Ako je i) svojstvo P, shvaćeno pod pojmom C, drugačije od fizičko-funkcionalnog svojstva, i ii) P je pod pojmom C shvaćeno kakvo je samo po sebi, onda P nije fizičko-funkcionalno svojstvo.

Dakle:

- 4) Fenomenalna svojstva nisu fizičko-funkcionalna svojstva.

Argument je validan, a njegova konkluzija protivreči fizikalizmu. Prema Horganu i Tiensonu, zastupnici Strategije, odnosno, materijalisti novog talasa, u obavezi su da prihvate premise 1) i 2) i jedino mogu osporavati premisu 3). Premisa 3), međutim, deluje vrlo uverljivo.

Pokušaćemo da pokažemo da postoje značajna neslaganja u pogledu interpretacije premise 2), i da su ona u osnovi razilaženja oko premise 3).

Da bi opravdali premisu 2), Horgan i Tienson navode da Lor govori o kvalitativnim pojmovima kao o pojmovima koji ukazuju na referenciju "direktno i suštinski".²³⁷ I Katalin Balog tvrdi da kvalitativni pojmovi "obezbeđuju shvatanje fenomenalnih svojstava na način koji otkriva njihovu suštinu".²³⁸

Tačno je da kvalitativni pojmovi ne stiču svoju referenciju putem kontingentnih načina predstavljanja, već direktno. Lor čak smatra da to znači da obezbeđuju shvatanje same suštine fenomenalnih svojstava. On, međutim, razlikuje dva smisla izraza „zahvatati suštinu nečega”: U prvom smislu, reč je o referencijalnom pojmu koji ne znači ništa drugo nego samo „direktno rigidno referira”; u drugom smislu, pak, reč je o „otkrivanju unutrašnje strukture designiranog svojstva“. Prema Lorovom mišljenju, kvalitativni pojmovi samo u prvom smislu zahvataju suštinu fenomenalnih svojstava.²³⁹

---

²³⁶Horgan, T. and Tienson, J. (2001).

²³⁷Loar, B. (1997) str. 600.

²³⁸Balog, K. (2012), str. 6.

²³⁹Loar, B. (1997) str. 608-609.

Meklahlin takođe tvrdi da kvalitativni pojmovi ne otkrivaju ništa o prirodi fenomenalnih svojstava, već samo ukazuju na njih, odnosno, imenuju ih.²⁴⁰ Balog im se pridružuje, tvrdi da kvalitativni pojmovi ne obezbeđuju nikakav poseban uvid u bazičnu prirodu svojstava na koje referiraju.²⁴¹

Na drugoj strani, kao što smo već istakli, Papino osporava tezu po kojoj su direktno referirajući kvalitativni pojmovi takvi da a priori otkrivaju svoju prirodu. On podseća na činjenicu da je stvar semantike to da li pojam referira direktno, dok je otkrivanje prirode nečega epistemološko pitanje – jedno ne povlači drugo. Introspekcijom sasvim izvesno možemo saznati kakvo iskustvo imamo, kao i mnoge druge stvari o tom iskustvu, ali ona nije nepogrešiv metod i ne postoji garancija da ćemo putem nje saznati sva nužna svojstva tog iskustva.

Ukratko, zastupnici Strategije su, uprkos korišćenju izraza kao što su *direktno referira*, *rigidno*, *koristeći samo to svojstvo*, vrlo rezervisani u pogledu tvrdnje da kvalitativni pojmovi otkrivaju samu prirodu svojstava na koje referiraju. Imajući to u vidu, jasno je da oni osporavaju premisu 2), pa samim tim i premisu 3) navedenog argumenta.

Osim Horgana i Tiensona, i Čalmers Strategiji upućuje vrlo sličnu zamerku:²⁴² “Lor sugeriše da su kvalitativni pojmovi prepoznavalački pojmovi i tvrdi da je opravdano očekivati da prepoznavalački pojam R uvodi isto svojstvo kao i teorijski pojam P. ... Ovo je pogrešno: ako subjekt ne može znati a priori da R jeste P, onda je referencija za R i P fiksirana na drugačiji način i ove referencije mogu biti razdvojene u izvesnim zamislivim situacijama.”²⁴³

Prema Čalmersovom mišljenju, Lor greši utoliko što istovremeno prihvata: i) da je referencija kvalitativnog pojma identična sa referencijom izvesnog teorijskog pojma, i ii) da ovaj identitet ne može biti saznat a priori. Glavna premisa Čalmersovog argumenta je:

a) kada su X i Y neka dva pojma, ako subjekt ne može da zna a priori da je referencija X-a ista kao i referencija Y-a, onda je referencija X-a fiksirana na drugačiji način nego što je referencija Y-a, i usled toga je tačno da su X i Y asociirani sa različitim svojstvima koja fiksiraju referenciju.

Prema Hilovom i Meklaflinovom tumačenju,²⁴⁴ ova Čalmersova premisa može da se razdvoji na dve teze:

a₁) Kada su X i Y neka dva pojma, ako subjekt ne može da zna a priori da je referencija X-a ista kao i referencija Y-a, onda je referencija X-a fiksirana na drugačiji način nego što je referencija Y-a.

a₂) Kada su X i Y neka dva pojma, ako je referencija X-a fiksirana na drugačiji način nego što je referencija Y-a, onda su X i Y asociirani sa različitim svojstvima koja fiksiraju referenciju.

Prva teza, a₁), je plauzibilna, ali je druga, a₂), pogrešna.

Referencija pojma *bol* fiksirana je činjenicom da subjekt ima sklonost da primenjuje pojam ukazujući direktno na unutrašnje stanje koje doživljava, kao što je posedovanje

---

²⁴⁰McLaughlin, B. (2001), str. 324.

²⁴¹Balog, K. (2012), str. 6.

²⁴²Chalmers, D. (1996).

²⁴³Chalmers, D. (1996) str. 373.

²⁴⁴Hill, C. and McLaughlin, B. (1999), str. 455.

izvesnog kvalitativnog osećaja. Na drugoj strani, referencija pojma *aktivnost C vlakana* fiksirana je opisom “neurološki proces koji ima takve i takve uzroke, takvu i takvu strukturu i izaziva takve i takve posledice.” Pod pretpostvkom da je referencija ova dva pojma fiksirana na različite načine, objašnjiva je nemogućnost a priori uviđanja da pojmovi imaju istu referenciju.

10.2. *Primedbe Majkl Taja*²⁴⁵

Iako je i sam bio pristalica strategije pozivanja na kvalitativne pojmove, Majkl Taj u svojoj knjizi *Consciousness Revisited: Materialism without Phenomenal Concepts* iz 2009. godine pokušava da dokaže da kvalitativni pojmovi ne postoje i da su fizikalisti pribegavali Strategiji pogrešno verujući da bez nje fizikalizam ne može da izade na kraj sa antifizikalističkim argumenatima. Glavne primedbe koje Taj upućuje Strategiji su, prvo, da su sve verzije razumevanja kvalitativnih pojmova pogrešne (iz različitih razloga), i drugo da bi generalno trebalo da budemo skeptični prema samom pojmu *kvalitativni pojam*.

Kritiku indeksičkog shvatanja kvalitativnih pojmova Taj je izložio još u svojim ranijim radovima. Osnovna ideja ovakvog pristupa jeste da kvalitativni pojmovi podrazumevaju sliku ili kopiju kvalitativnog mentalnog stanja na koje referiraju. Pojam u tom slučaju referira na tip mentalnog stanja instanciran pojedinačnim mentalnim stanjem. Taj ukazuje na neadekvatnost ovakvog načina fiksiranja referencije kvalitativnog pojma imajući u vidu činjenicu da pojedinačno mentalno stanje može biti instanca mnogih tipova. (Iskustvo viđenja konkretne nijanse crvene boje može biti instanca viđenja boje, viđenja crvenog, viđenja tamno crvenog i sl.). Usled toga, konkretno mentalno stanje ne može tačno da odredi koji tip mentalnih stanja odgovara datom kvalitativnom pojmu na koji referira.

Ovaj problem rešava Lorovo shvatanje kvalitativnih pojmova kao prepoznavalačkih pojmova koji referiraju direktno (bez posredovanja opisa). Međutim, Taj tvrdi da ove mentalne reprezentacije, pošto direktno referiraju, nemaju dovoljno precizno definisane uslove individuiranja (eng. *individuation conditions*) da bi se uopšte mogle nazvati pojmovima.

Odgovor na ovu primedbu pronalazimo kod E. Diaz-Leon²⁴⁶ koja se slaže da pojmovi moraju imati jasno definisane uslove identifikacije, ali da direktno referiranje kvalitativnih pojmova ne čini ovaj zahtev nemogućim. Ključno je to da mogu postojati dva pojma koja imaju istu referenciju, a različite uslove identifikacije, što važi i za kvalitativne pojmove. Za svaki kvalitativni pojam moguć je neki drugi pojam koji referira na isto mentalno stanje, ali ima druge pojmovne uloge, pa samim tim i druge uslove po kojima ga identifikujemo. Činjenica da kvalitativni pojmovi direktno referiraju ne znači da ne možemo govoriti o kvalitativnim modusima predstavljanja, zato što ovi pojmovi prikazuju svoju referenciju na jedinstven način uprkos nedostatku opisa. Umesto opisa, njima su pridružene identifikujuće prepoznavalačke sposobnosti koje obezbeđuju jedinstven način prikazivanja.

---

²⁴⁵ Tye, M. (2009)

²⁴⁶ Diaz-Leon, Essa, (2011).

Još jedna primedba upućena prepoznavalačkom shvatanju kvalitativnih pojmova tiče se utiska o različitosti fenomenalnih mentalnih stanja i fizičkih stanja. Ovaj utisak je, kako smo istakli u ranijim poglavljima, u pozadini problema eksplanatornog jaza. U vezi sa tim, Majkl Taj će tvrditi da čak i ako Strategija pozivanja na kvalitativne pojmove uspe da objasni psihofizičke iskaze identiteta, ostaje nejasno zašto se oni razlikuju od drugih iskaza identiteta prisutnih u nauci. Čini se da nam je posle Kripkeovih razjašnjenja sasvim jasno da su iskazi poput *Voda je H₂O* nužno istiniti, kao i to zašto nam izgledaju kontingentno, dok to ne važi za iskaze poput *Bol je aktivnost C vlakana* koji, uprkos objašnjenju koje Strategija nudi, i dalje izgledaju zagonetno i kontingentno.

Na ovaj prigovor Diaz-Leon²⁴⁷ odgovara da se time pred Strategiju postavljaju preveliki zahtevi. Dovoljno je to što ona uspeva da pokaže da su psihofizički iskazi identiteta nužni a posteriori, čak i ako ne objašnjava istrajnost naših antifizikalističkih intuicija.

Utisak je, međutim, da velika prednost Strategije leži upravo u tome što je njom moguće objasniti istrajnost ovih intuicija. Kao što smo imali prilike da vidimo u poglavlju o Papinoovom shvatanju kvalitativnih pojmova, on je dao najuverljivije fizikalističko objašnjenje ovih intuicija.

Jedna opšta primedba koju upućuje Majkl Taj jeste da ponuđena tumačenja kvalitativnih pojmova nisu od pomoći u odbrani fizikalizma. Prema njegovom mišljenju, kao prvo, nije jasno u kom smislu se kvalitativni pojmovi razlikuju od fizikalnih: nije dovoljno tvrditi da oni nisu a priori izvodljivi iz mikrofizičkih činjenica, jer se isto može reći i za mnoge makrofizikalne pojmove. I drugo, kvalitativni pojmovi bi morali da budu zavisni od perspektive, odnosno ličnog iskustva, kako bi fizikalistički objasnili situaciju u kojoj se, na primer, nalazi Džeksonova Meri.

Majkl Taj, međutim, sada poriče da neko poseduje kvalitativni pojam samo ako ima relevantno iskustvo. Zastupajući socijalni eksternalizam u pogledu semantičkog sadržaja pojmova, Taj smatra da je Meri još u crno-belom sobi posedovala (zahvaljujući interakciji sa lingvističkom zajednicom) isti pojam koji će kasnije koristiti da misli o svom novom iskustvu. Jedna od ključnih postavki socijalnog eksternalizma jeste da osoba može da poseduje pojam u implicitnom smislu iako pri tom ne poznaje prirodu onoga što tom pojmu odgovara.²⁴⁸ Taj ovde “uvodi u igru” raselovsku distinkciju između činjeničkog (propozicijskog) znanja i znanja putem upoznatosti, tvrdeći da je Meri posedovala propozicijsko znanje o istim fizičkim svojstvima koje će po izlasku iz crno-bele sobe direktno upoznati.

Nameće se, naravno, pitanje zar ova argumentacija ne postavlja previsoke standarde za kvalitativne pojmove? Da li je zaista neophodno da oni budu suštinski različiti od fizikalnih, ili je za postizanje cilja - opovrgavanje antifizikalističkih argumenata - dovoljno samo da nisu a priori izvodljivi iz fizikalnih pojmova? Njihova zavisnost od iskustva i subjektivne perspektive svakako ih čini dovoljno različitim, kao što ih izdvaja i utisak kontingentnosti koji se javlja u slučaju psihofizičkih identiteta, a koji nije karakterističan za druge vrste identiteta.

---

²⁴⁷ Diaz-Leon, Essa, (2011).

²⁴⁸ Tye, M. (2009), 63–70.

10.3. Maks Blekova primedba

Ovom primedbom tvrdi se da u slučaju psihofizičkih iskaza identiteta različiti načini prezentacije objekata referencije pojmova koje identifikujemo zahtevaju različita svojstva putem kojih ti pojmovi dobijaju svoju referenciju.

Maks Blekov prigovor iznosi Dž. Dž. Smart u tekstu “Oseti i moždani procesi” 1959. godine²⁴⁹ i ilustruje ga sledećim primerom:

“Pretpostavimo da smo poistovetili zvezdu Zornjaču sa zvezdom Večernjačom. Tada moraju postojati neka svojstva koja logički impliciraju svojstvo da je nešto zvezda Zornjača, kao i potpuno drugačija svojstva koja povlače svojstvo da je nešto zvezda Večernjača. Isto tako moraju postojati neka svojstva koja su logički različita od svojstava koja srećemo u fizikalističkoj priči.”²⁵⁰

Oba pojma, dakle, i *zvezda Zornjača* i *zvezda Večernjača* moraju da sa sobom nose sopstveni način predstavljanja. Kod prvog pojma, to je fizičko svojstvo pojavljivanja na nebu u ranim jutarnjim satima, a za drugi je različito fizičko svojstvo, svojstvo pojavljivanja na nebu u ranim večernjim satima. Na ovaj način određen je metafizički način predstavljanja. Pored metafizičkog, postoji i kognitivni način predstavljanja koji je ovde od značaja i koji se može razumeti u skladu sa Fregeovim objašnjenjem informativnosti iskaza identiteta. Da bi neki iskaz identiteta bio aposterioran, neophodno je da postoji mogućnost da se sumnja u njegovu istinitost (odnosno da nije a priori saznatljiv). Ovo je moguće samo ukoliko pojmovi koje identifikujemo svoju referenciju stiču na različit način (Fregeov zahtev). Identitet između kvalitativnog i fizičkog zahteva, dakle, da pojmovi koji su sa različite strane znaka jednakosti koriste nezavisne načine predstavljanja koji su zasnovani na različitim svojstvima. Problematično je to što kvalitativni pojmovi zahtevaju kvalitativni način predstavljanja. Ako je, na primer, identit kao što je *Bol je aktivnost C vlakana* a posteriori istinit, onda način na koji određujemo referenciju za *bol* i način na koji određujemo referenciju za *aktivnost C vlakana* moraju biti različiti. Ova razlika obezbeđuje da prisustvo bola nije izvodljivo a priori iz prisustva aktivnosti C vlakana. Suočavamo se, međutim, sa dilemom: ili *bol* dobija svoju referenciju putem kvaliteta bolnosti, dok *aktivnost C vlakana* stiče referenciju putem fizičko-funkcionalnog svojstva, što znači da imamo dualizam svojstava, ili nam je potrebno dodatno različito svojstvo kako bismo objasnili aposteriornost identiteta. Čini se da antifizikalisti pretpostavljaju da razlika u kognitivnom načinu predstavljanja povlači razliku i u metafizičkom načinu predstavljanja, mada za to nemaju opravdanje.

Blok je ponudio primer kojim pokazuje neosnovanost ove pretpostavke. Zamislimo studenta koji uči francuski jezik.²⁵¹ Jednoga dana nastavnik mu pokaže fotografiju mačke i kaže: “Ovo je *chat*”. Kasnije istoga dana, zaboravni učitelj ponovo pokazuje istu fotografiju mačke i ponavlja: “Ovo je *chat*”. Pažljivi student pretpostavlja da postoji neka biološka ili fizička razlika između mačaka koje su mu prikazane ne sluteći da je reč o istoj fotografiji, pa samim tim i o identičnoj mački. Blokov primer nedvosmisleno pokazuje da razlika u

²⁴⁹ Smart, Dž. Dž. (1993), str. 84-85.

²⁵⁰ Smart, Dž. Dž. (1993), str. 84.

²⁵¹ Block, N. (2007), str. 26-27.

kognitivnom načinu predstavljanja ne povlači uvek razliku u metafizičkom načinu predstavljanja.

Moguće je, ipak, ostvariti Fregeov zahtev o različitom načinu sticanja referencije, uprkos tome što ćemo negirati da to podrazumeva različita svojstva. Reč je, u stvari, o različitoj konceptualizaciji objekta (ili pojave). Drugim rečima, u pitanju je različita reprezentacija u svesti subjekta, a ne različita svojstva objekta identiteta. Tako još jednom imamo tipičan odgovor Strategije – u pitanju su dva pojma, ali samo jedno svojstvo na koje se ti pojmovi odnose.

10.4. Stoldžerova primedba Strategiji²⁵²

Stoldžer smatra da je sasvim drugačije pitanje važenja iskustvene teze od toga da li su psihofizički iskazi identiteta istiniti ili nisu. Drugim rečima, čak i ako je *teza o neophodnosti odgovarajućeg iskustva* istinita, to ne znači da je time opravdana pretpostavka da su psihofizički iskazi aposteriorni. Prema tome, smatra Stoldžer, Strategija ne uspeva da objasni aposteriornost iskaza psihofizičkog identiteta.

Podsetimo se šta se podrazumeva pod *tezom o neophodnosti odgovarajućeg iskustva*: S poseduje kvalitativni pojam C iskustva E ako i samo ako je S imao iskustvo E.²⁵³ Stoldžer smatra da pristalice Strategije ovom tezom obezbeđuju demarkaciju liniju između fizikalnih i kvalitativnih pojmova, kao i da su psihofizički iskazi identiteta iz tog razloga aposteriorni. Drugim rečima, ako važi teza o neohodnosti odgovarajućeg iskustva, onda su psihofizički iskazi identiteta aposteriorni. Upravo u ovom hipotetičkom iskazu Stoldžer vidi grešku Strategije.

Fizikalizam je teza da kvalitativne ili iskustvene istine superveniraju nad fizikalnim istinama. Posledica ovako formulisanog fizikalizma je: ako je P skup svih fizikalnih istina, a P* skup svih kvalitativnih istina, onda važi kondicionalni iskaz: *Ako P onda P**. Stoldžer ovaj iskaz naziva psihofizičkim kondicionalnim iskazom. Većina antifizikalističkih argumenata nastoji da opovrgne upravo ovaj kondicionalni iskaz i da onda primenom modus tolensa zaključi da je fizikalizam lažan. Za zastupnike Strategije psihofizički kondicionalni iskaz je, kao što smo već više puta istakli, nužan i aposterioran. Aposteriornost omogućava da možemo da zamislimo da je lažan iako je ovo u stvari nemoguće zato što taj kondicionalni iskaz, ako je istinit, izražava nužnu vezu.

Nasuprot tezi o neophodnosti odgovarajućeg iskustva, Stoldžer navodi prepoznavalačku tezu (koju pripisuje Lorovoj poziciji), kako bi ilustrovao da uspešnost Strategije ne zavisi samo od prve teze o neohodnosti odgovarajućeg iskustva, ali i da bi pokazao da ni druga, prepoznavalačka teza ne uspeva da obezbedi potrebnu argumentaciju u prilog aposteriornosti psihofizičkog kondicionalnog iskaza.

---

²⁵² Stoljar, D. (2005).

²⁵³ Stoljar, D. (2005). str. 471.

Podsetimo se, prepoznavalačka teza glasi: S poseduje kvalitativni pojam C iskustva E samo ako S poseduje izvesne sposobnosti da prepozna, razlikuje i identifikuje E kada S doživljava E.²⁵⁴ Prema ovoj tezi, dakle, za posedovanje odgovarajućeg kvalitativnog pojma nije neophodno iskustvo.

Stoldžer razlikuje dve vrste kondicionalnih iskaza: a priori kondicionalne i a priori izvodljive kondicionalne iskaze (eng. *a priori synthesizable*).²⁵⁵ A priori kondicionalni iskazi su oni kod kojih je poznavanje značenja (preciznije, značenja pojmova koji ga čine) dovoljno za određivanje njihove istinitosti. Za utvrđivanje istinitosti a priori izvodljivih iskaza dovoljno je samo poznavanje značenja antecedensa. Stoldžer tvrdi, dakle, da postoje iskazi koje saznajemo a priori, a koji nisu a priori izvodljivi. Primeri a priori iskaza koji nisu a priori izvodljivi su „Ako je x četvrtasto, onda x ima ili jedno svojstvo ili neko drugo svojstvo” i „Ako je x broj, onda x nije oset crvenog”. Očigledno je da iz pojmova *četvrtast* ili *broj* ne možemo da znamo ništa o nekom drugom *svojstvu* ili *osetu crvenog*. Prema Stoldžerovom mišljenju, iskaz *Ako P onda P**, psihofizički kondicionalni iskaz, sličan je navedenim iskazima. Samim tim, da bismo dokazali da psihofizički kondicionalni iskaz nije a priori saznatljiv, nije dovoljno pokazati da nije a priori izvodljiv. Drugim rečima, neophodno je pronaći nezavisan argument za dokazivanje aposteriornosti psihofizičkog kondicionalnog iskaza.

Stoldžer ipak previđa jednu značajnu razliku između psihofizičkog kondicionalnog iskaza i pomenutih primera (pre svega *Ako je x broj, onda x nije oset crvenog*, za koji Stoldžer tvrdi da je slične strukture kao i psihofizički kondicionalni iskaz). Postoji više a priori argumenata kojima možemo dokazati da je *Ako je x broj, onda x nije oset crvenog* aprioran iskaz, što nije slučaj kada je u pitanju psihofizički kondicionalni iskaz. Primer je, recimo: svaki broj pomnožen sa brojem dva rezultira parnim brojem; nijedan oset crvenog pomnožen sa dva ne rezultira parnim brojem; dakle, ako je x broj, onda x nije oset crvenog (ili, drugim rečima: nijedan broj nije oset crvenog). Ovo bi mogla da bude tražena razlika na osnovu koje ćemo psihofizički kondicionalni iskaz razlikovati od a priori izvodljivih iskaza.

Sličan odgovor nudi i Esa Diaz-Leon,²⁵⁶ ukazujući na razliku između psihofizičkog kondicionalnog iskaza i pomenutih primera koji nisu a priori izvodljivi, ali su ipak a priori saznatljivi. Ona skreće pažnju na utisak razdvojenosti i nezavisnosti kvalitativnih pojmova i fizičkog opisa uprkos posedovanju i svesnog iskustva i potpunog fizičkog opisa. O ovom utisku razdvojenosti govorili smo u ranijim poglavljima, pre svega u poglavlju o Papinoovom shvatanju kvalitativnih pojmova. Diaz-Leon to naziva tezom o psihološkoj razlici (eng. *The psychological distinction thesis*)²⁵⁷ i tvrdi da ona ne podrazumeva samo, kao što ističe Stoldžer *tezom o neophodnosti odgovarajućeg iskustva*, da je neophodno posedovanje određenog iskustva kako bismo imali kvalitativne pojmove, već da i kada imamo određeno iskustvo i posedujemo odgovarajuće kvalitativne pojmove, ovi i dalje ostaju kognitivno razdvojeni od fizikalnog opisa. Takav psihološki utisak povezan je sa

---

²⁵⁴ Stoljar, D. (2005). str. 476.

²⁵⁵ Stoljar, D. (2005). str. 478.

²⁵⁶ Diaz-Leon, E. (2008).

²⁵⁷ Diaz-Leon, E. (2008), str. 603.

psihofizičkim kondicionalnim iskazima, a nema ga u vezi sa navedenim primerima. Recimo, mogli bismo intuitivno da se složimo sa tim da bi Meri i nakon izlaska iz crno-bele sobe i iskustva viđenja crvenog i dalje imala utisak da iskustvo viđenja crvenog nije isto što i fizičko-funkcionalno svojstvo o kojem je čitala dok je bila u sobi. Diaz-Leon smatra da je ova psihološka razlika dovoljna da se psihofizički kondicionalni iskaz smatra aposteriornim. Posledica teze o psihološkoj razlici po epistemički status psihofizičkog kondicionalnog iskaza ne može biti samo to da psihofizički kondicionalni iskaz nije a priori izvodljiv, jer to je ono što će a priori znati subjekt koji poznaje samo značenje antecedensa. Teza se očigledno tiče subjekta koji poseduje pojmove neophodne za razumevanje i antecedensa i konsekvensa psihofizičkog kondicionalnog iskaza, odnosno, subjekta koji poseduje i fizikalne i kvalitativne pojmove. Na osnovu toga bismo mogli da zaključimo da psihofizički kondicionalni iskaz ne samo da je nije a priori već nije ni a priori izvodljiv. Drugim rečima, psihofizički kondicionalni iskaz je aposterioran.²⁵⁸

10.5. Može li se priroda kvalitativnih pojmova objasniti fizikalnim pojmovima?

Čalmersov *glavni argument* (eng. *the master argument*)²⁵⁹ protiv svih varijanti Strategije problematizuje eksplanatornu adekvatnost ove pozicije tvrdeći da ukoliko kvalitativni pojmovi uspevaju da objasne epistemički jaz, onda nisu izrazivi fizikalnim pojmovima i obrnuto. Prema njegovom mišljenju, dakle, pozivanje na kvalitativne pojmove ili otvara novi eksplanatorni jaz sa kojim se fizikalisti ne mogu izboriti, ili ti pojmovi ne mogu obaviti zadatak zbog kojeg su uvedeni, odnosno, ne mogu objasniti našu epistemičku situaciju.²⁶⁰

Ako pretpostavimo da je C kompletan opis fenomenalnog aspekta sveta, i da pripisujemo izvesna psihološka svojstva ljudskim bićima, onda prema Čalmersovom mišljenju, pristalice Strategije tvrde:

- (i) C je tačno – ljudi zaista imaju psihološka svojstva;
- (ii) C objašnjava našu epistemičku situaciju koja se tiče svesti, na primer C objašnjava zašto smo suočeni sa epistemičkim jazom; i
- (iii) C može biti objašnjeno fizikalnim terminima, odnosno, barem u principu je moguće fizikalistički objasniti kako to da ljudi uopšte poseduju psihološka svojstva.²⁶¹

Problem Strategije je u tome što nije moguće u isto vreme ispuniti uslove (ii) i (iii), odnosno ne postoji model C koji bi istovremeno bio fizikalistički objašnjen i koji bi uspešno objašnjavao epistemički jaz.

---

²⁵⁸ Diaz-Leon, E. (2008), str. 603.

²⁵⁹ Chalmers, D. (2007b).

²⁶⁰ Pod epistemičkom situacijom individue Čalmers podrazumeva istinosne vrednosti i epistemički status (da li su opravdana ili neopravdana) njenih verovanja.

²⁶¹ Chalmers, D. (2007b), str. 172.

Skica Čalmersovog *glavnog argumenta* protiv Strategije izgleda ovako:

- 1) ili je zamislivo da zombi nema kvalitativne pojmove ili to nije zamislivo;
- 2) ako je zamislivo da zombi nema kvalitativne pojmove, javlja se novi eksplanatorni jaz i pokazuje da se kvalitativni pojmovi ne mogu izraziti fizikalnim;
- 3) ako nije zamislivo da zombi nema kvalitativne pojmove, onda kvalitativni pojmovi ne mogu objasniti eksplanatorni jaz, odnosno našu epistemičku situaciju;
- 4) sledi da se kvalitativni pojmovi ili ne mogu izraziti fizikalnim, ili ne mogu objasniti eksplanatorni jaz.²⁶²

Argument je naizgled valjan. Premisa (1) je nužna istina. Premisa (2) izgleda istinito zato što se fizikalnim pojmovima ne može izraziti sve ono što je zamislivo da zombiju nedostaje u poređenju sa njegovim ljudskim dvojnikom. Premisa (3) takođe izgleda istinito, jer ako nije zamislivo da zombi nema kvalitativne pojmove, odnosno, ako zombi ima kvalitativne pojmove, onda znači da se ti pojmovi mogu izraziti fizikalno-funkcionalnim pojmovima. Ovo je u suprotnosti sa time kako shvatamo kvalitativne pojmove, a uz to nam i ne pomaže da objasnimo svoju epistemičku situaciju kao različitu od epistemičke situacije u kojoj se zombi nalazi.

Ovaj Čalmersov argument zasnovan je na povezanosti zamislivosti i objašnjenja, za razliku od argumenta na osnovu zamislivosti zombija za koji je važna relacija zamislivosti i mogućnosti. Pa ipak, detaljno razmatranje mnogih odgovora koje autori²⁶³ upućuju Čalmersu otkriće da *glavni argument* otkriva epistemički, ali ne i ontološki jaz, odnosno, da on ne dodaje ništa novo antifizikalističkim argumentima koje smo već izložili i sa kojima Strategija uspešno izlazi na kraj.

Pažljivija analiza pokazuje da je Čalmersov argument protiv Strategije veoma sličan Levinovom obrazloženju postojanja eksplanatornog jaza. Podsetimo se, Levin tvrdi da argument na osnovu zamislivosti zombija ne uspeva da opravda izvođenje metafizičke mogućnosti zombija iz njihove zamislivosti, ali zato uspeva da otvori eksplanatorni jaz. Čalmers razmišlja vrlo slično tvrdeći da “ako je epistemički jaz zasnovan na specifičnim karakteristikama koje poseduju kvalitativni pojmovi koji nisu fizički objašnjivi, onda ove karakteristike izazivaju novi jaz”.²⁶⁴ Osim toga, druga premisa argumenta, odnosno, veza zamislivosti i objašnjenja, zasnovana je na reduktivnom shvatanju objašnjenja. Već smo govorili o tome da ovo nije jedino prihvatljivo tumačenje objašnjenja.

Diaz-Leon²⁶⁵ tvrdi da zadatak Strategije nije da u potpunosti objasni našu epistemičku situaciju, već samo onaj aspekt koji se tiče nemogućnosti a priori izvođenja kvalitativnih pojmova iz fizikalnih objašnjenja. Iz tog razloga, prema njenom mišljenju, Čalmersov argument, čak i da je istinit, ne može naškoditi Strategiji.

---

²⁶²Chalmers, D. (2007b), str. 174.

²⁶³ Među najistaknutijim su, svakako, Dejvid Papino, Katalin Balog i Esa Diaz-Leon.

²⁶⁴Chalmers, D. (2007b), str. 172.

²⁶⁵Diaz-Leon, Essa, (2010).

Balog²⁶⁶ smatra da je Čalmers u pravu i da zaista kvalitativni pojmovi ili ne mogu biti fizikalistički izraženi, ili ako to mogu, onda nisu adekvatni za objašnjenje naše epistemičke situacije u pogledu svesnog iskustva. Drugim rečima, sopstvenu epistemičku situaciju možemo da objasnimo jedino pozivanjem na pojmove koji su kvalitativno izraženi (a ne fizikalno). Prema njenom mišljenju, Čalmers ipak greši kada pretpostavlja da ta situacija ugrožava fizikalizam; *glavni argument* uspeva samo da pokaže postojanje epistemičkog, ali ne i ontološkog jaza. Značaj Strategije leži upravo u zaključku da je neosnovano pretpostaviti da je epistemički jaz uvek posledica ontološkog jaza. Prema tome, Čalmers uspeva samo da ponovo ukaže na početni problem eksplanatornog jaza – ovog puta između fizičkih činjenica i kvalitativnih pojmova – čije javljanje Strategija već uspešno objašnjava.

Najubedljiviji odgovor na glavni argument pronalazimo kod Papinoa²⁶⁷ koji, kao što Čalmers ponavlja problem, i sâm ponavlja rešenje koje Strategija već nudi za prvobitni problem eksplanatornog jaza.

Papino smatra da kvalitativne pojmove možemo da tumačimo na dva načina. Kao što o kvalitativnim mentalnim stanjima možemo misliti na dva načina – kvalitativno i fizičko-funkcionalno, tako i kvalitativne pojmove možemo tumačiti koristeći kvalitativne pojmove (drugog reda) ili koristeći fizikalne i funkcionalne pojmove (misleći o kvalitativnim stanjima na koje se kvalitativni pojmovi odnose, ali ovog puta pomoću fizičko-funkcionalnih termina). Ova mogućnost obezbeđuje da su kvalitativni pojmovi i fizikalno izrazivi i da u isto vreme razjašnjavaju našu epistemičku situaciju. Naravno, oba tumačenja odnose se na iste entitete – kvalitativne pojmove (prvog reda) – koji će imati iste kognitivne uloge bez obzira na način na koji se na njih referira.

Imajući ovo u vidu, problem sa drugom premisom glavnog argumenta (*ako je zamislivo da zombi nema kvalitativne pojmove, onda se javlja novi eksplanatorni jaz i pokazuje da se kvalitativni pojmovi ne mogu izraziti fizikalnim*) odnosi se na epistemički i ekplanatorni jaz između fizikalnih i kvalitativnih tvrdnji, odnosno na činjenicu da fizikalne istine ne povlače istine o kvalitativnim pojmovima (prvog reda). Ovu vrstu jaza moguće je objasniti na isti način na koji se objašnjava prvobitni eksplanatorni jaz između kvalitativnih svojstava i fizičko-funkcionalnih svojstava. Ako razmišljamo o kvalitativnim pojmovima (prvog reda) koristeći kvalitativne pojmove (drugog reda), onda se javlja konceptualni jaz između fizikalnih tvrdnji i tvrdnji o kvalitativnim pojmovima. Ako se prvobitni jaz može objasniti specifičnošću kvalitativnih pojmova (prvog reda), što dozvoljava i Čalmers, onda se i novi jaz može isto tako objasniti specifičnošću kvalitativnih pojmova (drugog reda). Papino smatra da ovakvo objašnjenje nije cirkularno, kao i da nema razloga da fizikalisti, zastupnici Strategije, ne ponove svoje obrazloženje primenljivo na kvalitativne pojmove prvog reda. Uostalom, to je upravo ono što čini i Čalmers - podiže problem ekplanatornog jaza na nivo drugog reda.

U trećoj premisi argumenta (*ako nije zamislivo da zombi nema kvalitativne pojmove, onda kvalitativni pojmovi ne mogu objasniti eksplanatorni jaz, odnosno našu epistemičku situaciju*) kvalitativni pojmovi su shvaćeni u fizičko-funkcionalnim terminima. U ovom

---

²⁶⁶Balog, Katalin (2012).

²⁶⁷Papineau D. (2007).

slučaju, zombi je zamišljen kao biće koje poseduje kvalitativne pojmove (jer ima ista fizičko-funkcionalna svojstva kao i njegov ljudski dvojnik). Pripadnici Strategije smatraju da je ljudska svest fizičke prirode, kao i da je zombi metafizički nemoguće biće uprkos tome što je zamislivo. Fizičko-funkcionalno objašnjenje naše epistemičke situacije može se primeniti i na zombije, a pripadnici Strategije u tome ne vide nikakav problem. Za razliku od Čalmersa, međutim, oni će tvrditi da su naši fizičko-funkcionalni duplikati svesni, baš kao što smo i mi. Ono što nam omogućava da o njima mislimo kao o bićima koja nemaju kvalitativnu svest jeste naša sposobnost da mislimo u kvalitativnim terminima (a ne samo fizičko-funkcionalnim). Možemo zamisliti bića fizičko-funkcionalno identična nama kojima nedostaje “unutrašnji život”, ali to ne znači da fizičko-funkcionalno objašnjenje nešto izostavlja, pošto ni naš “unutrašnji život” nije ništa drugo do niz fizičko-funkcionalnih stanja o kojima možemo misliti na različite načine.

11. Zaključna zapažanja

U ovom radu smo preispitali glavne antifizikalističke argumente i pokušali da odgovorimo na njih iz perspektive strategije koja se poziva na kvalitativne pojmove. Pored toga, izložili smo prigovore upućene Strategiji kao i odgovore na njih. Izdvojili smo, takođe, najuverljivija shvatanja kvalitativnih pojmova koja podržavaju fizikalističku sliku sveta

Strategijom pozivanja na specifičnost kvalitativnih pojmova teret dokaza prebacujemo na antifizikaliste zahtevajući opravdanje za pretpostavku da konceptualne razlike povlače metafizičke, odnosno da različiti pojmovi povlače i različita svojstva. Kao važan prigovor dualizmu ističe se činjenica da on samo prepoznaje problem i zagonetnost kvalitativne svesti, umesto ozbiljnog pokušaja da je razume. Osim toga, postoje i drugi krupni problemi dualističke metafizike od kojih je najvažniji problem kauzalne efikasnosti mentalnog.

Gledano iz perspektive Strategije, eksplanatorni jaz nije pojava koja iznenađuje, već je očekivana posledica specifičnosti kvalitativnih pojmova. Objašnjenje fenomenalnog aspekta svesti u fizikalnim terminima razlikuje se od razmišljanja o fenomenalnom aspektu svesnog iskustva koje iziskuje upotrebu kvalitativnih pojmova. Pojmovi koje koristimo prilikom objašnjenja ne povlače upotrebu kvalitativnih pojmova pomoću kojih mislimo o kvalitativnim svojstvima i pomoću kojih je formulisan eksplanandum. Otud utisak da nije reč o objašnjenju istih svojstava.

Tačno je da pravi identiteti ne zahtevaju dalje objašnjenje. Ako je biti u neurološkom stanju B isto što i imati kvale Q onda nema ni smisla pitati šta taj identitet čini tačnim. Pa ipak, izgleda da je i u analizi tradicionalnih filozofskih problema, kao i u svakodnevnom govoru, prisutna pojmovna zbrka, a zadatak filozofije je da nastoji da razjasni logiku mentalističkih pojmova i njihovu upotrebu.

Na samom kraju, valja istaći da se težište analize kvalitativnih pojmova pomera sa sa pokušaja da se jaz premosti na pokušaj objašnjenja razloga zbog kojih se jaz javlja i demistifikovanje njegovog značaja.

Zastupnici Strategije, Papino pre svih, smatraju da nemogućnost a priori analize mentalnog u fizikalno-funkcionalnim terminima nije od presudnog značaja za shvatanje problema eksplanatornog jaza. Naše drugačije reakcije na psihofizičke iskaze identiteta u odnosu na tipične naučne iskaze identiteta nisu rezultat različitosti s obzirom na izvodljivost iz iskaza o fizičkim činjenicama, već su posledica unapred zauzete dualističke pozicije. U pozadini ove pozicije krije se intuicija o razlici između svojstava svesnih i moždanih stanja koja prethodi čitavoj raspravi o mogućnosti izvođenja.

Upotreba kvalitativnih pojmova, dakle, u značajnoj meri se reflektuje u našoj slici o svesti. Preciznije, njihova specifičnost i izolovanost odgovorni su za našu sklonost ka verovanju u dualističku sliku sveta, uprkos tome što je to verovanje neosnovano.

Papino ističe da je intuicija o ontološkoj različitosti svesti i mozga nešto što prethodi filozofskim analizama i da je, u stvari, to činilac koji doprinosi uverljivosti standardnih antifizikalističkih argumenata i njihovih zaključaka. Kada jednom razumemo strukturu kvalitativnih pojmova, shvatićemo i poreklo ove intuicije, kao i to da ona ne pruža dovoljno dobre razloge za sumnju u fizikalizam.

Fizikalizam nam, prema tome, ne duguje objašnjenje identiteta, nego objašnjenje dualističkih intuicija. Strategija pozivanja na kvalitativne pojmove nam daje uverljiv odgovor na pitanje zašto se te intuicije javljaju i pokazuje zašto su one pogrešne. Fizikalizam “novog talasa” govori o intuicijama koje dovode do iluzije, a ne o svesti kao iluziji.

Razume se da su ideje koje smo izložili u radu daleko od konačnog rešenja problematike ljudske svesti. Ipak, važna pouka do koje smo došli jeste da ako nam je stalo do adekvatnog razumevanja svesti, filozofsku pažnju treba preusmeriti na preispitivanje dualističkih intuicija. Da li, kao što smatra Papino, te intuicije prethode svakoj analizi svesti kao izraz apriorne opedeljenosti za dualizam, ili su posledica dualističke ontologije? Zbog čega nismo skloni da prihvatimo tezu o identitetu moždanih i svesnih stanja uprkos svim empirijskim dokazima? Važnost preispitivanja dualističkih intuicija ogleda se i u tome što se i težište dualističkih istraživanja prebacuje na meta-problem svesti, tako da su se neki filozofi, sledeći u tome Čalmersa, posvetili analizi naših intuitivnih reakcija na poistovećivanje mentalnog i fizičkog i razmatranju pitanja zašto svest smatramo toliko zagonetnom.²⁶⁸ Uprkos tome što ovaj meta-problem svesti, kako ga Čalmers imenuje, možemo svrstati u “lakše probleme”, on je nesumnjivo tesno povezan sa “teškim problemom“ pa je sasvim opravdano nadati se da će njegovo rešavanje bar delimično odgonetnuti misteriju svesti.

---

²⁶⁸ Chalmers, D. (2018).

12. Literatura

- Balog, Katalin, (1999), 'Conceivability, Possibility, and the Mind-Body Problem', *Philosophical Review*, 108: 497–528.
- Balog, Katalin (2012), 'In Defense of Phenomenal Concept Strategy', *Philosophy and Phenomenological Research*, 84: 1–23.
- Balog, Katalin, (2017), 'Introduction to *Consciousness and Content*'; *Consciousness and Meaning: Selected Essays Brian Loar*, edited by Katalin Balog, and Stephanie Beardman, Oxford university Press.
- Block, Ned (1980). 'Troubles with functionalism' in Block (ed.) *Readings in the Philosophy of Psychology*, Volume I, London: Methuen str. 278.
- Block, N. (1995), 'On a Confusion about a Function of Consciousness', *Behavioral and Brain Science*, 18, 227-287
- Block, N. and Stalnaker, R. (1999), 'Conceptual Analysis, Dualism, and the Explanatory Gap', *Philosophical Review*, 108, (1), str. 1-46
- Block, N. (2003). 'Mental Paint.' In *Reflections and Replies: Essays on the Philosophy of Tyler Burge*, ed. Martin Hahn and Bjørn Ramberg, 165–200. Cambridge, MA: MIT Press
- Block, N. (2007), *Max Black's Objection to Mind-Body Identity*, u Alter, T. and Walter, S. eds. (2007c), *Phenomenal Concepts and Phenomenal Knowledge: New Essays on Consciousness and Physicalism*, Oxford: Oxford University Press.
- Blumenfeld, Jean Beer, (1975), 'Kripke's refutation of materialism', *Australasian Journal of Philosophy*, Volume 53.
- Božičković, Vojislav, 'Indexicals, Cognitive Significance and an Explanatory Gap' in *Explanatory Gap Essays in Memory of Nikola Grahek*, edited by Miloš Arsenijević and Živan Lazović, Belgrade, 2007, str. 29-41.
- Branddon-Mitchell, D. and Jackson, F. (1996), *The Philosophy of Mind and Cognition*, Oxford
- Campbell, K. (1970), *Body and Mind*, London: Macmillan.
- Chalmers, D. and Jackson, J. (2001), 'Conceptual Analysis and Reductive Explanation', *Philosophical Review*, 110, str. 315-360.
- Chalmers, (1995), 'Facing Up to the Problem of Conscioisness', *Journal of Consciousness Studies*, 2, 200-219.
- Chalmers, D. (1996), *The Conscious Mind*, New York: Oxford University Press.
- Chalmers, D. (1999), 'Materialism and the Metaphysics of Modality', *Philosophy and Phenomenological Research*, 59: 475–496.
- Chalmers, D. (2002a), 'The Content and Epistemology of Phenomenal Belief', in Smith, Q. & A. Jokic (eds.), *Consciousness: New Philosophical Essays*, Oxford: Oxford University Press, 220–272.
- *Chalmers, D. (2002b)*, 'Consciousness and Its Place in Nature', u Chalmers, D.ed. *Philosophy of Mind: Classical and Contemporary Reading*, New York: Oxford University Press.
- Chalmers, D. (2002c), 'Does Conceivability Entail Possibility?', in Gendler and Hawthorne.

- Chalmers, David. (2006), 'Foundations of Two-Dimensional Semantics', in G. Carpintero and J. Macia (eds.), *Two-Dimensional Semantics: Foundations and Applications*, Oxford: Oxford University Press.
- Chalmers, D. (2007a), 'The hard problem of consciousness', In Max Velmans & Susan Schneider (eds.), *The Blackwell Companion to Consciousness*, Blackwell.
- Chalmers, D. (2007b), 'Phenomenal Concepts and the Explanatory Gap', u Alter, T. and Walter, S. eds. *Phenomenal Concepts and Phenomenal Knowledge: New Essays on Consciousness and Physicalism*, Oxford: Oxford University Press, 167–94.
- Chalmers, D. 2010a, 'The Two-Dimensional Argument against Materialism', in his *The Character of Consciousness*, New York and Oxford: Oxford University Press.
- Chalmers, D. (2010b), 'The Content of Phenomenal Concepts', u D. Chalmers (ed.), *The Character of Consciousness*, Oxford: Oxford University Press
- Chalmers, D. (2018), 'The Meta-Problem of Consciousness', *Journal of Consciousness Studies*, **25**, No. 9–10, 2018, pp. 6–61.
- Churchland, M. Paul, (1985), 'Reduction, Qualia and the Direct Introspection of Brain States', *The Journal of Philosophy*, 82:8-28.
- Churchland, M. Paul, (1989), 'Knowing Qualia: A Reply to Jackson', in P. Churchland, *A Neurocomputational Perspective: The Nature of Mind and the Structure of Science*, Cambridge, MA: MIT Press, 67–76.
- Churchland, M. Paul, (2002), 'The Rediscovery of Light', u: *Philosophy of Mind*, Edited by D. Chalmers, str. 363-371.
- Crane, T. (2000), 'The origins of qualia', From Tim Crane & Sarah Patterson (eds.), *The History of the Mind-Body Problem*, London: Routledge.
- Crane, T. (2005), 'Papineau on Phenomenal Concepts', *Philosophy and Phenomenological Research*, Vol. LXXI, No1.
- Dennett, D. 1991, *Consciousness Explained*, Boston: Little, Brown, & Co.
- D. Dennett, 2002, 'Quining Qualia', u *Philosophy of Mind*, Edited by D. Chalmers, str. 226-246.
- Dennett, 2007, 'What RoboMary Knows', in T. Alter & S. Walter (eds.): 15–31.
- Descartes, Rene, (1641/1998), *Meditacije o prvoj filozofiji*, Beograd: Plato.
- Diaz-Leon, Essa, (2008), 'Defending the Phenomenal Concept Strategy', *Australian Journal of Philosophy*, 86: 597–610.
- Diaz-Leon, Essa, (2010), 'Can Phenomenal Concepts Explain The Epistemic Gap?', *Mind*, 119 (476): 933-951.
- Diaz-Leon, Essa (2011) 'Consciousness, Phenomenal Concepts, and Acquaintance', *Teorema*, Vol. XXX/1, pp. 157-167.
- Flanagan, O. (1992), *Consciousness Reconsidered*, The MIT Press,
- Feigl, H. (1958), 'The Mental and the Physical', in H. Feigl, M. Scriven & G. Maxwell (eds.), *Concepts, Theories, and the Mind-Body Problem* (Minnesota Studies in the Philosophy of Science: Volume II), Minneapolis: University of Minnesota Press, 370–497.
- Frankish, K. (2007), 'The Anti-Zombie Argument', *Philosophical Quarterly*, 57:

650–666.

- Frege, Gotlob. (1892/1992), „O smislu i nominatumu”, u Ž. Lazović i A. Pavković (prir.), *Ogledi o jeziku i značenju*, Beograd: FDS.
- Grahek, N. (1998), ‘O razumljivosti psihofizičkih veza’, *Theoria*, vol. 41, br. 2, str. 7-32.
- Grahek, N. (2007), *Feeling Pain and Being in Pain*, Cambridge, MA: MIT Press.
- Hempel, C. G. (1965), *Aspects of Scientific Explanation and Other Essays in the Philosophy of science*, Free Press.
- Hempel, C. G, Oppenheim, P. (1948), ‘Studies in the Logic of Explanation’, *Philosophy of Science*, 15:135-175.
- Hill, C.(1997), ‘Imaginability, Conceivability, Possibility and the Mind Body Problem’, *Philosophical Studies*, 87: 61–85.
- Hill, C. and McLaughlin, B. (1999), ‘There Are Fewer Things in Reality that Are Dreamt of in Chalmers’ Philosophy’, *Philosophy and Phenomenological Research*, 59, str. 445-454.
- Horgan, T. (1984), ‘Jackson on Physical Information and Qualia’, *Philosophical Quarterly*, 32: 127–136.
- Horgan, T. and Tienson, J. (2001), ‘Deconstructing New Wave Materialism’ in *Physicalism and Its Discontents*: ed. C. Gillett and B. Loewer, Cambridge University Press, str. 307-318.
- Jackson, F. (1982), ‘Addendum from: What Mary didn’t know’, *Philosophy of Mind*, Edited by D. Chalmer, str. 278-280.
- Jackson, F. (1986), ‘What Mary Didn’t Know’, *Journal of Philosophy*, Vol. 83, No. 5. pp. 291-295.
- F. Džekson, (1994), “Epifenomenalna kvalitativna svojstva”, *Theoria*, 2, str. 83-93.
- Jackson, F. (1995), ‘Postscript on ‘What Mary Didn’t Know’’, in P. Moser & J. Trout (eds.), *Contemporary Materialism*, London: Routledge, 184–189.
- Jackson, F. (1997), ‘Finding the Mind in the Natural World’, u *The Nature of Consciousness*, edited by N. Block, O. Flanagan and G. Guzeldere, The MIT Press, str. 483-491.
- Jackson, F. (1998), *From Metaphysics to Ethics: A Defence of Conceptual Analysis*, New York: Oxford University Press
- Jackson, F. (2003) ‘Mind and Illusion’, in *Minds and Persons*, Anthony O’Hear (ed), Cambridge University Press, pp. 251–271.
- Kim, J. (1993), reprinted (1995), *Supervenience and Mind*, Selected Philosophical Essays, Cambridge University Press.
- Kim, J. (1998), *Mind in the Physical World: An Essay on the Mind–Body Problem and Mental Causation*, Cambridge, Mass: MIT Press.
- Kim, J.(2005), *Physicalism, or Something Near Enough*, Princeton: Princeton University Press.
- Kirk, R. (1974), ‘Sentience and Behaviour’, *Mind*, 83: 43–60.
- Kirk, R. (2005), ‘Zombies and Consciousness’, Oxford: Oxford University Press.

- Kirk R. (2008), 'The Inconceivability of Zombies', *Philosophical Studies: An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition*, Vol. 139, No. 1. pp. 73-89.
- Kripke S. (1981), *Naming and Necessity*, Oxford.
- Kripke, S. (1997), 'The Identity Thesis', u *The Nature of Consciousness*, edited by N. Block, O. Flanagan and G. Guzeldere, The MIT Press, str. 445-451.
- Kripke, S (1992), „Identitet i nužnost”, u Ž. Lazović i A. Pavković (prir.), *Ogledi o jeziku i značenju*, Beograd: FDS.
- Lazović, Ž. (2006), „Funkcionalizam i qualia” u *Theoria*, 3, str. 7-26.
- Lazović, Ž. (2009), „Neurofilozofija na delu: filozofske pouke neuroloških defekata”, *Theoria* 1, str. 115-125.
- Levine, J.(1983), 'Materialism and Qualia: The Explanatory Gap', *Pacific Philosophical Quarterly*, 64, str. 354-361.
- Levine, J. (1993, **1997**), 'On Leaving Out What It's Like',u Davies M. and Humphreys G. eds. *Consciousness: Psychological and Philosophical Essays*, Oxford: Blackwell, Reprint in: N.J. Block, O. Flanagan, and G. Güzeledere (Eds.): *The Nature of Consciousness. Philosophical Debates*. MIT Press, Cambridge, Massachusetts (**1997**), pp. 543-557.
- Levine, J. (1999), 'Conceivability, Identity, and the Explanatory Gap',u Hameroff, S. R. and Chalmers, D. J. eds. *Toward a Science of ConsciousnessIII: The Third Tucson Discussions and Debates*, Cambridge, MA: MIT Press.
- Levine, J. (2001), *Purple Haze: The Puzzle of Conscious Experience*, Oxford and New York: Oxford University Press.
- Levine, J. (2007), 'Phenomenal Concepts and the Materialist Constraint,' in T. Alter & S. Walter (eds.), *Phenomenal Concepts and Phenomenal Knowledge New Essays on Consciousness and Physicalism*, pp. 145–166.
- Levin, Janet (2007), 'What Is a Phenomenal Concept?' in T. Alter & S. Walter (eds.) *Phenomenal Concepts and Phenomenal Knowledge New Essays on Consciousness and Physicalism*, pp. 87–111.
- Lewis, D. (1966), 'An Argument for the Identity Theory', *Journal of Philosophy*, 63: 17–25.
- Lewis, D. (1983a), 'New Work for a Theory of Universals', *Australian Journal of Philosophy*, 61.
- Lewis, D. (1983b), 'Mad pain and Martian pain' u Block, N. ed. 1983. *Readings in philosophy of psychology*, Volume 1. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Lewis, D. (1988), 'What Experience Teaches', *Proceedings of the Russellian Society*, 13: 29–57; reprinted in W. G. Lycan, (**1990**), pp. 499–519.
- Lewis, D. (1994), 'Reduction of Mind', u Guttenplan, S. ed. 1994. *A Companion to the Philosophy of Mind*, Oxford: Blackwell.
- Loar, B. (1990, 1997), 'Phenomenal States', *Philosophical Perspectives*, 4, str. 81-108. revised version in N. Block, O. Flanagan & G. Güzeldere (eds.) *The Nature of Consciousness: Philosophical Debates*, Cambridge, MA: MIT Press, 597–616.

- Loar, B. (1999). 'David Chalmers *The Conscious Mind*, ' *Philosophy and Phenomenological Research*, 59, str. 465-472.
- Loar, B. (2003), 'Qualia, Properties, Modality', *Philosophical Issues*, 13 (1), str. 113-129.
- Loar, B. (2002), 'Phenomenal states', u Chalmers, D. ed. *Philosophy of Mind: Classical and Contemporary Reading*,. New York: Oxford University Press.
- Lok, Dž. *Ogled o ljudskom razumu*, Kultura, Beograd, 1962.
- Lycan, W. G. (1996), *Consciousness and Experience*, Cambridge MA: MIT Press.
- Metzinger, Thomas (ed.), *Conscious Experience*, Ferdinand Schöningh, (uvodno poglavlje - J. Levine).
- McGinn, C. (1997), 'Consciousness and Content', u *The Nature of Consciousness*, edited by N. Block, O. Flanagan and G. Guzeldere, The MIT Press, str. 295-307.
- McLaughlin, B. (2001), 'In Defense of New Wave Materialism: A Response to Horgan and Tienson,' in *Physicalism and Its Discontents*, ed. B. Loewer (Cambridge: Cambridge University Press), pp. 317-328.
- Nejgel, E. (1974), *Struktura nauke*, Nolit, Beograd.
- Nagel, T. (1979), 'Subjective and objective' u Nagel, T, *Mortal Questions*, Cambridge:Cambridge University Press.
- Nejgel, T. (1994), "Kako izgleda biti slepi miš", *Theoria*, 2, str. 71-82.
- Nida-Rumelin, Martine, (1998), 'On Belief About Experience: An epistemological Distinction Applied to the knowledge Argument against Physicalism', *Philosophy and Phenomenological Research*, 58 (1) str. 51-73.
- Nida-Rümelin, M. (2007), 'Grasping Phenomenal Properties,' in T. Alter & S. Walter (eds.), pp. 307–349.
- Papineau, D. (1993), 'Physicalism, consciousness and the antipathetic fallacy', *Australasian Journal of Philosophy*, 71, str. 169–183.
- Papineau, D. (1996), 'The Antipathetic Fallacy', in T. Metzinger (ed.), *Conscious Experience*, Paderborn: Schöningh/Imprint Academic, 259–270.
- Papineau, D. (1998), 'Mind the gap', *Philosophical Perspectives*, 12, str. 373-88.
- Papineau, D. (2002), *Thinking about Consciousness*, Oxford: Oxford University Press.
- Papineau, D. (2007), 'Phenomenal and Perceptual Concepts', u Alter T. and Walter S. eds. *Phenomenal Concepts and Phenomenal Knowledge: New Essays on Consciousness and Physicalism*, Oxford: Oxford University Press.
- Papineau, D. (2010), 'What Exactly is the Explanatory Gap?', *Philosophia*, 39: 5-19.
- Papineau, D. (2018), 'The Problem of Consciousness', in U Kriegel ed *The Oxford Handbook of the Philosophy of Consciousness*.
- Papineau, D. (2019), 'Response to Chalmers' 'The Meta-Problem of Consciousness'', *Journal of Consciousness Studies*, 26, No. 9-10.
- Peri, J. (1979), 'The Problem of The Essential Indexical', *Nous*, 13: 3-21.
- Perry, J. (2001a), *Knowledge, Possibility, and Consciousness*, Cambridge MA: MITPress.

- Perry, J. (2001b), 'Reference and reflexivity', Published by CSLI Publications.
- Place, U. T. (1956), 'Is consciousness a brain process', *British Journal of Psychology*, 47:1
- Raffman, Diana, (1995), 'On the persistence of phenomenology', *Conscious experience*, str. 293-308.
- Robinson, H. (1982), *Matter and Sense: A Critique of Contemporary Materialism*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Rasel, B. (1905/1992), „O Denitaciji“, u Ž. Lazović i A. Pavković (prir.), *Ogledi o jeziku i značenju*, Beograd: FDS.
- Searle, J. R. (1997), 'Reductionism and Irreducibility of Consciousness', u *The Nature of Consciousness*, edited by N. Block, O. Flanagan and G. Guzeldere, The MIT Press, str. 451-461.
- Smart, Dž. Dž. (1993), "Oseti i moždani procesi", *Theoria* br 2, str. 84-85.
- Stoljar, D. (2001), 'Review of John Perry, *Knowledge, Possibility and Consciousness*', The MIT Press, Cambridge, MA, 231 + xvi pp. *Philosophical Quarterly*.
- Stoljar, D. (2005), 'Physicalism and Phenomenal Concepts', *Mind and Language*, 20: 469–494.
- Shoemaker, S. (1975) 'Functionalism and qualia' in *Philosophical Studies*, 27: 291-315
- Tye, M. (1995), *Ten Problems of Consciousness*, Cambridge, MA: MIT Press
- Tye, M. (2000), *Consciousness, Color, and Content*, Cambridge, MA: MIT Press,
- Tye, M. (2003), 'A Theory of Phenomenal Concept' u O'Hear, A. ed. *Minds and Persons*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Tye, Michael, (2009), *Consciousness Revisited: Materialism without Phenomenal Concepts*, Cambridge MA: MIT Press.
- Tye, M. (2012), 'Reply to Crane, Jackson and McLaughlin', *Philosophy and phenomenological Research*, 84: 215–232.

13. Biografija autora:

Sanela Ristić Ranković, rođena je 13. 02. 1981. godine u Kragujevcu gde je završila osnovnu i srednju školu. Diplomirala je na Filozofskom fakultetu u Beogradu 2005. godine sa ocenom 10 (prosek ocena: 9,95). Magistrirala je na Filozofskom fakultetu u Beogradu, na odeljenju za filozofiju, 2014. godine i odbranila magistarski rad na temu: *Pojam supervenijencije i problem svesti* (prosek ocena: 9,8).

Doktorske studije na Filozofskom fakultetu u Beogradu upisala je školske 2014/15. godine.

Od septembra 2005. godine radi u Prvoj kragujevačkoj gimnaziji kao nastavnik filozofije.

U periodu od 2006 - 2008. godine bila je angažovana na projektu Instituta za filozofiju Filozofskog fakulteta u Beogradu „Problem eksplanatornog jaza u filozofiji i nauci“ (149010). Na istom fakultetu učestvovala je u izvođenju vežbi na predmetima: uvod u metafiziku (za studente filozofije) i logika (za studente pedagogije).

Objavila je sledeće radove:

1. "Redukcionizam i *qualia*", *Theoria*, vol. 49, br. 3, str. 27-49, 2006.
2. "Eksplanatorni jaz", *Theoria*, vol. 50, br. 4, str. 87-96, 2007. (prikaz zbornika *Explanatory Gap Essays in Memory of Nikola Grahek*, Ed. by Miloš Arsenijević and Živan Lazović)
3. "Nikola Grahek: Bol bez bolnosti i bolnost bez bola, Cambridge, Mit press, 2008.", *Theoria*, vol. 51, br. 3, str. 101-105, 2008. (prikaz knjige)
4. "Svest, supervenijencija i redukcija" (koautorstvo sa prof. Dr Živan Lazović), *Theoria*, vol. 53, br. 3, str. 27-47, 2010.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора: Санела Ристић Ранковић

Број индекса: ОФ 14-9

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Проблем експланаторног јаза и стратегија позивања на појмове о феноменалним
аспектима менталних стања

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, _____

_____

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: Санела Ристић Ранковић

Број индекса: ОФ 14-9

Студијски програм: Filozofija

Наслов рада: Проблем експланаторног јаза и стратегија позивања на појмове о феноменалним аспектима менталних стања

Ментор: Проф. Др Живан Лазовић, Редовни професор Филозофског факултета Универзитета у Београду

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањена у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, _____

_____

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Проблем експланаторног јаза и стратегија позивања на појмове о феноменалним аспектима менталних стања

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)

2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)

3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)

5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)

6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, _____

_____

